

// ODGAJA LI ŠKOLA DOBRE GRAĐANE?

Studija o političkoj socijalizaciji hrvatskih srednjoškolaca

Zagreb, 2011.

// IMPRESUM

// SADRŽAJ

Uvod	3
Politička pismenost u Hrvatskoj – teorija i istraživanja	7
Političko znanje mladih u Hrvatskoj	24
Politički stavovi maturanata i njihove determinante: Odgaja li škola dobre građane?	45
Preporuke za programe političkog opismenjavanja mladih	74
Stavovi o Europskoj uniji	
Očekivanja mladih od pridruženja Hrvatske Europskoj uniji	85
Euroskepticizam u Hrvatskoj među građanima i mladima	110
Determinante odnosa hrvatskih srednjoškolaca prema Europskoj uniji	135

// UVOD

Knjiga koja stoji pred Vama nastala je u okviru projekta Politička pismenost mladih u Hrvatskoj što su ga u suradnji proveli organizacija GONG i Fakultet politički znanosti u Zagrebu uz financijsku potporu Nacionalne zaklade za razvoj civilnog društva¹. Taj projekt je imao dva osnovna cilja: istražiti razinu političke pismenosti među učenicima završnih razreda srđnih škola te otvoriti širu raspravu, na temelju znanstveno utvrđjenih činjenica, o potrebnim promjenama u postojećem modelu političkog obrazovanja. U skladu s dvostrukim ciljevima samog projekta u okviru kojeg je nastao, i ovaj zbornik ima dva cilja: prezentirati zainteresiranoj javnosti rezultate istraživanja političkog znanja, stavova, vrijednosti i obrazaca ponašanja hrvatskih maturanata te kroz preporuke za unapređenje postojećeg sustava političkog obrazovanja i političke socijalizacije u širem smislu, dati daljnji poticaj javnoj raspravi.

Sam projekt proveden je u nekoliko faza. U početnoj fazi utvrdili su se, kroz analizu sadržaja nastavnih programa i udžbenika, ciljevi i sadržaji srednjoškolskih predmeta Politika i gospodarstvo i Sociologija². Nastojalo se utvrditi znanja, stavove i vrijednosti koji se nastoje prenijeti učenicima, ali i ustanoviti koji su elementi političke pismenosti već uključeni u nastavne programe tih predmeta te bi ih učenici trebali steći kroz pohađanje nastave. Druga faza uključivala je pokušaj utvrđivanja nekih standarda minimalne razine političke pismenosti koju bi, po završetku srednje škole, trebali steći mladi u Hrvatskoj. Ti standardi temelje se na ideji o postojanju političke pismenosti koju bi trebali posjedovati svi građani u demokratskim političkim sustavima. To se pokušalo ostvariti kroz provođenje nekoliko rasprava u kojima je sudjelovalo tridesetak stručnjaka i zainteresiranih aktera različitih svjetonazora – predstavnika akademske zajednice, medija, političkih stranaka, obrazovnih i zagovaračkih nevladinih organizacija te nastavnika i učenika – kako bi se osiguralo da rasprava ne bude svjetonazorski i politički pristrana.

U trećoj fazi nastojalo se, korištenjem anketnog upitnika, utvrditi kognitivne i konativne elemente političke pismenosti učenika završnih razreda srednjih škola. Pritom je politička pismenost shvaćena kao konglomerat znanja, vrijednosti i stavova koji omogućavaju mladima aktivno i odgovorno sudjelovanje u političkom životu zajednice u kojoj žive. Time se naglašava činjenica da djelovanje u okviru demokratskoga političkog poretka pretpostavlja i prihvaćanje temeljnih vrijednosti na kojima se taj poredak zasniva.

Istraživanje je provedeno metodom samoispunjavanja upitnika koji se sastojao od nekoliko dijelova: provjere poznavanja osnovnih činjenica o strukturi i načinu funkcioniranja političkog sustava u RH, ispitivanja vrijednosti i stavova te ispitivanja navika i spremnosti na poduzimanje aktivnosti koje su dio aktivne participacije u političkoj zajednici. Anketiranje je bilo provedeno tijekom nastave u drugom dijelu školske godine 2009./2010. kao grupno anketiranje svih učenika u jednom razredu, za što je prethodno pribavljeno dopuštenje Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa i ravnatelja škola. Razredi su odabrani metodom slučajnog izbora unutar slučajno odabranih škola. Uzorak je bio stratificiran prema dvama osnovnim kriterijima: regiji i vrsti srednjoškolskog programa. Za regionalnu stratifika-

¹ Projekt je realiziran pod vodstvom Dragana Zelića.

² Analizu sadržaja proveli su studenti Fakulteta političkih znanosti Luka Matić i Pravnog fakulteta u Zagrebu Iva Vrankić.

ciju bile su korištene županije, a stratifikacija prema vrsti srednjoškolskog programa sastojala se od podjele na trogodišnje strukovne programe, četverogodišnje industrijske i ostale četverogodišnje programe te gimnazije. Udio učenika iz svakog od tipova programa bio je proporcionalan stvarnom udjelu u populaciji učenika završnih razreda. Istraživanje je provedeno na ukupnom uzorku od 999 ispitanika, odnosno četrdeset tri razredna odjeljenja.

Četvrta, završna faza, zamišljena je kao izrada i prezentiranje preporuka za provođenje programa političkoga obrazovanja kroz formalni školski sustav, ali i kroz obrazovnu ponudu organizacija civilnog društva.

Sam zbornik je podijeljen u dvije cjeline, koje odgovaraju dvjela osnovnim temama obrađenim u istraživanju na temelju kojeg je nastao. U prvom dijelu su izneseni rezultati istraživanja koji se odnose na političku pismenost maturanata, njihove političke stavove i orijentacije te preporuke za unapređenje programa političkog opismenjavanja mladih. Prvi dio zbornika sastoji se od četiri rada. U prvom radu dr.sc. Berto Šalaj iznosi osnovni teorijski okvir za razumijevanje i istraživanje fenomena političke pismenosti građana. U tom tekstu su iznesene osnovne definicije pojmova kao i pregled relevantnih istraživanja u svijetu i Hrvatskoj. U drugom poglavlju prvog dijela dr.sc. Dragan Bagić i dr.sc. Berto Šalaj analiziraju rezultate istraživanja koji se odnose na političko znanje hrvatskih maturanata, prezentirajući odgovore na testu znanja i informiranosti. U trećem poglavlju dr.sc. Dragan Bagić prezentira političke stavove i vrijednosne orijentacije maturanata s ciljem evaluacije utjecaja formalnog političkog obrazovanja na vrijednosnu komponentu političke socijalizacije mladih. U zadnjem poglavlju prvog dijela zbornika prezentirano je osam preporuka za unapređenje sustava političkog opismenjavanja mladih u srednjim školama. Preporuke su nastale na temelju svih faza projekta, a sastavili su ih Dragan Zelić, Suzana Jašić, Sandra Pernar, Marina Škrabalo i Nives Miošić.

U drugom dijelu zbornika prezentirani su oni rezultati istraživanja koji se odnose na stavove maturanata prema pristupanju Republike Hrvatske Europskoj uniji. Naime, na istom uzorku u okviru istog upitnika, uz istraživanje političke pismenosti maturanata, provedeno je i istraživanje informiranosti i stavova maturanata o Europskoj uniji i pristupanju Republike Hrvatske. Ovaj dio istraživanja proveden je u okviru drugog projekta GONG-a pod nazivom Informiranost mladih o EU koji je financiran sredstvima Europske unije u okviru IPA – informiranje³. Drugi dio zbornika sastoji se od tri rada, a počinje tekstom doajena istraživanja stavova i ponašanja mladih u Hrvatskoj dr.sc. Vlaste Ilišin u kojem analizira promjene očekivanja mladih od ulaska u EU tijekom vremena te uspoređuje stavove mladih sa stavovima odraslih. Sličnom temom, ali na strukturnoj razini, bavi se i dr.sc. Nebojša Blanuša u drugom tekstu, analizirajući promjene načina strukturiranja očekivanja od hrvatskog pristupanja Europskoj uniji. U zadnjem tekstu dr.sc. Andrija Henjak analizira determinante bazičnog odnosa (za ili protiv pristupanja) maturanata prema Hrvatskom članstvu u Europskoj uniji, u kojem se uspješno povezuju oba dijela istraživanja i zbornika.

3 Ovaj projekt je realiziran pod vodstvom Sandre Pernar.

Ova publikacija sadrži članke koji mogu poslužiti jačanju zagovaračkih pozicija organizacija civilnoga društva u njihovim naporima za poboljšavanje postojećih i uvođenje novih programa političkog obrazovanja u osnovne i srednje škole u Hrvatskoj. Osim toga, rezultati istraživanja mogu biti od pomoći svim uključenima u procese političkog obrazovanja – formalnim obrazovnim institucijama, udrugama, nastavnicima itd. – u pokušajima da podignu kvalitetu svog rada. Dodatno, rezultati istraživanja mogu poslužiti kao poticaj za daljnja istraživanja političke pismenosti mladih ili za istraživanje političke pismenosti cjelokupne populacije u Hrvatskoj. Takva istraživanja nužna su ukoliko javne politike vezane uz pitanja mladih, civilnog društva i obrazovanja želimo utemeljiti na konkretnim spoznajama. Na kraju, podaci daju sliku stanja političke pismenosti maturanata u Republici Hrvatskoj na početku drugog desetljeća 21. stoljeća i stoga su vjerojatno i sami po sebi zanimljivi svima onima koji razmišljaju o političkoj budućnosti Hrvatske. Naravno, drugi dio zbornika može biti od značajne pomoći onim tijelima i organizacijama koje se bave informiranjem građana o procesu i posljedicama pristupanja Republike Hrvatske Europskoj uniji.

dr.sc. Dragan Bagić

// POLITIČKA PISMENOST
MLADIH U HRVATSKOJ:
TEORIJA I ISTRAŽIVANJE

Berto Šalaj

/ Uvod

Najugledniji suvremeni teoretičar demokracije, američki politolog Robert Dahl, u svojoj knjizi *Demokracija i njezini kritičari*, opisujući funkcioniranje demokratskih političkih sustava, navodi kako je „demokratski proces kockanje s mogućnostima da će narod, djelujući autonomno, naučiti kako ispravno postupati” (1999: 187). U toj Dahlovoj rečenici implicirano je jedno od temeljnih pitanja vezanih uz demokraciju shvaćenu kao politički režim koji obilježava vladavina naroda. To je pitanje koje zaokuplja političare i političke znanstvenike u brojnim demokratskim državama, a sažeto se može izraziti na sljedeći način: u kojoj mjeri narod, odnosno građani, kojima je u demokratskim državama dodijeljeno pravo donošenja najvažnijih političkih odluka, posjeduju znanja i sposobnosti koje su im potrebne da bi donosili kvalitetne političke odluke?

/ Demokracija i politička pismenost

Na što mislimo kada danas, na početku 21. stoljeća, govorimo o demokraciji? Većina definicija demokracije navodi kako sam pojam potječe od grčke riječi *demokratia*, te nastavlja kako su korijenska značenja te riječi *demos* i *kratos*. *Demos* znači narod, a *kratos* vladavina. Demokracija je, dakle, za razliku od autokracije i aristokracije, oblik vladavine u kojem vlada narod. „Vladavina naroda” može izgledati kao nedvosmislen pojam, ali izgled vara. Od brojnih pitanja koja proizlaze iz definicije demokracije dva su od posebnog značenja. Prvo glasi: tko je *demos*? Drugim riječima, koga treba smatrati narodom koji treba vladati? Drugo je pitanje: od čega se sastoji *kratos*? Na koji način narod vlada? Važnost ta dva pitanja može se prikazati razlikovanjem klasične, atenske demokracije i suvremenih demokratskih sustava.

Većina analitičara ocjenjuje atensku demokraciju, koja je postojala oko petog stoljeća prije nove ere, kao prvu demokraciju u povijesti.⁴ Taj tip demokracije naziva se i čistom, klasičnom demokracijom jer se sastojao od direktnoga, izravnog sudjelovanja građana u upravljanju svim javnim poslovima zajednice. To izravno sudjelovanje u upravljanju odvijalo se u skupštini u kojoj su sudjelovali svi odrasli atenski građani, pri je čemu glas svakog građanina imao jednaku vrijednost. Skupština je donosila odluke koje su se odnosile na zajedničke poslove atenskoga grada-države, a odluke su bile obvezujuće za sve pripadnike te zajednice. Odluke koje su usvajane bile su, dakle, rezultat rasprave građana i imale su neposredan utjecaj na život svih pripadnika Atene, što drugim riječima znači da je *demos* vladao u pravom smislu te riječi. Razina političke aktivnosti građana Atene jedinstvena je u svjetskoj povijesti u pogledu učestalosti sudjelovanja građana.

Međutim, ako politički život Atene toga doba promatramo iz današnje perspektive, onda ga nikako ne možemo označiti kao demokratski. Zašto? Pravo sudjelovanja u skupštini, odnosno pravo građanstva, imali su samo odrasli slobodni muškarci atenskog porijekla stariji od dvadeset godina,

4 O atenskoj demokraciji više vidjeti u, primjerice, Robinson (2004).

što znači da su iz mogućnosti vladanja isključene sve žene, robovi i slobodni doseljeni muškarci. Drugim riječima, *demos* koji vlada bio je vrlo sužen, a neki analitičari tvrde da se intenzivna politička participacija slobodnih građana odvijala upravo na temelju iskorištavanja rada žena i robova koji su obavljali najveći dio gospodarskih aktivnosti.

Po čemu se suvremene demokracije razlikuju od atenske demokracije? Dvije su najvažnije razlike. Prva se odnosi na opseg *demos*a, to jest na pitanje tko ima pravo sudjelovati u upravljanju određenom zajednicom. Za razliku od atenske demokracije, u suvremenim demokracijama pravo sudjelovanja dodjeljuje se svim punoljetnim pripadnicima neke političke zajednice bez obzira na sve razlike koje postoje među tim građanima, kao što su, primjerice, razlike s obzirom na spol, dob, klasu, imovinski status, etnicitet itd. Pravo sudjelovanja u odlučivanju o javnim pitanjima u suvremenim je demokracijama prošireno gotovo do svoga maksimuma.⁵ Jedini mogući prostor širenja koji preostaje jest dob, odnosno mogućnost uključivanje u *demos* sve mlađih dobnih skupina.

Druga važna razlika odnosi se na činjenicu da su, za razliku od atenske demokracije koju smo opisali kao izravnu, direktnu demokraciju, sve suvremene demokracije *predstavničke* demokracije. To znači da građani, *demos*, ne upravljaju direktno, već biraju svoje predstavnike na koje prenose pravo upravljanja najvažnijim poslovima zajednice u kojoj žive. Ta promjena dogodila se uslijed činjenice da su suvremene države po broju stanovnika višemilijunske i da bi direktno upravljanje od strane građana bilo praktički nemoguće. Tome treba dodati i veliki teritorijalni opseg suvremenih država. Kao odgovor na ta dva problema, „izumljeno” je načelo predstavništva. To zapravo znači da su sve suvremene demokracije posredničke demokracije, jer narod ne upravlja neposredno, već posredno, putem izbora onih koji će ih predstavljati. Izabrani predstavnici odlučuju o najvažnijim pitanjima, a njihove odluke obvezujuće su za cijelu zajednicu. Pritom bi izabrani predstavnici trebali voditi brigu o interesima građana koji su ih izabrali, odnosno, kako i samo njihovo ime kaže, trebali bi predstavljati građane u pravom smislu te riječi. Činjenica postojanja periodičnih izbora i mogućnost promjene vlasti prisiljava predstavnike da vode brigu o interesima *demos*a, a ne o svojim partikularnim, sebičnim interesima.

U suvremenim raspravama o pretpostavkama funkcioniranja demokratskih političkih sustava, često se tim dvama pitanjima – o tome tko treba sačinjavati *demos* i o tome na koji način *demos* treba vladati – dodaje i treće, ono koje se usredotočuje na znanja i sposobnosti koje *demos* treba posjedovati kako bi mogao kvalitetno vladati. Već je spomenuto kako je širenje opsega stanovnika koji su u nekoj zajednici uključeni u *demos* u suvremenim demokracijama doseglo svoj maksimum. Stoga je od pitanja **tko je** *demos*, teoretičarima demokracije puno zanimljivije postalo pitanje **kakav je** *demos*, odnosno kakva su znanja i sposobnosti građana koji bi trebali vladati. Drugim riječima, u situaciji u kojoj svi građani dobivaju mogućnost da, barem posredno, sudjeluju u upravljanju političkom zajed-

⁵ Povijest borbe za širenje općeg prava glasa može nam iz današnje perspektive izgledati kao davna prošlost. Da tomu nije tako svjedoči činjenica da su neke države, koje danas smatramo uzorima demokracije, opće pravo glasa za žene uvele tek u drugoj polovici 20. stoljeća. Tako je u Švicarskoj opće pravo glasa ženama dodijeljeno 1971., a u Lihtenštajnu tek 1984.

nicom čiji su članovi, pitanje koje se nameće jest: u kojoj su mjeri građani sposobni za tu političku ulogu? Pritom se u raspravi o znanjima, kompetencijama i sposobnostima građana počinje koristiti i pojam političke pismenosti.

Demokratsko načelo pretpostavlja da svaki pojedinac potencijalno zahvaćen nekom kolektivnom odlukom treba imati jednaku mogućnost utjecati na tu odluku. Kako bi ovo načelo bilo djelotvorno, pojedinci moraju imati prava da sudjeluju u kolektivnom donošenju odluka, to jest moraju biti pripadnici demosa. No, osim tih prava, pojedinci moraju posjedovati i znanja i sposobnosti za donošenje autonomnih odluka o pojedinim pitanjima, to jest moraju postojati uvjeti i sposobnosti za prakticiranje aktivnoga građanstva. Formalno postojanje stanovitih prava, premda nipošto nevažno, zapravo malo vrijedi ako izostaje njihovo autentično uživanje. U okviru političke teorije može se razlikovati nekoliko različitih odgovora na pitanje o važnosti političke pismenosti građana za funkcioniranje demokratskih sustava.

Ti su odgovori vrlo slični u segmentu dijagnoze postojećeg stanja, to jest u procjeni postojećih razina političke pismenosti, a razlikuju se u preskripciji reagiranja na to postojeće stanje. Većina političkih teoretičara uvažava opće pravo glasa kao jedan od ključnih instituta demokratskih političkih sustava, a također se uglavnom slažu oko toga da najveći dio populacije nije sposoban raspravljati o složenim političkim problemima. Razlika se javlja u načinima na koje politički teoretičari tretiraju problem nedovoljne sposobnosti građana za sudjelovanje u političkom životu. Na temelju te razlike oni se, ostavljajući ovdje po strani druge sličnosti i razlike, mogu podijeliti u tri veće grupe.

Prvu grupu čine teoretičari koji smatraju da je razina političke pismenosti građana izrazito niska, to jest nezadovoljavajuća, te na tragu takvog razmišljanja nastoje što više ograničiti političko sudjelovanje građana. Prema tom stajalištu, nakon što izaberu predstavnike koji će sljedeće četiri godine upravljati državom, građani se povlače u svoju privatnu sferu, baveći se svojim privatnim poslovima i privatnim užicima. Ta grupa teoretičara smatra kako činjenicu nedovoljne sposobnosti najvećeg broja građana da se uključe u raspravu i donošenje odluka o političkim pitanjima treba prihvatiti kao realnost, te se zadovoljiti situacijom u kojoj građani svoju političku participaciju svode na glasovanje na izborima putem kojih biraju svoje političke predstavnike, to jest vrše odabir političkih elita. Pojedini autori pozitivno ocjenjuju takvo stanje, strahujući od situacije u kojoj bi se nekompetentni građani prečesto upuštali u pokušaje da utječu na donošenje političkih odluka. Kao paradigmatički primjer takvog razumijevanja uloge građana može se istaknuti Joseph Schumpeter i njegov elitistički model demokracije (1981). Schumpeter smatra da građane, po pitanju sudjelovanja u donošenju političkih odluka, diskvalificira njihova nezainteresiranost za politiku, iz koje on izvlači i sumnju u njihovu sposobnost da promišljeno sudjeluju u sferi politike. Stoga se Schumpeter zalaže za oblik demokracije u kojemu će najvažniju ulogu imati političke elite, a pred građane će se postavljati relativno niska razina zahtjeva jer će se njihovo sudjelovanje u politici svesti na glasovanje na izborima. U tom se modelu glasovanje, kao jedini oblik političke aktivnosti većine građana, promatra kao realnost suvremene demokracije koju treba prihvatiti. Na tragu takvog razmišljanja, Giovanni Sartori (1987) navodi kako

bit demokracije nije vladavina naroda, već je bit da narod odabere one koji će vladati. Sartori smatra da predstavnička demokracija može funkcionirati i uz niske razine političke kompetencije građana, uz uvjet postojanja kvalitetnih političkih elita.⁶

U drugoj su, relativno heterogenoj, grupi teoretičari koji također smatraju da je razina kompetencija prosječnog građanina niska, ali unatoč tome misle kako ti građani ipak mogu donositi racionalne političke odluke. Ovdje se mogu navesti dva primjera takvog stava. Artur Lupia i Mathew McCubbins u svojoj knjizi *The Democratic Dilemma: Can Citizens Learn What They Need to Know?* (1998) opisuju kako se većina građana pri donošenju političkih odluka koristi različitim informacijskim prečacima. Drugim riječima, većina građana promatra što o nekom političkom pitanju ili problemu misle određene osobe čije mišljenje cijene – političari, stručnjaci, novinari itd. – te na temelju toga donose svoju odluku. Na taj način građani, unatoč niskim razinama znanja, u konačnici donose racionalne političke odluke jer su njihove odluke bitno određene razmišljanjima onih koji se mogu označiti kao politički eksperti. Za razliku od tog modela racionalnosti niske informiranosti, Benjamin Page i Robert Shapiro u svojoj knjizi *The Rational Public* (1992) razvijaju model agregirane racionalnosti. Prema tom modelu, s pomoću kojega pokušavaju objasniti ponašanje američkoga biračkog tijela u 20. stoljeću, građani mogu, zbog svoga nedovoljnog znanja, pojedinačno donositi neracionalne i pogrešne političke odluke, no kada se te odluke agregiraju na kolektivnoj razini, neracionalne se odluke poništavaju te se u konačnici dobivaju racionalne odluke. Ovdje prikazani modeli racionalnosti niske informiranosti i agregirane racionalnosti tek se počinju sustavnije koristiti u analizi političkog ponašanja građana, te je za sada njihova primjena uglavnom ograničena na analizu stanja u Sjedinjenim Američkim Državama.

U trećoj su grupi politički teoretičari koji smatraju političko sudjelovanje građana temeljem demokratskih političkih sustava. I oni smatraju da je postojeća razina političke pismenosti građana nezadovoljavajuća, no za razliku od teoretičara iz prve grupe koji lijek vide u ograničavanju sudjelovanja građana, njihovo je rješenje obrazovanje. Pregled povijesti političke misli svjedoči da je postojao čitav niz autora koji su tematizirali ulogu obrazovanja u pripremi građana za sudjelovanje u javnom životu. Tako primjerice Aristotel u svom radu *Politika* čitavo jedno poglavlje, posljednju knjigu, posvećuje pitanju obrazovanja i mogućnostima da obrazovanje bude sredstvo očuvanja stabilnosti državnog uređenja. Jean- Jacques Rousseau u radu iz 1765. piše: „Stvoriti vladavinu za narod svakako je korisna stvar, no znam još jednu korisniju – odgojiti naciju za vladavinu” (Rousseau, 1979: 118). Thomas Jefferson, pišući početkom 19. stoljeća, smatra da je postojanje obrazovanih građana neizostavan uvjet ispravnog funkcioniranja američke republike, jer samo adekvatno obrazovani građani mogu ispunjavati svoju ulogu u očuvanju republikanskog oblika vladavine. Tome dodaje da „ne poznaje sigurniji depozitorij najveće moći jednog društva nego što su to sami građani: a ako mislimo da oni nisu dovoljno prosvijetljeni da bi tu kontrolu vršili na ispravan način, onda lijek nije da im to pravo kontrole oduzmemo, već da ih za to

6 Takvi teoretičari svoje stavove obično obrazlažu navodeći kako „obični” građani nisu dovoljno kompetentni da procjenjuju kompleksna politička pitanja i probleme. Taj prigovor vrlo se lako može odbaciti jednim pitanjem: ako držimo da je biračko tijelo nesposobno razmišljati o politički važnim pitanjima, zašto vjerovati u njegovu prosudbu kad se radi o izboru političkih predstavnika sa suprotstavljenim tvrdnjama o vlastitoj kompetentnosti?

osposobimo putem obrazovanja” (Jefferson, 1984: 278). Rasprave o političkom obrazovanju dobivaju na značenju procesom širenja prava glasa, a osobito uvođenjem instituta općeg prava glasa. U situaciji u kojoj svi građani dobivaju mogućnost da, barem posredno, sudjeluju u upravljanju političkom zajednicom čiji su članovi, vrlo važno postaje pitanje u kojoj su mjeri sposobni za tu političku ulogu. Obrazovanje, te naročito političko obrazovanje, počinje se u raspravama sve intenzivnije navoditi kao jedan od mogućih odgovora na to pitanje, a pojmovi političkoga obrazovanja i političke pismenosti češće postaju i predmetom znanstvenoga politološkog bavljenja.

/ Pojam političke pismenosti

Što točno razumijevamo pod pojmom političke pismenosti? Prvi sustavni pokušaji eksplikacije koncepta političke pismenosti u suvremenoj politološkoj literaturi javljaju se krajem 1960-ih i početkom 1970-ih godina kada skupina britanskih političkih teoretičara predvođenih Bernardom Crickom pokušava uvjeriti britanske obrazovne vlasti i javnost u važnost školskoga političkog obrazovanja. Pritom ističu kako bi krajnji ishod procesa političkoga obrazovanja trebala biti politička pismenost. Pod pojmom političke pismenosti razumijevaju posjedovanje znanja, sposobnosti i stavova koji su potrebni za učinkovito sudjelovanje u političkom životu (Crick / Lister, 1978). Tom su konceptualizacijom željeli naglasiti kako posjedovanje znanja o politici nije dovoljno, već ono mora biti povezano sa spremnošću i sposobnošću za političko djelovanje.⁷

Takva konceptualizacija političke pismenosti s trima glavnim dimenzijama pismenosti – znanjima, sposobnostima i stavovima, pri čemu se sposobnosti često dalje dijele na intelektualne i participativne – i danas dominira u suvremenoj politološkoj literaturi. Tako John Patrick (1977), u jednom od prvih pokušaja sustavne analize ciljeva političkoga obrazovanja koje za svoj krajnji ishod ima razvoj političke pismenosti, navodi kako su temeljne dimenzije pismenosti znanja, intelektualne vještine, participacijske vještine i stavovi. Slično tome, Lynn Davies (2000) piše o tri glavna elementa političke pismenosti: znanja i razumijevanja, sposobnosti te vrijednosti i stavovi. Francois Audigier (1997) smatra kako se može govoriti o tri elementa, u smislu tri obrazovna postignuća, te navodi kognitivnu kompetenciju, afektivnu kompetenciju i kompetenciju za djelovanje. Hugh Starkey (1986) navodi razmišljanje, osjećanje i djelovanje kao tri dimenzije političke pismenosti koje treba ostvariti programima

⁷ Zanimljivo je kako se u suvremenim raspravama u Engleskoj više ne govori toliko o političkom obrazovanju kojemu je krajnji cilj politička pismenost, nego o građanskom obrazovanju koje obuhvaća tri temeljne dimenzije: socijalnu i moralnu odgovornost, uključivanje u zajednicu i političku pismenost. Bernard Crick u jednom će kasnijem radu (2000: 115-117) opisati razloge za tu promjenu, pri čemu kao najvažniji navodi da je program političkoga obrazovanja iz 1970-ih godina razumijevao politiku preusko, to jest previše se fokusirao na djelovanje političkih stranaka i političkih institucija. Novim se programom, građanskim obrazovanjem, želi naglasiti važnost građanske participacije, to jest vrijednost koju ta participacija ima za pojedince i za cijelo društvo. Stoga je koncept političke pismenosti dopunjen konceptima socijalne i moralne odgovornosti i isticanjem važnosti participacije građana u zajednici u kojoj žive. Kod učenika se to odnosi na participaciju u školskim vijećima i lokalnoj zajednici jer bi bez toga iskustvenog elementa građanstva škole mogle doći u napast da jedan potencijalno zanimljiv predmet pretvore u suhoparno poučavanje činjenica. Unatoč toj promjeni, detaljnija analiza (Šalaj, 2005) pokazuje kako između pojmova političkoga i građanskoga obrazovanja, odnosno pojmova političke pismenosti i aktivnoga građanstva koji predstavljaju ishode tih tipova obrazovanja, nema velike razlike.

političkoga obrazovanja.⁸

No, sam koncept političke pismenosti može se razumijevati i u užem značenju. U užem značenju odnosi se na kognitivni aspekt poznavanja informacija i činjenica o politici. Tako Denver i Hands političku pismenost određuju kao „poznavanje i razumijevanje političkoga procesa i političkih pitanja“ (1990: 263), a Westholm, Lindquist i Niemi smatraju kako se politička pismenost može definirati kao „poznavanje temeljnih koncepata i činjenica koje nam omogućavaju razumijevanje sadržaja političkih rasprava“ (1990: 170). Slično tome, Cassel i Lo političku pismenost svode na „znanje o temeljnim političkim konceptima i činjenicama“ (1997: 321). Očito je da se u takvom razumijevanju pojam političke pismenosti svodi na dimenziju političkoga znanja. Logično je stoga koristiti pojam političkoga znanja za označavanje ove kognitivne dimenzije, dok pojam političke pismenosti uključuje, osim političkoga znanja, i sposobnosti, stavove i vrijednosti.

Koristeći se pojmom političke pismenosti u širem značenju, kanadski politolog Henry Milner eksplicira značenje tog pojma za analizu funkcioniranja suvremenih političkih sustava.⁹ Prema Milneru: „Ideja koja stoji iza upotrebe koncepta političke pismenosti je jasna: komparirati društva propitujući u kojoj mjeri pripadnici tih društava demonstriraju sposobnosti koje su im potrebne da bi djelovali kao kompetentni građani“ (2002: 3). Prema Milnerovu mišljenju, politička se pismenost može analizirati na individualnoj razini, kao karakteristika pojedinaca, ali i na agregatnoj razini, pri čemu „razina političke pismenosti u nekom društvu odražava udio odraslih koji posjeduju znanja potrebna za učinkovite političke odabire, udio koji se mijenja protokom vremena i koji je različit u pojedinim državama“ (6).

Očito je da se važnost političke pismenosti može promatrati iz bar dvije perspektive. Politička pismenost jedna je od temeljnih dimenzija demokratske političke kulture koja je pak jedan od nužnih uvjeta stabilnog i učinkovitog funkcioniranja demokracije. S druge strane, razvoj političke pismenosti bitan je uvjet kvalitetnog sudjelovanja građana u procesima donošenja važnih odluka u društvu. Uzimajući u obzir važnost političke pismenosti, logično je zapitati se kako se ona razvija.

8 Većina se analitičara slaže, dakle, kako programi političkog obrazovanja za svoj glavni cilj imaju razvoj političke pismenosti koja se sastoji od tri glavne dimenzije: znanja, sposobnosti i stavova. Konkretni programi političkog obrazovanja razlikuju se s obzirom na količinu vremena i prostora koje posvećuju svakoj od navedenih dimenzija, na temelju čega se i može govoriti o različitim tipovima političkog obrazovanja.

9 Bitno je napomenuti da se u ovom tekstu raspravlja o demokratskoj političkoj pismenosti, odnosno o tipu političke kompetencije koja se koristi u održavanju i promoviranju demokratskih načela. Moguće je zamisliti i političku pismenost koja nije povezana s demokratskim ciljevima i idealima, to jest koristi se za promoviranje nekih nedemokratskih ciljeva. Tako, primjerice, osoba privržena demokratskim idealima može biti politički nepismena, dok, s druge strane, politički pismena osoba može koristiti svoja znanja i sposobnosti za ostvarenje terorističkih ciljeva. O tim razlikama detaljno piše Robert Weissberg (2001).

/ **Politička pismenost i politička socijalizacija**

Većina suvremenih politologa prihvaća tezu kako puko uvođenje demokratskih instituta i institucija nije dovoljno da bi demokracija kvalitetno funkcionirala. Osim institucija, djelotvorna demokracija pretpostavlja postojanje građana s adekvatnim znanjima, sposobnostima i vrijednostima, odnosno s razvijenom političkom pismenošću. Jasno je da se takvi građani ne rađaju, već takvi mogu postati tijekom svog odrastanja. Političko odrastanje i sazrijevanje građana, koje može rezultirati političkom pismenošću, događa se kroz proces političke socijalizacije.

Ako socijalizaciju razumijevamo kao proces koji obuhvaća sve one utjecaje društva na mlade ljude na temelju kojih se oni uklapaju u društvo, to jest kao proces putem kojih mladi ljudi „urastaju“ u društvo u kojemu žive, određenje političke socijalizacije analogno tome bilo bi da je to proces „urastanja“ mladih ljudi u politiku kao specifičnu sferu društva. Dok se pojam socijalizacije odnosi na cjelokupni proces integriranja pojedinca u društvo kao cjelinu, politička socijalizacija odnosi se na integraciju u jednu specifičnu dimenziju društva – politiku. U mjeri u kojoj je politika nezaobilazna pojava našeg života, to je i proces političke socijalizacije. Taj koncept stvoren je uslijed činjenice da se ljudi ne rađaju s urođenim znanjima, stavovima i vrijednostima o politici.

Razmišljanja o načinima na koje ljudi stječu politička znanja i stavove imaju korijene još u antičkoj Grčkoj, no politička socijalizacija kao sustavno razvijen koncept prvi se puta javlja u političkoj znanosti u Sjedinjenim Američkim Državama pedesetih godina 20. stoljeća. Početak znanstvenog bavljenja fenomenom političke socijalizacije iz perspektive političke znanosti označen je objavljivanjem knjige *Political Socialization* (1959), autora Herberta Hymana u kojoj on političku socijalizaciju definira kao cjelinu procesa kojom se stječu norme političke kulture određenog društva. Nakon početnog uspjeha, tijekom 1980-ih uslijedila je svojevrsna recesija zanimanja i objavljivanja radova iz tog područja, da bi početkom 1990-ih interes i broj istraživanja ponovno porastao (Niemi/ Hepburn, 1997).

Iz velikog broja definicija političke socijalizacije, koje su vrlo slične, ovdje se mogu izdvojiti dvije. Ben Rosamond određuje političku socijalizaciju kao „proces, ili skup procesa kroz koje pojedinac uči o politici i stječe političke vrijednosti“ (1997: 56). Michael Rush o tom pojmu navodi: „Politička socijalizacija može se definirati kao proces kroz koji pojedinci određenog društva upoznaju politički sistem tog društva, a istodobno taj proces u određenoj mjeri determinira njihove percepcije i njihove reakcije na politički fenomen“ (1992: 92). Politička socijalizacija može se promatrati iz perspektive društva kao cjeline, gdje se promatra kao proces prenošenja određene političke kulture, i iz perspektive pojedinaca gdje se promatra kao proces stjecanja i razvijanja političkog „ja“ određenog pojedinca.

Jedna od spoznaja koja je bitno utjecala na razvoj istraživanja političke socijalizacije jest ona da politička socijalizacija nije jednodimenzionalan, već složen proces, te da se politička kultura stječe, razvija i mijenja pod utjecajem velikog broja agenata. Osim naziva agenti političke socijalizacije, u literaturi se za označavanje tih izvora utjecaja koriste i pojmovi činitelji političke socijalizacije i politički socijalizatori. Uslijed utjecaja kojih činitelja ljudi razvijaju političku kulturu? Sažimajući dosege literature

o političkoj socijalizaciji, Dekker navodi sedam činitelja koji se u većini radova navode kao najvažniji: obitelj, obrazovni sustav, religija, masovni mediji, grupe vršnjaka, poslovni sustav i proces i politički sustav i proces (1991: 30-38). Vujčić (1993) upotrebljava nazive činitelji političke socijalizacije i politički socijalizatori kao sinonime pri označavanju agenata političke socijalizacije i također navodi sedam činitelja ili socijalizatora: primarne skupine, obrazovni sustavi, crkva, mediji masovne komunikacije, vršnjaci, poslovni sustav i politički sustav. Podunavac agente političke socijalizacije dijeli na primarne i sekundarne, i pritom u primarne ubraja obitelj i grupe vršnjaka, a u sekundarne školu, političke stranke, masovne medije i neposredno političko iskustvo (1982: 151-170).¹⁰

Vidljivo je da se u okviru istraživanja političke socijalizacije kao najvažniji činitelji smatraju obitelj, škola, masovni mediji i političke stranke, uz koje onda pojedini autori ističu i neke specifične činitelje. Putnam (1993) kao važan izvor političke socijalizacije navodi članstvo u udrugama civilnoga društva, koje po njemu izrazito pozitivno utječe na sposobnost sudjelovanja ljudi u javnom životu zajednice. Parker (2001) ističe društvenu klasu kao važnog činitelja političke socijalizacije, smatrajući da položaj u društvenoj stratifikaciji locira pojedinca u jednu mrežu okolnosti, odnosa i očekivanja koja će bitno utjecati i na njegova politička znanja, ponašanja i stavove. Pojedini autori kao važan činitelj političke socijalizacije navode i iznimne događaje kao što su ratovi, prirodne katastrofe, revolucije itd.¹¹

U vezi s navedenim činiteljima političke socijalizacije nameće se i pitanje odnosa između različitih činitelja političke socijalizacije. S obzirom na čitav niz potencijalnih činitelja političke socijalizacije i njihovu raznolikost, mora se uvažiti mogućnost nekompatibilnosti i proturječnosti u smjeru djelovanja pojedinih činitelja. Na to ukazuje Dekker razmatrajući ulogu obrazovnog sustava u procesu političke socijalizacije. Dekker smatra kako u nastavnim predmetima kao što su biologija, kemija, fizika i sl. učenici kreću od nule, to jest ne posjeduju nikakva predznanja. S druge strane, na području obrazovanja za politiku, učenici, zbog utjecaja drugih činitelja političke socijalizacije, često kreću od minus deset (1991: 31).

Važnost činitelja političke socijalizacije proizlazi iz činjenice da će upravo o vrsti njihova utjecaja ovisiti i karakter samog procesa političke socijalizacije, to jest vrsta političke pismenosti koju će mlađi naraštaji razvijati. Tako, primjerice, Vujčić (1993) navodi kako političku socijalizaciju obilježavaju tri procesa: proces održavanja postojeće političke kulture, proces djelomičnog transformiranja političke kulture i proces stvaranja potpuno nove političke kulture. Koji će od tih procesa biti dominantan u određenom društvu ovisit će ponajprije o činiteljima političke socijalizacije.

Pokušavajući usmjeriti razvoj političke kulture mlađih generacija u smjeru njezina demokratskog oblika, veliki broj država u svoje je obrazovne sustave ugradio programe političkoga obrazovanja (Šalaj,

10 Pritom Podunavac navodi i osnovne razlike između te dvije grupe činitelja. Utjecaj primarnih činitelja prvotno je implicitan, vrlo teško ga je planski usmjeravati, a najčešće se iscrpljuje u formiranju temeljnih oblika političke identifikacije, dok je utjecaj sekundarnih činitelja primarno eksplicitan, postoji veća mogućnost svjesnog i planskog usmjeravanja, a utječu na formiranje većeg broja dimenzija političke kulture.

11 Andre Mazawi (1998) analizirajući proces političke socijalizacije u Izraelu posebnu pažnju posvećuje pitanju palestinske pobune. Mazawi ukazuje na činjenicu da u situacijama kada mladi ljudi odrastaju u nestabilnom sociopolitičkom okruženju, upravo konflikt koji se manifestira u različitim oblicima – nasilje, fizička nesigurnost, rat itd. – postaje središnji izvor političke socijalizacije.

2002). Političko obrazovanje predstavlja direktni i intencijski organizirani dio političke socijalizacije. Razmatrajući važnost političkoga obrazovanja i razloge uvođenja tog tipa obrazovanja u obrazovne sustave europskih demokratskih država, Bernard Crick navodi kako je uvođenje političkog obrazovanja u obrazovne sustave zapadnoeuropskih demokratskih država bilo rezultat refleksije određene političke krize, a nije proizašlo iz shvaćanja da bi poučavanje o političkim i društvenim institucijama i procesima trebalo biti normalni dio okruženja u kojemu odrastaju djeca (Crick, 1999). Slično tome, Elizabeth Frazer ocjenjuje da su projekti političkog obrazovanja obično započinjani uslijed zabrinutosti da naše mlađe generacije neće odrasti u politički odgovorne građane, to jest da će opstanak demokracije biti ugrožen, a zanemarivala se potreba pripreme mladih ljudi da se efikasno uključe u život društva kao aktivni građani (Frazer, 1999). Pritom Crick smatra da se važnost političkog obrazovanja može argumentirati na dva načina. Prvi je emotivniji i idealističniji, a temelji se na Aristotelovoj viziji o sudjelovanju u sferi politike kao najvišem ljudskom dobru, to jest na razumijevanju političkog sudjelovanja kao dobra po sebi, a ne kao sredstva za ostvarenje drugih ciljeva. Crick ne odbacuje taj tip argumentacije i navodi da se ona u suvremeno doba manifestira u doktrinama koje ističu primat javne nad privatnom sferom. No tome dodaje da se važnost političkog obrazovanja može i treba obrazlagati i na drugi, racionalniji način koji i sam koristi. Crick navodi da je politika činjenica društvenog života koju je nemoguće izbjeći i o kojoj ovisi svakodnevni život pojedinaca. S obzirom na takvu važnost, potreba obrazovanja građana za sferu politike Cricku se čini očitom. Taj svoj stav pregnantno izražava u zbirci eseja o građanstvu gdje navodi: „Obrazloženje za političko obrazovanje je očito: poučavati i učiti o politici kao što poučavamo i učimo o drugim stvarima koje su važne” (2000: 40). Drugo ugledno ime recentne političke teorije s izrazitom sklonošću za bavljenje fenomenom političkog obrazovanja na normativnoj razini i pozitivnim stavom prema ideji političkog obrazovanja jest američka politologinja Amy Gutmann. Gutmann ne samo da smatra prirodnim postojanje političkog obrazovanja kao sastavnog dijela obrazovnih programa, već upravo političko obrazovanje ističe kao najvažniji cilj javnog obrazovanja o čemu navodi: „Političko obrazovanje – kultiviranje vrlina, znanja i sposobnosti nužnih za političku participaciju – ima moralni primat nad drugim svrhama javnog obrazovanja u demokratskom društvu” (1987: 287). Takav stav temelji na tezi po kojoj je najvažniji cilj demokratskog društva da se perpetuira, a u tome političko obrazovanje ima ključnu ulogu jer po Gutmann: „Političko obrazovanje priprema građane za participaciju u svjesnom reproduciranju njihova društva” (1987: 287). Gutmann smatra da u demokratskim društvima mogu i trebaju postojati razlike u pogledima na ciljeve i sredstva obrazovnih programa, no drži kako bi se svi mogli složiti oko jednog minimuma o kojemu navodi: „Djeca moraju biti poučena u mjeri da mogu, kada odrastu, promišljeno participirati u političkom procesu koji oblikuje društvo u kojemu žive” (1987: xii).

/ Istraživanje političke pismenosti mladih

Kakva su dosadašnja iskustva u istraživanju političke pismenosti? Najsustavnije i najpoznatije istraživanje političke pismenosti jest ono kojeg je u sklopu projekta Civic Education Study provelo Međunarodno udruženje za vrednovanje obrazovnih postignuća (International Association for the Evaluation of Educational Achievement, IEA). U okviru toga projekta, krajem 1990-ih, provedeno je veliko komparativno istraživanje političke pismenosti – političkih znanja, stavova i vrijednosti – 90000 mladih u dobi od četrnaest i osamnaest godina u dvadeset osam demokratskih država.¹² Rezultati istraživanja objavljeni su u dvije publikacije od kojih se prva (Torney-Purta i dr., 2001) odnosi na političku pismenost mladih u dobi od četrnaest godina, a druga (Amadeo i dr., 2002) na mlade u dobi od osamnaest godina.¹³ Osim toga komparativnog istraživanja postoji i čitav niz istraživanja političke pismenosti mladih u pojedinim državama, primjerice u Australiji (Doig i dr., 1994), Kanadi (Milner, 2001), Sjedinjenim Američkim Državama (Niemi / Junn, 1998) itd. Najveći broj istraživanja političke pismenosti proveden je upravo u Sjedinjenim Američkim Državama, pa tako Galston (2001) sažima rezultate tih istraživanja i na temelju rezultata pokazuje zašto je politička pismenost važna. Galston pokazuje kako su više razine političke pismenosti pozitivno povezane s čitavim nizom važnih dimenzija demokratske političke kulture: veća konzistentnost političkih stavova i vrijednosti s obzirom na različita politička pitanja i probleme, više razine političkog povjerenja, niže razine političke alijenacije, više razine normativne potpore demokraciji i više razine spremnosti na političko sudjelovanje.

Nažalost, Hrvatska nije bila uključena u spomenuti projekt Međunarodnog udruženja za vrednovanje obrazovnih postignuća, pa smo izgubili priliku za uvid u stanje političke pismenosti mladih u Hrvatskoj i mogućnost za komparaciju tog stanja sa situacijom u drugim demokratskim državama. No situacija nije puno bolja čak i ako se po strani ostavi komparativni okvir. Politička pismenost mladih u Hrvatskoj zanemarena je istraživačka tema. Stoga nam kao izvor spoznaja o političkoj pismenosti mladih u našoj zemlji ostaju tek rijetki povremeni pokušaji koji jednim dijelom zahvaćaju i tu temu. Tako, primjerice, istraživanje koje je provela Vlasta Ilišin sa suradnicima (2005) sugerira kako većina mladih u Hrvatskoj koja prihvaća temeljne vrijednosti hrvatskog Ustava ima izrazito slabo povjerenje u određene institucije poput političkih stranaka, vlade i parlamenta te vrlo slabo sudjeluje u društvenom i političkom životu. Osim tih rijetkih, ali vrijednih, istraživanja, o političkoj pismenosti mladih ponekad se zaključuje i na temelju recentnih zbivanja pa tako protesti gimnazijalaca i studenata tijekom 2008. i 2009. godine sugeriraju postojanje protestnog kapaciteta kod, bar jednog dijela, mladih. S druge strane, u učestalim nasilnim izgedima protiv pripadnika manjinskih grupa često sudjeluju i mladi iz pojedinih subkulturnih grupa, što indicira i postojanje određenih antidemokratskih stavova, vrijednosti i obrazaca ponašanja među dijelom mladih. Takva situacija sugerira potrebu provođenja sustavnih istraživanja koja bi omogućila uvid u politička znanja, stavove i vrijednosti mladih u Hrvatskoj.

¹² Države obuhvaćene istraživanjem su: Australija, Belgija, Bugarska, Cipar, Češka, Čile, Danska, Engleska, Estonija, Finska, Grčka, Hong Kong, Italija, Kolumbija, Latvija, Litva, Mađarska, Norveška, Njemačka, Poljska, Portugal, Rumunjska, Rusija, Sjedinjene Američke Države, Slovačka, Slovenija, Švedska i Švicarska.

¹³ Navedene publikacije dostupne su na mrežnoj stranici <http://www.terpconnect.umd.edu/~jtpurta/>.

/ Zaključak

Brojna sociološka i politološka istraživanja pokazuju kako mnogim ljudima, posebice mladima, politika znači djelatnost prema kojoj osjećaju mješavinu cinizma, skeptičnosti i nepovjerenja. Značajan broj građana percipira politiku kao nešto nečasno i nemoralno, nešto s čim pristojan građanin ne bi trebao imati posla. Takvi građani ne glasuju na izborima i ne sudjeluju u drugim oblicima političkog angažmana. Naročito zabrinjava činjenica da je među takvim građanima značajan broj mladih ljudi. Takva je situacija za demokraciju opasna, jer je nesklonost sudjelovanju u suprotnosti sa samim temeljima normativnog razumijevanja demokracije, prema kojemu je upravo sudjelovanje građana ono po čemu se demokracija razlikuje od drugih režima. Demokracija kao vladavina naroda, u bilo kojem obliku, nezamisliva je bez sudjelovanja građana. Osim toga, apatični građani nisu nepolitični građani, oni su građani koji ostavljaju stvari onakvima kakve jesu. Problemi društava u kojima živimo neće se riješiti politikom predaje i odustajanja, nego samo sudjelovanjem i preobrazbom politike na način koji nam omogućuje da djelotvornije oblikujemo i organiziramo naše živote. Sudjelujući u procesu donošenja odluka koje utječu i na naše živote, mi učimo kako postati bolji građani i demokrati. Pritom je vrlo važno osvijestiti kako nećemo uvijek biti na strani pobjednika, to jest kako odluke koje će biti donesene neće uvijek biti u skladu s našim željama. Političko sudjelovanje donosi i pobjede i poraze, ali bitan dio demokratske političke kulture jest spremnost da se i nakon poraza vratimo u političku sferu i borimo za naše interese i interese zajednice u kojoj živimo. Čak i ako odbacimo filozofsku poziciju prema kojoj je aktivno građanstvo nužno za ljudski napredak, ili republikansko shvaćanje po kojemu je djelovanje za javno dobro superiornije od ostvarivanja privatnih interesa, ipak je teško odbaciti tezu da će povlačenje građana iz javnog života u određenoj točki ugroziti stabilnost demokratske političke zajednice. Stoga je politička pismenost važan element političke kulture svake zajednice koja želi graditi dugotrajnu i stabilnu demokraciju.

/ Literatura

- Amadeo, Jo-Ann i dr., 2002: Civic Knowledge and Engagement: An IEA Study of Upper Secondary Student in Sixteen Countries, The International Association for the Evaluation of Educational Achievement, Amsterdam
- Audigier, Francois, 1997: Practising Cultural Diversity in Education: Project on Democracy, Human Rights and Minorities, Council for Cultural Co-operation, Council of Europe, Strasbourg
- Cassel, Carol A./ Lo, Celia C., 1997: Theories of political literacy, *Political Behavior*, (19)4: 317-335
- Crick, Bernard / Lister, Ian, 1978: Political Literacy, u: Crick, Bernard / Porter, Alex (ur.), *Political Education and Political Literacy*, Longman & Hansard Society, London
- Crick, Bernard, 1999: The Presuppositions of Citizenship Education, *Journal of Philosophy of Education*, (33)3: 337-353
- Crick, Bernard, 2000: *Essays on Citizenship*, Continuum, London
- Dahl, Robert, 1999: *Demokracija i njezini kritičari*, Politička kultura, Zagreb
- Davies, Lynn, 2000: Citizenship education and human rights education, The British Council, London
- Dekker, Henk, 1991: Political socialization theory and research, u: Dekker, Henk / Meyenberg, Rudiger (ur.): *Politics and the European younger generation: political socialization in Eastern, Central and Western Europe*, str. BIS-Verlag, Oldenburg: 16-59
- Denver, David / Hands, Gordon, 1990: Does studying politics make a difference? The political knowledge, attitudes, and perceptions of school students, *British Journal of Political Science*, (20): 263-288
- Doig, Brian i dr., 1994: Conceptual understanding in social education, Australian Council for Educational Research, Melbourne
- Frazer, Elizabeth, 1999: The ideal of political education, *Oxford Review of Education*, (25)1-2: 5-22
- Galston, William A., 2001: Political Knowledge, Political Engagement, and Civic Education, *Annual Review of Political Science*, (4): 217-234
- Gutmann, Amy, 1987: *Democratic Education*, Princeton University Press, Princeton
- Hyman, Herbert, 1959: *Political Socialization*, Free Press, Glencoe
- Ilišin, Vlasta (ur.), 2005: *Mladi Hrvatske i europska integracija*, Institut za društvena istraživanja, Zagreb
- Jefferson, Thomas, 1984: *Writings*, The Library of America, New York
- Lupia, Artur/ McCubbins, Mathew, 1998: *The Democratic Dilemma: Can Citizens Learn What They Need to Know?*, Cambridge University Press, Cambridge
- Mazawi, Andre E., 1998: Contested Regimes, Civic Dissent, and the Political Socialization of Children and Adolescents: The Case of the Palestinian Uprising, u: Ichilov, Orit (ur.), *Citizenship and Citizenship Education in a Changing World*, The Woburn Press, London
- Milner, Henry, 2001: Civic Literacy in Comparative Context: Why Canadians Should Be Concerned, *Policy Matters*, (2)2: 1-39
- Milner, Henry, 2002: *Civic Literacy: How Informed Citizens Make Democracy Work*, University Press of New England, London
- Niemi, Richard G./ Hepburn, Mary A., 1997: The Rebirth of Political Socialization, *Perspectives on Political Science*, (24)1: 7-17
- Niemi, Richard G./ Junn, Jane, 1998: *Civic Education: What Makes Students Learn?*, New Haven, Yale University Press
- Page, Benjamin / Shapiro, Robert, 1992: *The Rational Public: Fifty Years of Trends in Americans' Policy*

Preferences, The University of Chicago Press, Chicago

- Parker, Walter C., 2001: Educating democratic citizens: a broad view, *Theory into Practice*, (40)1: 6-14
- Patrick, John J., 1977: Political Socialization and Political Education in Schools, u: Renshon, Stanley (ed.), *Handbook of Political Socialization*, The Free Press, New York: 190-223
- Podunavac, Milan, 1982: Politička kultura i politički odnosi, Radnička štampa, Beograd
- Putnam, Robert D., 1993: *Making Democracy Work*, Princeton University Press, Princeton
- Robinson, Eric W. (ur.), 2004: *Ancient Greek Democracy*, Blackwell Publishing, Oxford
- Rosamond, Ben, 1997: Learning about politics, u: Axford, Barrie i dr.: *A Politics - an introduction*, Routledge, London&New York
- Rousseau, Jean-Jacques, 1979: Nacrt ustava za Korziku, *Politička misao*, (16)1: 118–154
- Rush, Michael, 1992: *Politics and Society: An Introduction to Political Sociology*, Hemel Hempstead, Harvester Wheatsheaf
- Sartori, Giovanni, 1987: *The Theory of Democracy Revisited*, Chatham House Publishers, Chatham
- Schumpeter, Joseph A., 1981: *Kapitalizam, socijalizam i demokracija*, Globus, Zagreb
- Starkey, Hugh, 1986: Human rights, the Values for World Studies and Multicultural Education, *Westminster Studies in Education*, (9)1: 57-66
- Šalaj, Berto, 2002: Modeli političkog obrazovanja u školskim sustavima europskih država, *Politička misao*, (39)3: 127-144
- Šalaj, Berto, 2005: Političko obrazovanje u školama: nepotrebna politizacija obrazovanja ili važan uvjet demokracije? – Slučaj Engleske, *Politička misao*, (42)2: 77-100
- Torney-Purta, Judith i dr., 2001: Citizenship and education in twenty-eight countries: civic knowledge and engagement at age fourteen, *The International Association for the Evaluation of Educational Achievement*, Amsterdam
- Vujčić, Vladimir, 1993: Politička kultura i politička socijalizacija, Alinea, Zagreb
- Weissberg, Robert, 2001, Democratic Political Competence: Clearing the Underbrush and a Controversial Proposal, *Political Behavior*, (23)3: 257-284
- Westholm, Anders/ Lindquist, Arne/ Niemi, Richard G., 1990: Political Literacy and the Outside World, u: Ichilov, Orit (ur.), *Political Socialization, Citizenship Education, and Democracy*, Teachers College Press, New York: 177-204

// POLITIČKO ZNANJE MLADIH U HRVATSKOJ

Dragan Bagić i Berto Šalaj¹⁴

Ako neki narod očekuje kako je moguće da istodobno bude slobodan i neupućen, onda očekuje nešto što se nikada nije dogodilo niti će se ikada dogoditi.

Thomas Jefferson

14. Autori su u jednakoj mjeri doprinijeli nastanku ovog rada tu su navedeni abecednim redom.

/ Uvod

Političko znanje u velikom se broju suvremenih politoloških i socioloških radova (primjerice Habermas, 1984; Delli Carpini/ Keeter, 1993; 1997; Vujić, 2001) ističe kao važna dimenzija demokratske političke kulture. Političko znanje, shvaćeno kao činjenično znanje o politici, razumijeva se kao nužan preduvjet za promišljanje političkih pitanja i tema te za aktivno i odgovorno sudjelovanje u političkim procesima. Zanimljivo je, međutim, kako se u okviru demokratske teorije rijetko mogu pronaći detaljne eksplikacije uloge i važnosti političkoga znanja za funkcioniranje demokratskih političkih sustava. Drugim riječima, među demokratskim teoretičarima i praktičarima postoji normativna suglasnost oko važnosti političkog znanja za demokraciju, no sustavna obrazloženja te veze, koja idu dalje od teza kako demokracija funkcionira bolje kada su građani politički informirani nego kad to nisu, nisu česta.

Još veća praznina postoji na empirijskoj razini, odnosno na području uvida u aktualno stanje političkog znanja građana u suvremenim demokracijama. Za razliku od drugih dimenzija političke kulture kao što su, primjerice, politička participacija, politička tolerancija, politički interes, demokratski stavovi i vrijednosti itd., istraživanja političkog znanja pojavljuju se više kao iznimka nego pravilo. Takva ocjena posebice vrijedi za Hrvatsku, u kojoj je istraživanje političkog znanja gotovo u potpunosti zanemareno. Stoga istraživanje Politička pismenost mladih u Hrvatskoj, koje uključuje i koncept političkog znanja, predstavlja pokušaj sagledavanja recentnog stanja političkog znanja mladih u Hrvatskoj. Ovaj rad podijeljen je u dvije veće cjeline od kojih prva ukratko tematizira značenje i važnost političkoga znanja, a druga daje prikaz i interpretaciju rezultata istraživanja političkog znanja hrvatskih srednjoškolaca.

/ Pojam i važnost političkog znanja

Kao što je ranije navedeno u ovoj studiji (Šalaj, 2011) pojmove političke pismenosti i političkog znanja neki autori (primjerice Denver / Hands, 1990; Cassel / Lo, 1997) koriste kao sinonime. U tom slučaju radi se o užem značenju političke pismenosti, onom koje se fokusira na kognitivni aspekt poznavanja informacija i činjenica o politici. Šire značenje političke pismenosti uključuje i dimenzije participativnih i intelektualnih sposobnosti i stavova. U ovom radu zanima nas uže značenje političke pismenosti, to jest političko znanje.

Određenja političkog znanja prilično su slična, pa tako Denver i Hands političku pismenost određuju kao „poznavanje i razumijevanje političkoga procesa i političkih pitanja“ (1990: 263), Westholm, Lindquist i Niemi smatraju kako se politička pismenost može definirati kao „poznavanje temeljnih koncepata i činjenica koje nam omogućavaju razumijevanje sadržaja političkih rasprava“ (1990: 170), Cassel i Lo političku pismenost vide kao „znanje o temeljnim političkim konceptima i činjenicama“ (1997: 321), a Delli Carpini i Keeter definiraju je kao „činjenično znanje o politici“ (1997: 19).

Što se tiče važnosti političkoga znanja, već je napomenuto kako je u okviru demokratske teorije relativno malo prostora posvećeno sustavnom ekspliciranju važnosti političkog znanja za funkcioniranje

demokracije. S obzirom da je ta tema detaljno obrađena u prethodnom radu ove studije (Šalaj, 2011), ovdje će biti izneseno tek nekoliko napomena.

Razmišljanje o važnosti i ulozi političkog znanja pri funkcioniranju demokratskih političkih sustava brzo nas navodi na zaključak kako je očito da samo znanje nije dovoljno za kvalitetno funkcioniranje demokratskih političkih sustava. Posjedovanje činjeničnog znanja o politici može biti iskorišteno na različite, pametne ili budalaste, načine, te iz toga proizlazi kako ono nije samodostatno za smisleno i odgovorno sudjelovanje građana u političkom procesu. Osim političkoga znanja, od građana se očekuje posjedovanje sposobnosti opisivanja, objašnjavanja i vrednovanja političkih pojava, internaliziranje određenih demokratskih stavova i vrijednosti, kao i spremnost na političko sudjelovanje.

Uvažavajući takvo stanje, Delli Carpini i Keeter (1997) ipak navode kako se upravo političko znanje može smatrati temeljem svih drugih dimenzija političke pismenosti. Oni navode kako su male šanse da će građani koji ne posjeduju temeljne političke informacije moći donositi odluke koje će stvarno odražavati interese javnosti. Očito je da čak i takav relativno jednostavan čin političkog djelovanja kao što je glasanje pretpostavlja, ukoliko želimo da bude smislen, posjedovanje relativno značajne količine informacija. Osim toga, ako želimo da građani prihvate i internaliziraju demokratske stavove i vrijednosti, prethodno ih moraju poznavati i razlikovati od vrijednosti nekih drugih političkih režima. Delli Carpini i Keeter, na primjeru Sjedinjenih Američkih Država, pokazuju kako su više razine političkog znanja pozitivno povezane s drugim važnim dimenzijama političke kulture kao što su zainteresiranost za politiku, osjećaj političke učinkovitosti, politička tolerancija i privrženost demokratskim vrijednostima i stavovima.

Nažalost, političko znanje potpuno je zanemarena tema u okviru hrvatske društveno-znanstvene literature i istraživanja. Stoga ovo istraživanje predstavlja pionirski pokušaj zahvaćanja aktualnog stanja političkog znanja, i to političkog znanja hrvatskih srednjoškolaca.

/ Rezultati i interpretacija

Pojam političkog znanja operacionalizirali smo kao sposobnost građana, u našem slučaju učenika, da daju točne odgovore na pitanja koja obuhvaćaju poznavanje određenih činjenica o politici. Korišteno je devetnaest takvih pitanja, pri čemu su u svakom pitanju ponuđena četiri odgovora od kojih je uvijek samo jedan bio točan.¹⁵ Zbrajanjem točnih odgovora moguće je izraditi skalu političkoga znanja koja obuhvaća raspon od nula do devetnaest točnih odgovora.¹⁶ Pritom smo pitanjima nastojali obuhvatiti tri dimenzije političkog znanja: razumijevanje temeljnih političkih pojmova, poznavanje ustavno-političkog ustrojstva te informiranost o recentnim političkim zbivanjima u Hrvatskoj. Dok su prva i druga dimenzija izravno vezane uz sadržaj srednjoškolskih programa, zbog čega se mogu očekivati

15 Sva pitanja i distribucija odgovora za pojedina pitanja nalaze se u prilogu.

16 Takav način mjerenja političkog znanja koristio se u većini dosadašnjih najvažnijih istraživanja političkog znanja. Postoje, međutim, i mišljenja nekih autora (primjerice Graber, 1996) kako bi političko znanje bilo bolje mjeriti korištenjem otvorenih pitanja, no taj pristup nije doživio jaču primjenu.

znatne razlike među polaznicima različitih tipova srednjoškolskih programa, treća dimenzija više je vezana uz osobnu zainteresiranost za praćenje aktualnih političkih zbivanja. Zajednički odgovori svih triju dimenzija tvore skalu ukupnoga političkog znanja.¹⁷

Na dimenziju razumijevanja temeljnih političkih pojmova odnosi se osam od ukupno devetnaest korištenih pitanja.¹⁸ Maturanti su u prosjeku znali točan odgovor na manje od polovine postavljenih pitanja iz ove dimenzije,¹⁹ ili oko tri od osam mogućih točnih odgovora (tablica 1).²⁰ Čak dvije trećine ispitanika odgovorilo je točno na manje od pola (četiri) od osam postavljenih pitanja, odnosno samo oko 16% ispitanika odgovorilo je na više od pola postavljenih pitanja. Niti na jedno od osam postavljenih pitanja točan odgovor nije dalo više od polovine ispitanih maturanata, a većinu pitanja točno je odgovorilo između 30% i 40% anketiranih (tablica 2).

Navedeni ukupni rezultat ove dimenzije ukazuje na relativno slabo razumijevanje temeljnih političkih pojmova, pogotovo kada se uzme u obzir sadržaj postavljenih pitanja. Tako samo oko 31% maturanata zna prepoznati pravo značenje pojma legitimitet, što je očito posljedica miješanja tog pojma s pojmom legalnosti, s obzirom da je veći postotak za pojam legitimitet odabralo odgovor koji opisuje legalnost, od broja onih koji su odabrali točan odgovor (46% naprema 31% – vidi tablicu P1 u prilogu u ovom poglavlju). Zanimljivo je zamijetiti da na ovom pitanju nema znatne razlike u postotku odabira točnog odgovora među maturantima s obzirom na tipove srednjoškolskih programa, ali postoji razlika u distribuciji pogrešnih odgovora. Gimnazijalci naime češće biraju odgovor koji opisuje legalnost, dok učenici strukovnih srednjih škola češće biraju ostale pogrešne odgovore. Bitna obilježja države (upravni aparat, teritorij i državljani) zna prepoznati oko 43% maturanata, dok gotovo podjednak broj (39%) smatra da su bitna obilježja države vlast, policija i sudstvo (tablica P2). Nešto veći postotak ispitanika (46%) prepoznaje značenje pojma „političke opozicije“, no nezanemarivi postotak brka definicije vlasti i opozicije (tablica P5), što je pogotovo karakteristično za učenike trogodišnjih strukovnih škola, koji u svom programu imaju najmanju količinu sadržaja koji se mogu svrstati u političko obrazovanje. Činjenica da samo jedna četvrtina učenika trogodišnjih strukovnih programa, koji čine otprilike jednu trećinu svih srednjoškolaca u Hrvatskoj, ispravno razlikuje vlast i opoziciju, te da preko 40% njih „miješa“ vlast i opoziciju, može se smatrati zabrinjavajućim indikatorom uspjeha obrazovnog sustava na njegovoj kognitivnoj dimenziji. Samo oko 40% maturanata zna „izbaciti uljeza“ koji ne spada u glavne

17 Za svaku dimenziju političkog znanja konstruirana je zasebna skala kao zbroj točnih odgovora na pripadajućim pitanjima. Skala ukupnoga političkog znanja konstruirana je kao zbroj točnih odgovora na pitanjima iz sve tri mjerene dimenzije, odnosno kao zbroj vrijednosti na odgovarajućim skalama. Skale dimenzija političkog znanja tvore jednu latentnu dimenziju, a ukupna skala nastala njihovim zbrojem ima zadovoljavajuću razinu unutrašnje konzistentnosti od 0,613 mjereno Crombachovim alfa koeficijentom.

18 Svih devetnaest pitanja imalo je istu formu, što znači da su učenicima ponuđena četiri moguća odgovora, od kojih su trebali odabrati jedan točan odgovor. Obično je uz točan odgovor ponuđen još jedna „slična“, ali jednoznačno pogrešna opcija, dok su druge dvije opcije bile očito pogrešne.

19 T-test potvrđuje da prosječan broj točnih odgovora od 2,8 statistički značajno odstupa od 4: $t = -23,7$; $p < 0,01$.

20 Iz toga proizlazi da se distribucija na toj skali statistički značajno razlikuje od normalne distribucije. To potvrđuje i Kolmogorov-Smirnov test odstupanja distribucije od normalne raspodjele (Kolmogorov-Smirov $Z = 3,069$; $p < 0,01$). Kod konstrukcije testova i skala znanja poželjna je normalna distribucija rezultata na testu, no kako ovaj test ranije nije testiran i verificiran, navedeno je odstupanje očekivano. Uvid u samu distribuciju potvrđuje da se ne radi o ekstremnom odstupanju od normalne raspodjele, a pogotovo je važno da distribucija nije bimodalna niti ekstremno asimetrična (Skewness = 0,304) ili spljoštena (Kurtosis = -0,413).

osobine demokratskog poretka (vlast provodi uspješnu ekonomsku politiku), a zabrinjavajuće je da gotovo jedna trećina ispitanika smatra da glavno obilježje demokratskog poretka nije pravo medija i građana da slobodno kritiziraju rad Vlade (tablica P6). Poznavanje političkih ideologija i odgovarajućih stranaka zasigurno spada u temeljna znanja građana u demokratskim političkim porecima. No, samo manji broj anketiranih ispitanika zna prepoznati neka od ključnih obilježja liberalnih (minimalnu intervenciju države u ekonomske odnose) i demokršćanskih stranaka (prihvatanje određenih ograničenja osobnih sloboda građana zbog zaštite morala i tradicionalnih vrijednosti). Poznavanje političkih ideologija posebice je slabo kod učenika trogodišnjih strukovnih programa (tablice P7 i P8). Od osam pitanja iz ove dimenzije najmanji broj točnih odgovora zabilježen je na pitanju vezanom uz nevladine organizacije. Naime, samo oko 15% maturanata zna ispravno prepoznati da Centri za socijalnu skrb nisu organizacije civilnog društva (tablica P3). Čak preko dvije trećine maturanata smatra kako su folklorna društva „uljezi“ na ponuđenoj listi na kojoj je trebalo odabrati organizaciju koja ne pripada sferi civilnog društva. Takvo neznanje vjerojatno je posljedica slabe upoznatosti maturanata s državnim tijelima i institucijama, pa je „centar za socijalnu skrb“ maturante vjerojatno asociirao na humanitarne aktivnosti, pa time i nevladine humanitarne organizacije, za koje su očito najsigurniji da spadaju u civilno društvo s obzirom da je najmanji broj maturanata njih prepoznao kao „uljeza“ među ponuđenim organizacijama. Nešto veći postotak maturanata, oko 36%, prepoznaje definiciju nevladinih organizacija kao organizacija koje dobrovoljno osnivaju zainteresirani građani (tablica P4). Oko 30% maturanata „navuklo“ se na ponuđenu definiciju nevladinih organizacija kao organizacija koje ne financira država, što je vjerojatno česta zabuna i kod drugih slabije informiranih skupina.

Prikazani rezultati po pojedinim pitanjima iz dimenzije temeljnih političkih pojmova pokazuju da nizak prosječan broj ostvarenih bodova na ovoj skali nije rezultat teških ili egzotičnih pitanja nego doista niskog poznavanja temeljnih političkih pojmova. Dok je takav rezultat možda očekivan kod učenika strukovnih škola, koji se s njima imaju prilike upoznati tek u satnici predmeta politika i gospodarstvo, iznenađuje nizak rezultat među učenicima gimnazijskih programa, koji se s tim pojmovima imaju prilike upoznati kroz, uz politiku i gospodarstvo, više različitih predmeta kao što su sociologija, filozofija, povijest itd. Naime, iako gimnazijalci na ovoj skali ostvaruju statistički značajno bolji rezultat od učenika strukovnih, a pogotovo trogodišnjih strukovnih škola, prosječan broj točnih odgovora među gimnazijalcima je tek 3,3 (tablica 3).

Druga dimenzija političkog znanja, koja mjeri poznavanje ustavno-političkog ustrojstva, obuhvaća šest od devetnaest postavljenih pitanja. Za razliku od dimenzije razumijevanja temeljnih političkih pojmova, na dimenziji poznavanja ustavno-političkog ustrojstva, maturanti su u prosjeku znali odgovoriti na nešto više od pola postavljenih pitanja²¹, s obzirom da je prosječan broj ostvarenih bodova 3,6 a medijan 4.²²

21 T-test pokazuje da je zabilježeni prosjek statistički značajno veći od vrijednosti 3, koja označava sredinu raspona distribucije broja bodova: $t=12,526$; $p<0,01$.

22 I distribucija broja točnih odgovora na ovoj dimenziji statistički se značajno razlikuje od normalne raspodjele (Kolmogorov-Smirnov $Z=4,808$; $p<0,01$). Za razliku od distribucije broja točnih odgovora na dimenziji razumijevanja temeljnih političkih pojmova, ova je distribucija desno asimetrična (Skewness=-0,295) te također spljoštena (Kurtosis=-0,647). Valja napomenuti, međutim, da se ne radi o bimodalnoj distribuciji ili distribuciji koja bi znatno odstupala od normalne raspodjele.

Na ovoj dimenziji je oko dvije trećina ispitanika točno odgovorilo na više od pola postavljenih pitanja, a čak oko 12% je točno odgovorilo na sva postavljena pitanja. Takav rezultat indicira da su maturanti bolje informirani o obilježjima ustavno-političkog ustrojstva Hrvatske, nego o temeljnim političkim pojmovima. To je vidljivo i iz činjenice da je na pet od šest pitanja iz ove dimenzije točan odgovor znalo više od polovine anketiranih maturanata (tablica 2). Samo je na pitanje o načinu izbora ministara točan odgovor dalo manje od polovine (44%), dok je na pitanje o značenju pojma „opće pravo glasa“ točan odgovor znalo oko 84% ispitanih. Prepoznati pravo značenje pojma trodiobe vlasti znalo je oko 70% anketiranih maturanata, a na preostala tri pitanja točne je odgovore dalo između 52 i 56%.

Upravo kod ta tri pitanja moguće je uočiti određene obrasce neznanja, pogotovo među učenicima trogodišnjih strukovnih škola. Tako primjerice oko 26% svih maturanata smatra da je ustav sažetak najvažnijih zakona, što znači da u potpunosti obrću odnos između ustava i zakona (tablica P11). Broj onih koji ustav „podređuju“ zakonima znatno je veći među učenicima strukovnih škola, pa tako čak jedna trećina učenika trogodišnjih strukovnih i tehničkih škola, u odnosu na oko 18% učenika gimnazija. Sličan postotak (27%) učenika hrvatski politički sustav pogrešno opisuje kao predsjednički, što čini oko 34% učenika trogodišnjih strukovnih škola te oko 24% učenika gimnazija i četverogodišnjih strukovnih i tehničkih škola (tablica P12). Od pitanja iz ove dimenzije, nakon načina izbora ministara, najmanji je broj maturanata točno odgovorio na pitanje o vrhovnom zapovjedniku oružanih snaga RH, 52% (tablica P13). Od tri pogrešna odgovora, najveći broj ispitanika odabrao je „ministar obrane“ (22%), a potom „general“ (18%). Na ovom se pitanju uočava velika razlika s obzirom na spol (u korist muškaraca), ali i s obzirom na tip srednjoškolskog programa. Na ukupnom broju točnih odgovora na ovoj dimenziji nema statistički značajne razlike između djevojaka i mladića, ali postoji s obzirom na tip srednjoškolskog programa (tablica 3). Gimnazijalci su u prosjeku točno odgovorili na četiri od šest postavljenih pitanja, učenici četverogodišnjih strukovnih i tehničkih škola na 3,7 a učenici trogodišnjih strukovnih škola na samo 2,9 ili oko polovine postavljenih pitanja.

Razlozi relativno boljeg znanja maturanata na dimenziji ustavno-političkog uređenja može se tražiti u činjenici da se radi o tipu informacija koje je moguće naučiti iz više različitih izvora, tijekom samog formalnog obrazovanja u odgovarajućim predmetima, ali i prateći medije i političke događaje. Za razliku od toga temeljni politički pojmovi, iako se često koriste u svakodnevnom javnom diskursu, rijetko bivaju pojašnjeni i definirani, zbog čega očito dolazi do pogrešnog „iščitavanja“ njihova značenja, a očito je i da formalno obrazovanje ne uspijeva ispraviti to pogrešno razumijevanje.

Treća dimenzija političkog znanja obuhvaća pitanja koja se odnose na poznavanje aktualnih ili recentnih političkih događanja i činjenica, odnosno na političku informiranost. Ova dimenzija sadržavala je najmanji broj pitanja, svega pet. U prosjeku, maturanti su točno odgovorili na dva od ukupno pet pitanja (tablica 1), iz čega je očito da su u prosjeku maturanti znali odgovoriti na manje od polovine

postavljenih pitanja.²³ Među pitanjima iz ove dimenzije mogu se zamijetiti najveće razlike u postotku maturanata koji su znali točan odgovor. Čak oko 93% maturanata znalo je prepoznati ime i prezime Predsjednika Republike Hrvatske, dok je oko 59% znalo prepoznati u kojem se odnosu Republika Hrvatska nalazi prema NATO savezu. Na preostala tri pitanja točne odgovore dao je znatno manji broj maturanata, između 14 i 25%. Samo jedna četvrtina maturanata, koliko bi iznosila i vjerojatnost slučajnog pogađanja, „znala“ je da su prvi višestranački parlamentarni izbori u RH održani 1990. godine. Preostali maturanti uglavnom su se raspodijelili između 1991. i 1992. godine (po jedna trećina), što sugerira da su te godine među mladima zabilježene kao godine u kojima su se događale važne stvari (tablica P15). S obzirom da su one, osim Domovinskim ratom, primarno obilježene procesom državnog osamostaljenja, činjenica da su maturanti češće birali njih umjesto 1990. sugerira kako je u njihovoj kolektivnoj memoriji snažnije zabilježen proces stjecanja nacionalne nezavisnosti nego proces demokratizacije političkog sustava i društva u cjelini. To je, naravno, primarno posljedica redoslijeda važnosti koji se daje tim događajima u javnom životu i medijskom izvještavanju. Kada se spominju prvi višestranački demokratski izbori to je uglavnom u kontekstu početka procesa stjecanja državne samostalnosti, a rjeđe u kontekstu početka procesa demokratizacije.

Samo oko 14% maturanata znalo je prepoznati godinu održavanja posljednjih parlamentarnih izbora. Taj postotak znatno je manji od postotka slučajnog pogađanja točnog odgovora, što pak ukazuje na postojanje očite zabune, odnosno zamjene tog događanja s nekim recentnijim događajem. Čak 43% maturanata brka lokalne izbore održane u svibnju 2009. godine s parlamentarnim izborima iz studenog 2007. godine (tablica P17). Takva zabuna donekle je i razumljiva s obzirom da su sudionici ovog istraživanja 2007. godine imali 15 ili 16 godina te bili još uvijek relativno daleko od svoje „političke zrelosti“, dok su lokalni izbori u svibnju 2009. godine za određeni broj njih bili prvi izbori na kojima su imali pravo glasa.

Postojanje „zabune“ kod maturanata očito je i na pitanju o strankama koje čine vladajuću većinu u Hrvatskom saboru. Naime, samo 17 % anketiranih znalo je prepoznati stranke koje su u tom trenutku činile vladajuću većinu u Hrvatskom saboru (HDZ, HSS, HSLŠ i SDSS).²⁴ Znatno veći postotak maturanata, 41%, odabrao je opciju u kojoj su kao članovi vladajuće većine navedeni HDZ, HSS i SDP (tablica P19)! Razlozi zbog kojeg su ispitanici u tako velikom broju odabrali baš tu opciju može se tražiti u činjenici da je to jedina opcija u kojoj se, uz druge stranke, spominje SDP.²⁵ Zabuna je mogla proizaći iz nekoliko različitih razloga. Jedan od njih je nerazumijevanje temeljnog političkog pojma „parlamentarne većine“. Ako se iz termina „vladajuća većina“ zanemari ili krivo protumači riječ „vladajuća“, tada odabrani odgovor postoje tehnički točan, jer doista te tri stranke imaju neupitno najveći

23 T-test pokazuje da je prosjek od 2,1 statistički značajno manje od 2,5, što je vrijednost prosjeka da su maturanti znali odgovoriti na polovinu postavljenih pitanja: $t=-13,44$, $p<0,01$. Distribucija broja točnih odgovora na ovoj dimenziji također statistički značajno odstupa od normalne raspodjele (Kolmogorov-Smirnov $Z=8,055$; $p<0,01$), blago je lijevo asimetrična (Skewness=0,663) te šiljasta (Kurtosis=0,392). No, ne radi se o bimodalnoj distribuciji te ona vizualno ne odstupa znatno od normalne raspodjele.

24 Formalno gledajući uz navedene stranke u tom trenutku dio vladajuće koalicije bila je još i Stranka demokratske akcije Hrvatske (SDAH). No, niti jedan od preostalih ponuđenih odgovora nije sadržavao kombinaciju koja bi bila djelomično točna, tako da to nije mogao biti uzrok zabune. Valja napomenuti da je ubrzo nakon provođenja ovog istraživanja HSLŠ napustio vladajuću koaliciju.

25 U svim ponuđenim opcijama spominje se HDZ, dok se HSS navodi u dvije opcije.

broj saborskih zastupnika. Riječ „vladajuća“ u sintagmi „vladajuća većina“ može se kod „političkih neprofesionalaca“ tumačiti i u kontekstu „vladajuće elite“ ili „onih gore“, pri čemu bi odabrani odgovor ponovno bio „točan“. No, u svakom slučaju ako je izvor zabune nerazumijevanje pojma „vladajuća većina“ to je onda još jedna indikator lošeg poznavanja temeljnih političkih pojmova.

Drugi je mogući izvor „zabune“ površnost informiranosti. Površno informirana osoba zasigurno je čula za te dvije političke stranke i to kao dvije ključne stranke na političkoj sceni.²⁶ Nadalje, te dvije stranke najčešće se spominju kao „vladajuće“ na različitim razinama vlasti (primjerice SDP je u medijima često prisutan kao „vladajuća stranka“ u Gradu Zagrebu, a HDZ na državnoj razini), što također može izazvati zabunu kod površno informirane osobe.²⁷

Na ovoj dimenziji uočava se statistički značajna razlika između mladića i djevojaka, pri čemu mladići pokazuju u prosjeku bolju informiranost od djevojaka. Takav je rezultat u skladu sa (stereotipskim) očekivanjem da mladići ranije počinju iskazivati interes za javne i političke teme od djevojaka (tablica 3). Na preostale dvije dimenzije političkog znanja razlika u prosječnom broju točnih odgovora ide u istom smjeru (mladići imaju veći prosjek od djevojaka), no te razlike nisu statistički značajne. Na dimenziji poznavanja temeljnih političkih pojmova razlika je statistički značajna, ali tek uz razinu rizika od 10%, no s obzirom da je i numerički mala (samo 0,2 boda) ne može se koristiti za zaključivanje o postojanju tendencije boljeg poznavanja temeljnih političkih pojmova među mladićima.

Razlika s obzirom na tip srednjoškolskog programa postoji između učenika gimnazija i četverogodišnjih tehničkih programa s jedne strane te učenika trogodišnjih programa s druge strane. Na preostale dvije dimenzije, koje mjere znanje koje se usvaja (i) kroz školske predmete, razlika između prosječnog broja bodova gimnazijalaca i učenika trogodišnjih programa veća je u apsolutnom i relativnom smislu nego na skali političke informiranosti.²⁸ Također, na dvije dimenzije koje mjere teorijsko znanje postoji statistički značajna razlika između gimnazijalaca i učenika četverogodišnjih tehničkih i umjetničkih programa. Takve razlike ukazuju na utjecaj količine nastave koja je izravno ili neizravno vezana uz političko znanje. Na dimenziji koja se „ne uči u školi“ razlike među učenicima s obzirom na tip programa znatno se smanjuju ili nestaju, čime se potvrđuje važnost formalnog srednjoškolskog obrazovanja za izgradnju političkog znanja budućih građana.

26 Treba naglasiti da su ispitanici u ovom istraživanju vlastita sjećanja o javnim i političkim zbivanjima mogli stjecati eventualno u zadnjih desetak godina, što je razdoblje u kojem te dvije stranke doista dominiraju.

27 Naravno, postoji i treći mogući razlog za navedenu zabunu, a on bi se mogao nazvati „namjernim zezanjem istraživača“. Kod mladih osoba takva strategija odgovaranja na upitnike nije u potpunosti isključena, no ne postoje sustavni pokazatelji takvog ponašanja na drugim pitanjima.

28 Na prve dvije dimenzije gimnazijalci imaju otprilike 16 do 18% bolji rezultat (gledano od broja mogućih bodova), a na dimenziji političke informiranosti samo oko 8%.

Tablica 1 – Deskriptivna statistika skala političkog znanja

	Minimum	Prosjek	Medijan	Maksimum	Standardna devijacija
Razumijevanje temeljnih političkih pojmova	0,0	2,8	3,0	8,0	1,6
Poznavanje ustavno-političkog ustrojstva	0,0	3,6	4,0	6,0	1,5
Politička informiranost	0,0	2,1	2,0	5,0	1,0
Skala ukupnoga političkog znanja	0,0	8,5	8,0	18,0	3,2

Tablica 2 - Postotak točnih odgovora na svako od pitanja

	Točan odgovor	Netočan odgovor
Dimenzija temeljnih političkih pojmova		
Što označava pojam legitimitet?	31,0%	69,0%
Koja od ponuđenih kombinacija najbolje opisuje bitna obilježja države?	42,5%	57,5%
Koja od sljedećih organizacija ne pripada sferi civilnog društva?	14,8%	85,2%
Što su nevladine organizacije?	36,6%	63,4%
Tko čini političku opoziciju?	46,2%	53,8%
Što od sljedećeg NE spada u glavne osobine demokratskog poretka?	39,3%	60,7%
Koje od sljedećih vrsta stranaka se zalaže za minimalnu intervenciju države u ekonomske odnose?	30,8%	69,2%
Koja od sljedećih vrsta stranaka prihvaća određena ograničenja osobnih sloboda građana zbog zaštite morala i tradicionalnih vrijednosti?	38,7%	61,3%
Dimenzija poznavanja ustavno-političkog ustrojstva		
Što podrazumijeva trodioba vlasti u suvremenim demokracijama?	69,8%	30,2%
Kojim skupinama opće pravo glasa daje pravo sudjelovanja na izborima?	84,1%	15,9%
Što je ustav?	55,7%	44,3%
Politički sustav u Republici Hrvatskoj . . . ?	55,2%	44,8%
Tko je vrhovni zapovjednik oružanih snaga Republike Hrvatske?	51,9%	48,1%
Kako se biraju ministri u Vladi?	44,3%	55,7%
Dimenzija političke informiranosti		
Koje su godine održani prvi slobodni, višestranački izbori u Republici Hrvatskoj?	25,0%	75,0%
Kako se zove sadašnji Predsjednik Republike Hrvatske?	93,3%	6,7%
Kada su održani posljednji parlamentarni izbori u Hrvatskoj?	13,7%	86,3%
U kakvom je odnosu Hrvatska prema NATO savezu?	58,7%	41,3%
Koja stranka ili stranke čine trenutno vladajuću većinu u Hrvatskom saboru?	17,6%	82,4%

Tablica 3 - Razlike na skalama političkog znanja prema spolu i vrsti srednjoškolskog programa

		Razumijeva- nje temeljnih političkih pojmova	Poznavanje ustavno- političkog ustrojstva	Politička informiranost	Skala ukupnoga političkog znanja
Spol	Ženski	2,70	3,60	1,90	8,20
	Muški	2,90	3,70	2,30	8,90
	Vjerojatnost t-testa	$p < 0,10$	$p = 0,32$	$P < 0,01$	$p < 0,01$
Vrsta srednjoškol- skog programa	Gimnazija (1)	3,30	4,00	2,20	9,60
	Četverogodišnji strukovni (2)	2,90	3,70	2,20	8,80
	Trogodišnji strukovni (3)	2,00	2,90	1,80	6,70
	Vjerojatnost F-testa i razlike među grupama	$p < 0,01$ $1 > 2 > 3$	$p < 0,01$ $1 > 2 > 3$	$p < 0,01$ $1,2 > 3$	$p < 0,01$ $1 > 2 > 3$

Kao što smo naveli, zbrajanjem rezultata na dimenzijama kreirali smo skalu ukupnoga političkog znanja. U prosjeku maturanti su na njoj ostvarili 8,5 točnih odgovora od teorijski mogućih 19, s tim da niti jedan ispitanik nije znao odgovor na svih 19 postavljenih pitanja (tako da je stvarni maksimum 18)²⁹, što znači da su u prosjeku maturanti znali točan odgovor na značajno manje od polovine postavljenih pitanja.³⁰ Skala ukupnoga političkog znanja potvrđuje znatne razlike s obzirom na spol i tip srednjoškolskog programa (tablica 3). Mladići ostvaruju statistički značajno bolji rezultat na skali političkog znanja od djevojaka, s tim da iznos same razlike nije znan jer mladići ostvaruju oko 8% bolji rezultat od djevojaka. Na skali ukupnoga znanja dolaze do izražaja razlike s obzirom na tip srednjoškolskog programa, a koje su uočene i na pojedinim dimenzijama znanja. Učenici trogodišnjih strukovnih škola u prosjeku su točno odgovorili na gotovo tri pitanja manje od učenika gimnazijskih programa, odnosno prosječan broj točnih odgovora učenika gimnazija veći je za preko 40%. Prema ostvarenom rezultatu na skali ukupnoga političkog znanja učenici četverogodišnjih tehničkih, strukovnih i umjetničkih programa bliži su učenicima gimnazija nego učenicima trogodišnjih strukovnih škola (prosječan broj točnih odgovora je manji za 0,9 u odnosu na gimnazijalce, a veći za 2,1 u odnosu na učenike trogodišnjih programa). To ukazuje na zaključak da su učenici trogodišnjih srednjih škola posebice oštećeni u pogledu dostupnosti sadržaja vezanih uz političko znanje. To je izravna posljedica količine takvih sadržaja u njihovu nastavnom planu. Naime, kada se kroz regresijsku analizu kontrolira utjecaj ostalih čimbenika, kao što je razlika u socio-ekonomskom porijeklu, tip srednjoškolskog programa ostaje jedan od najznačajnijih prediktora rezultata na skali ukupnoga političkog znanja (tablica 4). Štoviše, razlika u socijalnom porijeklu, mjerena stupnjem obrazovanja

29 Kao i distribucija broja točnih odgovora po dimenzijama i distribucija skale ukupnoga političkog znanja odstupaju od normalne raspodjele, s tim da je iznos odgovarajućeg koeficijenta najmanji, što znači i da je odstupanje manje (Kolmogorov-Smirnov $Z = 3,069$; $p < 0,01$). Distribucija je blago lijevo asimetrična (Skewness = 0,252) te blago spljoštena (Kurtosis = -0,423).

30 T-test odstupanja prosjeka 8,5 od vrijednosti 9,5 statistički je značajan ($t = -10,089$, $p < 0,01$).

oca i majke, uopće se ne pokazuje kao značajan prediktor političkog znanja.

To je u skladu s ukupnim nalazom da obrazovni proces, mjeren tipom srednjoškolskog programa i školskim uspjehom, ima podjednak doprinos objašnjavanju razine ukupnoga političkog znanja kao i indikatori svih ostalih čimbenika političke socijalizacije kao što su rodne razlike, socijalno porijeklo (mjereno stupnjem obrazovanja oca i majke), izloženost medijima (mjerena učestalošću gledanja informativnih emisija na TV-u i informiranja na Internetu), interes za politiku, utjecaj neformalnih socijalnih mreža (učestalost razgovora o politici s vršnjacima i roditeljima) ili aktivističko iskustvo (mjereno članstvo u političkim strankama i nevladinim organizacijama) (tablica 4). Naime, kada se u regresijski model uključe samo obrazovna obilježja, ona objašnjavaju oko 13% varijance rezultata na skali ukupnoga političkog znanja. Nakon što se uključe indikatori svih ostalih čimbenika, postotak objašnjenja varijance povećava se za 10 postotnih poena ili za oko 80%. U širokom se modelu doprinos obrazovnih obilježja smanjuje, jer dio njihova doprinosa biva objašnjen drugim čimbenicima, no još su uvijek oni zaslužni za oko polovinu ukupne objašnjenje varijance.³¹ Od ostalih čimbenika najznačajniji doprinos, očekivano, ima iskazani interes za politiku, a potom učestalost razgovora o politici s ukućanima i informiranje o političkim zbivanjima na Internetu.³² Statistički značajan doprinos, ali ne i znatan, imaju još spol te članstvo u političkim strankama.³³ Zanimljivo je da članstvo u političkim strankama djeluje negativno na razinu političkog znanja, odnosno da članovi političkih stranaka u prosjeku imaju niži rezultat na skali političkog znanja od maturanata koji nisu politički aktivni.

U skladu je s očekivanjima i rezultat koji pokazuje da je utjecaj obrazovnih obilježja znatno veći na prve dvije dimenzije političkog znanja nego na dimenziju političke informiranosti. Za političku informiranost najznačajnijim prediktorom pokazuje se spol koji je „odgovoran“ za preko jedne trećine objašnjene varijance, što ukazuje da razlike u rodnoj socijalizaciji, poglavito u razvoju interesa za javne teme, ima vrlo značajnu ulogu na političku informiranost.

31 Zbroj umnožaka standardiziranih beta koeficijenata i izravnih korelacija tih prediktora s kriterijem daje zbroj od oko 0,12, što znači da oni objašnjavaju oko polovinu objašnjene varijance.

32 Standardizirani beta koeficijent za varijablu trogodišnja strukovna škola najveći je i iznosi 0,303, zatim slijedi interes za politiku s 0,18, pa potom prosjek ocjena u prethodnom razredu s 0,14, te učestalost razgovora s ukućanima o javnim temama s 0,128 i učestalost informiranja na internetu s 0,122.

33 Standardizirani beta koeficijent za ove dvije varijable iznosi -0,1, odnosno 0,08, što u kombinaciji s niskom izravnom korelacijom s kriterijem daje doprinos od 1% ili manje.

Tablica 4 - Nestandardizirani regresijski koeficijenti linearne regresije

Prediktor	Skala ukupnoga političkog znanja		Razumijevanje temeljnih političkih pojmova	Poznavanje ustavno-političkog uređenja	Politička informiranost
	Obrazovni model	Široki model			
Konstanta	7,078	3,867	0,507	2,109	1,293
Četverogodišnja strukovna (ref: gimnazija)	-0,648***	-0,602***	-0,276**	-0,224*	-0,104
Trogodišnja strukovna (ref: gimnazija)	-2,596***	-2,186***	-0,937***	-0,920***	-0,334***
Prosjek ocjena na kraju prethodnog razreda	0,618***	0,707***	0,408***	0,161**	0,131**
Spol (ref: muški)		-0,637***	-0,16	-0,062	-0,414***
Stupanj obrazovanja oca		-0,060	0,004	-0,067	0,004
Stupanj obrazovanja majke		0,190	0,07	0,129	-0,008
Učestalost gledanja TV dnevnika		0,070	-0,022	0,059	0,032*
Učestalost informiranja na internetskim portalima		0,172***	0,035	0,097***	0,038**
Interes za politiku		0,480***	0,215***	0,197***	0,065**
Učestalost razgovora o politici s vršnjacima		-0,085	0,011	-0,103***	0,006
Učestalost razgovora o politici s ukućanima		0,212***	0,086**	0,081**	0,044**
Članstvo u NVO		0,144	0,258**	-0,049	-0,063
Članstvo u političkoj stranci		-0,851***	-0,461***	-0,412**	0,023
Ukućan član političke stranke		-0,414*	-0,142	-0,250**	-0,022
Ukućan član NVO		0,113	0,031	0,150	-0,066
Korigirani R2	0,131	0,239	0,171	0,159	0,121

* $p < 0,1$; ** $p < 0,05$; *** $p < 0,01$

/

/ Zaključak

Što zaključno reći o razinama političkog znanja hrvatskih srednjoškolaca? Je li čaša napola puna ili napola prazna? Nepostojanje prostornoga i vremenskog komparativnog okvira, odnosno komparabilnih istraživanja političkog znanja mladih u Hrvatskoj i u drugim demokratskim državama, onemogućuje izvođenje detaljnijih zaključaka o aktualnom stanju političkog znanja. Ukupno gledajući, distribucija političkog znanja približava se normalnoj distribuciji, pri čemu se ipak veći dio učenika može svrstati u grupu onih s niskim razinama političkog znanja. To se posebice odnosi na dimenziju razumijevanja temeljnih političkih pojmova, što je svakako zabrinjavajuće ukoliko polazimo od teze da političko sudjelovanje građana treba biti utemeljeno na razumijevanju temeljnih političkih procesa i koncepata.

Drugi rezultat koji svakako treba istaknuti jest činjenica da političko znanje, odnosno političko neznanje, nije među srednjoškolskom populacijom distribuirano slučajno. Jasan je uzorak prema kojemu učenici trogodišnjih strukovnih škola iskazuju značajno niže razine političkog znanja. Uzimajući u obzir da od ukupnog broja srednjoškolaca u Hrvatskoj čak jedna trećina učenika pohađa taj tip škola, jasno je da obrazovne vlasti, ali i nevladine organizacije, moraju, uz općenito ojačavanje programa političkog obrazovanja, posebnu pozornost posvetiti upravo toj populaciji.

Svaki mladi pojedinac ulazi u društvo kao politička tabula rasa, a potom na njega društvo „ispisuje“ političke poruke. Taj socijalizacijski proces je transhistorijska i transkulturalna pojava, dakle događa se i u demokratskim i nedemokratskim društvima. Demokratska društva trebala bi omogućiti mladim ljudima da se tijekom odrastanja i obrazovanja, između ostalog, pripreme i za ulogu aktivnih građana. Ovo istraživanje sugerira kako hrvatsko društvo nije tom cilju posvetilo dovoljno pozornosti.

/ Literatura

- Cassel, Carol A./ Lo, Celia C., 1997: Theories of political literacy, *Political Behavior*, (19)4: 317-335
- Delli Carpini, Michael X. / Keeter, Scott, 1993: Measuring Political Knowledge: Putting First Things First, *American Journal of Political Science*, (37)4: 1179-1206
- Delli Carpini, Michael X. /Keeter, Scott, 1997: What Americans Know About Politics and Why It Matters, Yale University Press, Yale
- Denver, David / Hands, Gordon, 1990: Does studying politics make a difference? The political knowledge, attitudes, and perceptions of school students, *British Journal of Political Science*, (20): 263-288
- Graber, Doris A., 1996: Wrong Questions, Wrong Answers: Measuring Political Knowledge, Paper presented at the annual meeting of the Midwest Political Science Association, Chicago
- Habermas, Jürgen, 1984: A Theory of Communicative Action, Beacon Press, Boston
- Šalaj, Berto, 2011: Politička pismenost mladih u Hrvatskoj: teorija i istraživanje, u: Bagić, Dragan (ur.), Odgaja li škola dobre građane? Studija o političkoj socijalizaciji hrvatskih srednjoškolaca. Zagreb: GONG.
- Vujčić, Vladimir, 2001: Politička kultura demokracije, Panliber, Osijek – Zagreb – Split
- Westholm, Anders/ Lindquist, Arne/ Niemi, Richard G., 1990: Political Literacy and the Outside World, u: Ichilov, Orit (ur.), Political Socialization, Citizenship Education, and Democracy, Teachers College Press, New York: 177-204

/ Prilog

// Distribucija odgovora na pitanjima iz dimenzije razumijevanja temeljnih političkih pojmova

Tablica P1 - Što označava pojam legitimitet?

	Cijeli uzorak	Spol			Tip srednjoškolskog programa		
		Ženski	Muški	Bez odgovora	Gimnazija	Četverogodišnji strukovni	Trogodišnji strukovni
Da je neka odluka u skladu s mišljenjem vladajuće stranke	10,4%	10,7%	10,0%	11,5%	7,7%	10,1%	13,9%
Da je neka odluka utemeljena na ustavu i zakonu	46,4%	45,3%	48,0%	30,0%	55,2%	45,5%	38,0%
Da vlast ima pravo donositi odluke jer je izabrana prema opće prihvaćenim pravilima	31,0%	31,9%	30,0%	26,9%	31,7%	32,0%	28,2%
Da neka stranka, dok je na vlasti, ima pravo donositi bilo kakve odluke	9,6%	9,6%	9,2%	23,9%	4,8%	10,2%	14,1%
Ne zna / Bez odgovora	2,7%	2,4%	2,8%	7,7%	0,5%	2,2%	5,9%

Tablica P2 - Koja od ponuđenih kombinacija najbolje opisuje bitna obilježja države?

	Cijeli uzorak	Spol			Tip srednjoškolskog programa		
		Ženski	Muški	Bez odgovora	Gimnazija	Četverogodišnji strukovni	Trogodišnji strukovni
Upravni aparat, teritorij i državljani	42,5%	43,2%	43,0%	7,3%	45,5%	46,6%	31,9%
Upravni aparat, vojska i Crkva	8,7%	6,4%	10,9%	16,5%	7,3%	8,4%	10,8%
Vlast, policija i sudstvo	39,1%	40,4%	37,6%	40,0%	42,4%	36,0%	40,9%
Mediji, gospodarstvo i upravni aparat	8,4%	9,3%	7,1%	19,9%	4,4%	7,1%	15,3%
Ne zna / Bez odgovora	1,3%	0,7%	1,4%	16,3%	0,5%	1,9%	1,1%

Tablica P3 - Koja od sljedećih organizacija ne pripada sferi civilnog društva?

	Cijeli uzorak	Spol			Tip srednjoškolskog programa		
		Ženski	Muški	Bez odgovora	Gimnazija	Četverogodišnji strukovni	Trogodišnji strukovni
Humanitarne organizacije	8,2%	4,5%	12,1%	15,3%	5,1%	11,4%	6,1%
Organizacije za zaštitu ljudskih prava	12,7%	10,6%	14,7%	19,5%	15,6%	12,2%	10,3%
Folklorna društva	62,7%	72,2%	53,0%	42,1%	59,0%	58,8%	73,7%
Centri za socijalnu skrb	14,8%	11,5%	18,4%	15,3%	19,4%	15,3%	8,8%
Ne zna / Bez odgovora	1,6%	1,2%	1,8%	7,7%	0,9%	2,3%	1,1%

Tablica P4 - Što su nevladine organizacije?

	Cijeli uzorak	Spol			Tip srednjoškolskog programa		
		Ženski	Muški	Bez odgovora	Gimnazija	Četverogodišnji strukovni	Trogodišnji strukovni
Organizacije koje ne financira država	30,2%	23,6%	37,9%	16,5%	33,1%	32,4%	22,9%
Organizacije koje rade protiv vlade	17,1%	18,0%	15,5%	36,4%	12,2%	12,7%	30,5%
Organizacije koje dobrovoljno osnivaju zainteresirani građani	36,6%	39,3%	33,7%	36,6%	40,2%	37,3%	31,4%
Organizacije koje osnivaju jedinice lokalne samouprave	14,1%	17,2%	11,2%	2,8%	14,3%	14,9%	12,7%
Ne zna / Bez odgovora	1,9%	1,9%	1,7%	7,7%	0,2%	2,7%	2,4%

Tablica P5 - Tko čini političku opoziciju?

	Cijeli uzorak	Spol			Tip srednjoškolskog programa		
		Ženski	Muški	Bez odgovora	Gimnazija	Četverogodišnji strukovni	Trogodišnji strukovni
Stranke koje nisu dio vladajuće većine u parlamentu	46,2%	38,1%	56,0%	18,3%	58,6%	50,8%	24,1%
Stranke i skupine koje se bore protiv državnih interesa	14,2%	13,2%	15,1%	19,9%	7,4%	15,2%	20,1%
Stranke koje imaju svoje predstavnike u vladi	27,6%	35,5%	18,8%	31,8%	21,2%	23,8%	41,2%
Stranke koje nisu zastupljene u parlamentu	9,7%	10,9%	8,1%	22,3%	11,3%	7,8%	11,4%
Ne zna / Bez odgovora	2,4%	2,4%	2,1%	7,7%	1,5%	2,4%	3,2%

Tablica P6 - Što od sljedećeg NE spada u glavne osobine demokratskog poretka?

	Cijeli uzorak	Spol			Tip srednjoškolskog programa		
		Ženski	Muški	Bez odgovora	Gimnazija	Četverogodišnji strukovni	Trogodišnji strukovni
Građani i mediji mogu slobodno kritizirati vlast	31,7%	34,0%	28,8%	41,5%	26,9%	31,5%	37,4%
Vlast je izabrana na slobodnim višestranačkim izborima	12,8%	12,7%	12,7%	19,5%	8,8%	13,6%	15,9%
Podjela vlasti na izvršnu, zakonodavnu i sudsku	14,2%	13,6%	15,3%		15,6%	10,9%	18,6%
Vlast provodi uspješnu ekonomsku politiku	39,3%	38,2%	40,7%	31,2%	48,4%	41,4%	25,2%
Ne zna / Bez odgovora	2,0%	1,4%	2,5%	7,7%	0,4%	2,6%	2,8%

Tablica P7 - Koje od sljedećih vrsta stranaka se zalaže za minimalnu intervenciju države u ekonomske odnose?

	Cijeli uzorak	Spol			Tip srednjoškolskog programa		
		Ženski	Muški	Bez odgovora	Gimnazija	Četverogodišnji strukovni	Trogodišnji strukovni
Socijaldemokratske	23,1%	23,9%	22,3%	23,8%	19,6%	18,3%	35,5%
Demokršćanske	20,6%	19,2%	22,7%		17,3%	24,6%	17,0%
Konzervativne	23,7%	23,1%	24,0%	31,2%	23,8%	26,2%	19,1%
Liberalne	30,8%	31,9%	29,4%	37,2%	37,7%	29,2%	25,8%
Ne zna / Bez odgovora	1,9%	1,8%	1,7%	7,7%	1,6%	1,6%	2,6%

Tablica P8 - Koja od sljedećih vrsta stranaka prihvaća određena ograničenja osobnih sloboda građana zbog zaštite morala i tradicionalnih vrijednosti?

	Cijeli uzorak	Spol			Tip srednjoškolskog programa		
		Ženski	Muški	Bez odgovora	Gimnazija	Četverogodišnji strukovni	Trogodišnji strukovni
Socijaldemokratske	21,8%	17,8%	26,6%	11,9%	17,1%	24,8%	22,1%
Demokršćanske	38,7%	38,9%	39,4%	13,2%	50,0%	37,2%	28,8%
Socijalno-liberalne	24,1%	27,1%	20,6%	31,2%	21,3%	23,0%	29,2%
Liberalne	12,9%	13,5%	11,5%	36,0%	10,6%	13,0%	15,3%
Ne zna / Bez odgovora	2,4%	2,8%	1,8%	7,7%	1,1%	2,1%	4,6%

// Distribucija odgovora na pitanjima iz dimenzije poznavanja ustavno-političkog ustrojstva

Tablica P9 – Što podrazumijeva trodioba vlasti u suvremenim demokracijama?

	Cijeli uzorak	Spol			Tip srednjoškolskog programa		
		Ženski	Muški	Bez odgovora	Gimnazija	Četverogodišnji strukovni	Trogodišnji strukovni
Da je vlast podijeljena na državnu, regionalnu (županijsku) i lokalnu	13,7%	10,4%	17,3%	15,3%	8,5%	14,4%	18,4%
Da je vlast podijeljena na izvršnu, zakonodavnu i sudsku vlast	69,8%	74,2%	65,5%	56,3%	79,4%	71,5%	56,2%
Da je vlast podijeljena na civilnu, vojnu i crkvenu vlast	7,8%	7,3%	8,2%	12,1%	7,3%	6,1%	11,3%
Da je vlast podijeljena između predsjednika vlade, predsjednika države i predsjednika parlamenta	6,6%	6,3%	7,0%	8,5%	4,7%	5,2%	11,3%
Ne zna / Bez odgovora	2,0%	1,8%	2,0%	7,7%	0,2%	2,7%	2,8%

Tablica P10 - Kojim skupinama opće pravo glasa daje pravo sudjelovanja na izborima?

	Cijeli uzorak	Spol			Tip srednjoškolskog programa		
		Ženski	Muški	Bez odgovora	Gimnazija	Četverogodišnji strukovni	Trogodišnji strukovni
Svim punoljetnim građanima koji plaćaju porezi	7,5%	5,7%	9,4%	11,5%	7,0%	6,5%	10,0%
Svim punoljetnim državljanima bez obzira na spol, dob, etničku pripadnost ili socijalni položaj	84,1%	86,9%	81,1%	80,7%	87,5%	84,3%	79,8%
Svim pismenim građanima	4,0%	2,6%	5,6%		2,0%	3,8%	6,4%
Svim stanovnicima neke države	3,5%	3,7%	3,4%		3,3%	3,8%	3,0%
Ne zna / Bez odgovora	1,0%	1,1%	0,6%	7,7%	0,2%	1,6%	0,8%

Tablica P11 - Što je ustav?

	Cijeli uzorak	Spol			Tip srednjoškolskog programa		
		Ženski	Muški	Bez odgovora	Gimnazija	Četverogodišnji strukovni	Trogodišnji strukovni
To je dokument koji sažima najvažnije zakone	26,1%	24,0%	28,9%	7,9%	17,6%	27,4%	33,3%
Temeljni pravno-politički akt države	55,7%	59,2%	52,8%	29,0%	71,0%	53,6%	42,5%
Pravilnik o radu Ustavnog suda	11,8%	11,8%	11,5%	23,5%	7,7%	12,6%	15,2%
Akt u kojem Predsjednik Republike iznosi program svog rada	5,5%	4,8%	5,3%	31,8%	3,7%	5,5%	7,3%
Ne zna / Bez odgovora	0,9%	0,1%	1,5%	7,7%		1,0%	1,7%

Tablica P12 - Politički sustav u Republici Hrvatskoj...?

	Cijeli uzorak	Spol			Tip srednjoškolskog programa		
		Ženski	Muški	Bez odgovora	Gimnazija	Četverogodišnji strukovni	Trogodišnji strukovni
Predsjednički	26,9%	30,8%	23,3%	7,5%	24,3%	24,7%	33,7%
Polu-predsjednički	11,6%	12,6%	10,8%	3,6%	16,0%	9,9%	9,5%
Parlamentarni	55,2%	52,5%	58,5%	41,9%	53,9%	59,9%	48,2%
Županijski	4,9%	3,4%	5,2%	39,2%	5,4%	4,4%	5,1%
Ne zna / Bez odgovora	1,5%	0,6%	2,1%	7,7%	0,3%	1,1%	3,4%

Tablica P13 - Tko je vrhovni zapovjednik oružanih snaga Republike Hrvatske?

	Cijeli uzorak	Spol			Tip srednjoškolskog programa		
		Ženski	Muški	Bez odgovora	Gimnazija	Četverogodišnji strukovni	Trogodišnji strukovni
General	17,7%	23,7%	11,4%	12,1%	16,0%	12,6%	28,5%
Predsjednik Vlade	6,8%	8,2%	4,7%	25,7%	2,1%	8,4%	9,3%
Predsjednik države	51,9%	42,6%	62,4%	42,4%	60,2%	57,8%	32,1%
Ministar obrane	22,4%	24,4%	20,3%	19,8%	21,1%	19,9%	28,1%
Ne zna / Bez odgovora	1,2%	1,2%	1,3%		0,5%	1,3%	1,9%

Tablica P14 - Kako se biraju ministri u Vladi?

	Cijeli uzorak	Spol			Tip srednjoškolskog programa		
		Ženski	Muški	Bez odgovora	Gimnazija	Četverogodišnji strukovni	Trogodišnji strukovni
Predsjednik Vlade ih predlaže Saboru koji im izglasava povjerenje	44,3%	42,2%	47,1%	27,8%	50,5%	45,7%	35,0%
Predsjednik države i Predsjednik Vlade ih zajednički imenuju	16,5%	17,8%	15,5%		14,2%	16,5%	19,0%
Hrvatski sabor imenuje ih na temelju prijedloga klubova zastupnika	22,2%	22,6%	21,2%	38,2%	22,6%	23,4%	19,7%
Građani ih biraju putem općih izbora	14,5%	15,7%	13,5%	3,6%	11,0%	11,6%	23,4%
Ne zna / Bez odgovora	2,6%	1,6%	2,6%	30,4%	1,7%	2,9%	3,0%

// Distribucija odgovora na pitanjima iz dimenzije političke informiranosti

Tablica P15 - Koje godine su održani prvi slobodni, višestranački izbori u Republici Hrvatskoj?

	Cijeli uzorak	Spol			Tip srednjoškolskog programa		
		Ženski	Muški	Bez odgovora	Gimnazija	Četverogodišnji strukovni	Trogodišnji strukovni
1989.	6,4%	8,0%	4,7%	7,5%	6,7%	4,8%	8,9%
1990.	25,0%	22,7%	27,5%	25,5%	24,7%	28,9%	18,6%
1991.	32,7%	32,3%	33,5%	23,9%	38,0%	34,1%	24,4%
1992.	33,5%	34,7%	32,2%	35,4%	29,9%	30,3%	43,3%
Ne zna / Bez odgovora	2,3%	2,3%	2,1%	7,7%	0,7%	1,9%	4,8%

Tablica P16 – Kako se zove sadašnji Predsjednik Republike Hrvatske?

	Cijeli uzorak	Spol			Tip srednjoškolskog programa		
		Ženski	Muški	Bez odgovora	Gimnazija	Četverogodišnji strukovni	Trogodišnji strukovni
Stjepan Mesić	1,6%	1,3%	1,5%	15,3%	1,5%	2,6%	
Ivo Josipović	93,3%	95,0%	92,8%	52,7%	93,3%	90,5%	98,1%
Milan Bandić	1,7%	0,8%	2,5%	4,5%	1,6%	2,1%	0,9%
Jadranka Kosor	2,5%	2,8%	2,1%	3,6%	2,8%	3,5%	0,4%
Ne zna / Bez odgovora	1,0%	0,1%	1,2%	23,9%	0,8%	1,4%	0,6%

Tablica P17 – Kada su održani posljednji parlamentarni izbori u Hrvatskoj?

	Cijeli uzorak	Spol			Tip srednjoškolskog programa		
		Ženski	Muški	Bez odgovora	Gimnazija	Četverogodišnji strukovni	Trogodišnji strukovni
Svibanj 2009. godine	42,9%	46,2%	40,3%	13,9%	42,4%	37,1%	53,9%
Prosinac 2010. godine	15,7%	17,7%	13,3%	23,2%	11,0%	18,3%	16,6%
Prosinac 2008. godine	25,2%	22,4%	28,0%	33,5%	30,4%	27,5%	15,5%
Studenj 2007. godine	13,7%	10,6%	16,8%	21,6%	14,4%	15,0%	10,8%
Ne zna / Bez odgovora	2,4%	3,0%	1,5%	7,7%	1,8%	2,2%	3,3%

Tablica P18 – U kakvom je odnosu Hrvatska prema NATO savezu?

	Cijeli uzorak	Spol			Tip srednjoškolskog programa		
		Ženski	Muški	Bez odgovora	Gimnazija	Četverogodišnji strukovni	Trogodišnji strukovni
Hrvatska će postati članica NATO saveza kada postane članica Europske unije	10,0%	12,3%	7,5%	8,5%	6,1%	6,5%	20,2%
Hrvatska je članica NATO saveza od 2009. godine	58,7%	50,3%	67,9%	57,7%	67,9%	61,6%	43,4%
Hrvatska je članica NATO saveza od 1999. godine	25,2%	30,8%	19,3%	18,5%	20,6%	25,3%	30,3%
Hrvatska nije članica NATO saveza jer su to građani odbili na referendumu	4,0%	4,1%	3,4%	15,3%	4,2%	3,8%	4,0%
Ne zna / Bez odgovora	2,2%	2,5%	1,9%		1,2%	2,8%	2,1%

Tablica P19 – Koja stranka ili stranke čine trenutno vladajuću većinu u Hrvatskom saboru?

	Cijeli uzorak	Spol			Tip srednjoškolskog programa		
		Ženski	Muški	Bez odgovora	Gimnazija	Četverogodišnji strukovni	Trogodišnji strukovni
HDZ, HSS i HSP	13,4%	13,2%	14,0%		11,4%	14,2%	14,2%
HDZ, HSS, HSLS i SDSSS	17,6%	9,6%	26,0%	31,8%	23,2%	21,1%	5,2%
HDZ	26,8%	29,9%	22,9%	39,7%	21,1%	25,0%	36,3%
HDZ, HSS i SDP	41,0%	46,7%	35,1%	28,5%	43,8%	37,7%	43,4%
Ne zna / Bez odgovora	1,3%	0,7%	2,0%		0,4%	2,0%	1,0%

// POLITIČKI STAVOVI
MATURANATA I NJIHOVE
DETERMINANTE: ODGAJA LI
ŠKOLA DOBRE GRAĐANE?

Dragan Bagić

/ Uvod

Politička socijalizacija uobičajeno se definira kao proces usvajanja političke kulture, koja je pak definirana kao subjektivni element političkog sustava (Vujčić 1993). Subjektivnu komponentu političkog sustava, političku kulturu, čine uvjerenja i stavovi sudionika sustava o samom sustavu, njegovim institucijama, procesima, njegovoj funkcionalnosti. Neizostavan dio političke kulture čine vjerovanja i stavovi o stvarnoj i poželjnoj ulozi različitih aktera, odnos prema različitim društvenim skupinama itd.

Iako ne postoje potpuna slaganja o sadržaju demokratske političke kulture, pogotovo s obzirom na znatne varijacije u strukturi i načinu funkcioniranja demokratskih političkih sustava, moguće je izdvojiti niz uvjerenja, stavova i vrijednosti koji bi trebali obilježavati političku kulturu koja je kompatibilna s demokratskim političkim sustavima. U takvom kontekstu formalno političko obrazovanje, ono koje se odvija u okviru javnog obrazovnog sustava, ne može biti ograničeno samo na svoju obrazovnu komponentu u smislu podučavanja činjenica o ustrojstvu i funkcioniranju (demokratskog) političkog sustava, nego mora imati i odgojnu dimenziju. Formalno političko obrazovanje trebalo bi promicati one stavove i uvjerenja koji čine temelj demokratske političke kulture, koja pak mora biti neutralna s obzirom na legitimne političke orijentacije unutar demokratskog poretka. U tu skupinu pozitivnih vrijednosti, koje bi političko obrazovanje trebalo promovirati u demokratsku političku kulturu, svakako spadaju identifikacija s političkom zajednicom, prihvaćanje pluralizma te razvijanje pozitivnog stava prema aktivnom sudjelovanju u procesu političkog odlučivanja, odnosno nadzora i kontrole vlasti. S druge strane, formalno političko obrazovanje trebalo bi imati i preventivnu ulogu kroz obeshrabrivanje stavova i uvjerenja koji su nekompatibilni s demokratskim političkim sustavom, kao što su autoritarnost, ksenofobija, radikalizam itd. Naime, takvi stavovi i politička orijentacija nužno podrazumijevaju negiranje temeljnih elemenata demokratske političke kulture, odnosno mogu onemogućiti funkcioniranje demokratskih institucija (više o političkoj socijalizaciji vidi u 1. poglavlju ovog zbornika – Šalaj, 2011) .

Istraživanje političke pismenosti maturanata hrvatskih srednjih škola imalo je zadatak istražiti, osim političke pismenosti u užem kognitivnom smislu (poznavanje činjenica o političkom sustavu), i prisutnost stavova koji se mogu smatrati temeljnim za demokratsku političku kulturu, odnosno odsustvo onih stavova koji se mogu smatrati nespojivim s njome. U tom kontekstu u instrument je uvršteno nekoliko političkih stavova/orijentacija koji su mjereni uz pomoć skala Likertovog tipa. Odabir političkih stavova koji će biti obuhvaćeni istraživanjem vođen je hrvatskim političkim kontekstom, što znači da je prednost dana onim temama i pitanjima koji su prisutni u hrvatskom

političkom diskursu te predstavljaju najspornija pitanja izgradnje demokratske političke kulture. U instrument su uvrštene ukupno trideset dvije tvrdnje o različitim aspektima uređenja političke zajednice i odnosima među pojedinim društvenim skupinama. Ispitanici su na skali slaganja (od 1 – uopće se ne slažem do 5 – u potpunosti se slažem) iskazivali svoj odnos prema sadržaju tvrdnji. Analizom glavnih komponenti formirano je sedam dimenzija koje ukupno objašnjavaju 50 posto ukupne varijance³⁴.

Neki elementi autoritarne političke kulture prisutni su u Hrvatskoj kroz dug period (NDH, komunistički period), a sama demokratska tranzicija također je bila obilježena elementima autoritarne političke kulture. Stoga je u ovom istraživanju bilo važno provjeriti u kojoj su mjeri adolescenti usvojili elemente autoritarne političke kulture, s posebnim naglaskom na pitanja vezana uz slobodu govora, ulogu medija te dominaciju jedne političke stranke.

Kriza javnog upravljanja koja svoj vrhunac doživljava ovih dana kroz brojne korupcijske afere na najvišoj političkoj razini plodno je tlo za razvoj političkog cinizma, kojeg definiramo kao izraz nepovjerenja u političke elite, njihove motive i pravu pozadinu njihovog djelovanja (vidi detaljnije u Schyns and Koop 2007). U hrvatskom slučaju, postojanje političkog cinizma, te s njime povezane krize legitimiteta političkih stranaka, vidljiv je iz niza istraživanja javnog mnijenja prema kojem su političke stranke na dnu ljestvice povjerenja (Bagić 2010, 158). Stoga je jedna od istraživanih dimenzija političkih stavova upravo bio politički cinizam, u ovom slučaju izražen kroz odnos prema političkim akterima te mogućnost utjecaja građana na odluke vlasti. S političkim cinizmom povezan je i aktivistički cinizam, kojeg smo ovdje definirali kao odnos prema aktivnom sudjelovanju građana u djelovanju nevladinih organizacija i političkih stranaka. Jedna od ključnih komponenti demokratske političke kulture jest pozitivan stav o aktivnom sudjelovanju građana u javnom životu, bilo samostalno, bilo kroz udruge civilnog društva ili političke stranke. Razvijanje pozitivnih stavova prema civilnom društvu i građanskoj angažiranosti svakako bi trebao biti jedan od temeljnih odgojnih ciljeva političkog obrazovanja. Stoga smo u instrument za mjerenje političkih stavova maturanata uvrstili i niz tvrdnji koje izražavaju odnos prema angažmanu u civilnom društvu ili političkim strankama, odnosno percepciju motiva i djelovanja onih koji su na taj način angažirani. S obzirom na to da je većina tvrdnji koje čine navedeni instrument formulirana u negativnom smjeru, tako da izražavaju sumnju u korisnost i mogućnost građanskog angažmana, skalu smo nazvali aktivistički cinizam.

Početak demokratske tranzicije, pod utjecajem agresije, bio je obilježen i razvojem isključivog naci-

34 Uz uobičajeni kriterij za zaustavljanje ekstrakcije faktora (eigenvalue=1) ekstrahirano je deset dimenzija, no njihova interpretabilnost znatno je lošija te je stoga odabrano sedam dimenzija. Zbog slabih projekcija na ekstrahirane dimenzije, iz analize su isključene dvije čestice. Na temelju dobivenih dimenzija formirane su aditivne skale koje su korištene u daljnjim analizama. Čestice koje su imale znatnu projekciju na dvije ili više dimenzija pri kreiranju aditivnih skala pridružene su samo jednoj skali, u pravilu onoj na kojoj su imali najveću projekciju. Od tog općeg pravila izuzetak su dvije čestice („Neke udruge civilnog društva rade protiv interesa Hrvatske“ i „Žene i muškarci trebaju potpuno ravnopravno dijeliti sve kućanske poslove“) koje su pridružene onim skalama s kojima imaju znatno veću sadržajnu bliskost, a ne smanjuju značajno unutarnju konzistentnost tih skala.

onalizma koji se temelji na etnocentrizmu³⁵. Prisutnost izrazito isključivog nacionalizma svakako nije poželjan element političke kulture u demokratskim političkim sustavima jer on nužno podrazumijeva težnju za uspostavom oblika nejednakosti prema etničkim, religijskim ili kulturnim kriterijima. Naravno, to ne ograničava prostor za političku debatu, koja se razbukta u „starim demokracijama“, o grupnim pravima i modelima ostvarivanja prava na kulturne različitosti (vidi u Mesić 2006), niti implicira da neki drugi oblici nacionalizma nisu spojivi s demokracijom (o odnosu između nacionalizma i demokracije vidi u Lakoff 2000; Matić 2005).

Uz isključivi nacionalizam izravno su vezani i stavovi o fašizmu, kao i stavovi o pravima nacionalnih manjina u Hrvatskoj te spremnost da se za njih zauzme, što zajednički čini dimenziju demokratskog aktivizma. Ova skala objedinjuje nekoliko teoretski relativno odvojenih komponenata suvremene demokratske političke kulture, kao što je negativan stav o isticanju fašističkih simbola, pozitivne stavove o posebnim pravima nacionalnih manjina, kao i pozitivne stavove o aktivnom sudjelovanju u javnom životu radi promocije određenih vrijednosti.

Osim stavova koji su izravno vezani uz funkcioniranje političkog sustava, spremnost na aktivnu participaciju u njemu te viđenje položaja nacionalnih manjina u njemu, željeli smo istražiti i stavove maturanata o rodnim ulogama i seksualnim manjinama. Kada su u pitanju rodne uloge, odbacivanje tradicionalne podjele rodnih uloga svakako spada u temelje suvremene demokratske političke kulture. Evolutivni karakter demokratske političke kulture (kao i samih demokratskih političkih sustava) vidljiv je upravo na pitanju rodnih uloga. Dominantan pogled na rodnu podjelu rada, pa onda i na ulogu žena u političkom i javnom životu značajno je izmijenjen u proteklih nešto više od 150 godina. Među najveće aktualne izazove demokratskoj političkoj kulturi spada odnos prema seksualnim manjinama. Iako to pitanje još uvijek nije u potpunosti razriješeno te prava seksualnih manjina (prije svega na sklapanje braka i s tim povezanim pravom na zasnivanje društveno priznate obitelji) nisu postala njezin neupitni dio, međutim, izostanak diskriminacije i agresivnog odnosa prema seksualnim manjinama spada u neupitne temelje suvremene demokratske političke kulture. Upravo zbog toga u instrument su uvršteni i indikatori homofobije, koja podrazumijeva snažnu negativnu moralnu stigmatizaciju seksualnih manjina i spremnost na diskriminaciju njihovih pripadnika.

Uz navedene skale koje su izravno mjerile političke stavove, instrument je uključivao i indikatore civilne i političke angažiranosti (članstvo u udrugama civilnog društva, članstvo u političkim strankama) te političke zainteresiranosti, kao i niz sociodemografskih obilježja ispitanika i njegovog socijalnog porijekla.

Tako koncipiranim instrumentom nisu pokriveni svi aspekti demokratske političke kulture, pa niti oni koji se obično uključuju u istraživanja političke socijalizacije, kao što su primjerice povjerenje u politički sustav i institucije ili političko samopouzdanje (vidi primjerice u Hahn 1998), ali držimo da obuhvaća

35 Koristimo pojam „isključivog nacionalizma“ kako bi ga razlikovali od „građanskog nacionalizma“, koji je prema Lakoffu spojiv s demokracijom (Lakoff 2000). Lakoff „ekskluzivističkim nacionalizmom“ naziva onaj nacionalizam koji oduzima status punopravnih građana nekim skupinama na temelju religijskih, etničkih ili kulturnih kriterija.

dovoljno indikatora odgojnih učinaka političke socijalizacije maturanata.

Pri analizi podataka, osim bazične zastupljenosti pojedinih stavova i orijentacija, zanimale su nas i njihove determinante, a prije svega odnos između škole kao formalnog agensa političke socijalizacije i ostalih agensa kao što je obiteljski i socijalni milje.

/ Politički stavovi maturanata

Kao što smo naglasili u uvodu, sklonost autoritarnom shvaćanju političkog života mjerili smo prije svega preko stavova o slobodi govora, koja je u suvremenim demokracijama vezana uz medije i medijske slobode, te preko stavova o dominaciji jedne političke stranke. Obje komponente autoritarne političke orijentacije izrazito su aktualne u hrvatskom političkom kontekstu. Kontrola slobode govora i slobode medija obilježila je kako komunistički period tako i prvi dio tranzicije, koji je obilježio rane faze političke socijalizacije maturanata obuhvaćenih ovim istraživanjem. Jednako vrijedi i za dominaciju jedne političke stranke kako kroz vrijeme tako i u smislu kontrole i utjecaja drugih aktera na način obnašanja vlasti.

Rezultati pokazuju kako nešto manje od 1/4 anketiranih maturanata prihvaća ideju državne cenzure medija pod egidom zaštite državnih interesa („Trebalo osnovati državno tijelo koje će paziti da se u medijima ne objavi nešto što je protivno državnim interesima“), a broj onih koji bi pristali na zabranu nekih današnjih medija u Hrvatskoj prelazi 1/3 (tablica 1). Sklonost ograničavanju slobode govora kod dijela maturanata vidljiva je u tome što se više od 1/3 njih slaže s tvrdnjom da bi u raspravama oko nekih važnih tema trebalo ograničiti mogućnost pojedinim skupinama da putem medija iznose svoje stavove o tim temama. Nešto manji dio, oko 1/5 anketiranih maturanata, drži da bi nekim društvenim skupinama trebalo onemogućiti iznošenje stavova koji su suprotni uvjerenjima većine. To bi naravno izravno ograničilo pluralizam i ugrozilo prava političke manjine, što su temeljne vrijednosti demokratske političke kulture te neupitno indicira prisutnost autoritarne političke orijentacije kod dijela maturanata.

No, valja istaknuti da s većinom navedenih tvrdnji podjednak ili nešto veći broj maturanata izražava neslaganje, odnosno odbacuje različite oblike ograničavanja slobode govora i pluralizma, koji su izraženi u korištenim tvrdnjama, tako da autoritarne političke sklonosti nisu prisutne kod većine maturanata. Tako se gotovo 45 posto maturanata protivi osnivanju državnog cenzorskog tijela, a oko 42 posto ne slaže se da bi trebalo onemogućiti iznošenje stavova koji su suprotni uvjerenjima većine, što je osjetno više (20 postotnih bodova) u odnosu na broj onih koji misle suprotno. Međutim, kada je u pitanju zabrana nekih medija, broj onih koji se protive takvoj ideji podjednak je broju onih koji je podržavaju.

Oko 1/5 anketiranih maturanata smatra kako stranka na vlasti treba imati apsolutnu slobodu vladanja, dakle odbacuju ideju o kontinuiranoj kontroli vlasti od strane opozicije, medija, građana i civilnog društva, dok se s tim ne slaže više od 1/3. Maturanti su podijeljeni u dvije podjednake skupine (oko 1/3) po poželjnosti dominacije jedne političke stranke kroz duži vremenski period.

Prikaz navedenih rezultata sugerira postojanje autoritarne orijentacije kod dijela anketiranih maturanata, pogotovo kada je u pitanju tolerancija prema slobodni javnog govora i slobodi medija. Oko 1/4 anketiranih maturanata slaže se sa tri ili više tvrdnji koje iskazuju elemente autoritarne političke

orijentacije, što znači da se za njih bez većeg suzdržavanja može zaključiti kako su usvojili takav oblik političke kulture³⁶. S druge strane, prema istom kriteriju (da se ne slažu sa tri ili više tvrdnji), oko 40 posto anketiranih maturanata izražava stavove koji su protivni autoritarnoj orijentaciji. Nemali je broj onih koji (još uvijek) nemaju izgrađene stavove o slobodi javnoga govora, medijskim slobodama te „pravu“ vladajuće stranke da bez kontrole drugih aktera donosi odluke. Takvi rezultati upućuju na zaključak kako kod značajnog dijela maturanata formalni sustav obrazovanja nije uspio prevenirati razvoj autoritarnih sklonosti, a kod drugog dijela nije utjecao u dovoljnoj mjeri na profiliranje stavova o pitanjima vezanim uz slobodu govora i sustav demokratskog nadzora vlasti. Ipak, valja istaknuti da je veći broj maturanta koji ne iskazuju takve stavove.

Tablica 1 – Slaganje s tvrdnjama iz skale autoritarnosti³⁷

	Uopće se ne slažem	Ne slažem se	Niti se slažem niti se ne slažem	Slažem se	U potpunosti se slažem	Bez odgovora	Prosjek
Treba osnovati državno tijelo koje će paziti da se u medijima ne objavi nešto što je protivno državnim interesima	23,2%	21,7%	30,4%	17,2%	6,1%	1,4%	2,6
Treba onemogućiti da neke društvene skupine u medijima govore nešto što je suprotno uvjerenjima većine	16,4%	25,8%	36,4%	13,7%	5,8%	1,8%	2,7
U slučaju nekih važnih tema, ponekad je bolje ograničiti mogućnost da svi ljudi u medijima otvoreno mogu iznijeti ono što misle	14,5%	18,0%	31,4%	24,0%	9,8%	2,4%	3,0
Neke medije u Hrvatskoj trebalo bi zabraniti	14,9%	20,4%	25,8%	21,2%	14,5%	3,2%	3,0
Vladajuća stranka treba imati apsolutnu slobodu vladanja između dvaju izbora	12,7%	23,3%	44,7%	12,1%	5,7%	1,4%	2,7
Poželjno je da na političkoj sceni kroz duže vrijeme dominira jedna jaka stranka	12,9%	19,8%	34,3%	22,2%	8,8%	2,1%	2,9

Kao indikator prisutnosti autoritarnih političkih orijentacija moguće je interpretirati i stavove koji iskazuju politički radikalizam u vidu zagovaranja zabrane političkog djelovanja nekim strankama i pojedincima. Zagovaranje zabrana političkog djelovanja pripada najizraženijim indikatorima autoritarnosti i neprihvatanja demokratske političke kulture i pluralizma. Rezultati ovog istraživanja ukazuju na izrazitu prisutnost političkog radikalizam među maturantima, barem kada je u pitanju sklonost zabrani političkog djelovanja pojedinim akterima. Oko 45 posto maturanata slaže se da bi neke od

36 Slaganje s jednom ili dvije od ponuđenih tvrdnji može biti izraz specifičnog razumijevanja pojedine tvrdnje ili čak nedovoljno jednoznačne formulacije pojedine tvrdnje. No, slaganje s polovinom tvrdnji ili više od toga teško može biti posljedica pogrešaka mjerenja.

37 Skala je jednodimenzionalna, a unutarnja konzistentnost mjerena Cronbachovim alpha koeficijentom iznosi 0,515.

postojećih političkih stranaka u Hrvatskoj trebalo zabraniti, a još i veći postotak, oko 63%, smatra da bi neke pojedince trebalo zauvijek odstraniti s političke scene s obzirom na ono što zagovaraju (tablica 2). Samo se oko 11 posto maturanata protivi odstranjivanju osoba iz političkog života zbog njihovih stavova, dok se sa zabranom stranaka ne slaže oko 1/5 maturanata. Takvi rezultati izgledaju izrazito zabrinjavajuće po budućnost pluralizma i demokracije u Hrvatskoj. No, pri interpretaciji ovih rezultata, kao vjerojatno i kod dijela rezultata dobivenih na skali autoritarnosti, valja uzeti u obzir kontekst u kojem je istraživanje provedeno, odnosno ukupnu političku atmosferu. S obzirom da na hrvatskoj političkoj sceni nema izrazito radikalnih stranaka koje zagovaraju stavove koji bi bili neprihvatljivi u demokratskoj političkoj kulturi, ili one barem nisu javno vidljive, očito je da se stavovi maturanata primarno odnose na mainstream stranke hrvatske političke scene. U tom smislu, tako radikalni stavovi prije su izraz nezadovoljstva dnevno političkom situacijom i stranačkim sustavom u RH, nego mjera općeg stava o demokraciji i političkom pluralizmu. To je vidljivo iz toga što te dvije čestice nisu čvršće vezane uz ostale čestice iz skale autoritarnosti, nego su se u faktorskoj analizi odvojile u zasebnu dimenziju te zajedno s još dvjema česticama koje se odnose na djelovanje civilnih udruga i mogućnost utjecaja građana na vlast. Dakle, barem kod dijela ispitanika izmjereni politički radikalizam prije je indikator političkog cinizma, odnosno izraz nezadovoljstva i nepovjerenja u postojeću političku scenu i političke elite³⁸. Toj tezi doprinosi činjenica da se na ovoj skali nalazi i tvrdnja da obični građani između dvaju izbora ne mogu utjecati na vlast. Ako se prikazani rezultati interpretiraju u tom svjetlu, onda se iz njih može iščitati snaga tog nezadovoljstva. Na sličan se način vjerojatno može objasniti dio sklonosti ograničavanju slobode javnog mišljenja i govora izražen na pojedinim česticama skale autoritarnosti.

No, ako je takva interpretacija točna, onda ne ostaje manje razloga za zabrinutost. U tom slučaju prikazani rezultati ukazuju kako značajan broj maturanata nije u stanju kognitivno razlikovati načela demokracije od stavova prema aktualnim političkim događajima ili realnoj političkoj ponudi. Prikazani rezultati sugeriraju kako bi dio maturanata zbog nezadovoljstva aktualnom političkom situacijom vjerojatno bio spreman odustati od načela i vrijednosti koji stoje u temeljima demokratskog političkog sustava i podržati zabranu rada nekih političkih aktera. To pak ukazuje na zaključak kako značajan dio maturanata još uvijek nije socijaliziran u demokratskoj političkoj kulturi na taj način da prihvaća njezina temeljna načela (u ovom slučaju radi se o slobodi političkog djelovanja i mišljenja) i da ih je sposoban razlikovati od njihovog ozbiljenja u praksi. Usvajanje temeljnih vrijednosti demokracije i prepoznavanje njihove važnosti za demokratski sustav, bez obzira na moguće negativne posljedice u konkretnim situacijama, podjednako su važni elementi političke socijalizacije.

Politički cinizam, osim kroz nepovjerenje u političke aktere, izražava se i kroz osjećaj nemoći građana i nepovjerenje u udruge civilnog društva. Naime, oko 42 posto maturanata smatra kako obični građani danas u Hrvatskoj nemaju nikakav utjecaj na vlast između dvaju izbora. Tek oko 18 posto maturanata misli suprotno.

38. Treba imati na umu da je istraživanje provedeno na vrhuncu razotkrivanja korupcijskih afera i kriminala u samom vrhu političkog sustava.

Tablica 2 – Slaganje s tvrdnjama iz skale političkog cinizma³⁹

	Uopće se ne slažem	Ne slažem se	Niti se slažem niti se ne slažem	Slažem se	U potpunosti se slažem	Bez odgovora	Prosjek
Neke od sadašnjih političkih stranaka trebalo bi zakonom zabraniti	8,9%	13,3%	30,9%	22,9%	21,9%	2,2%	3,4
Neke od političara koji su danas aktivni u Hrvatskoj, s obzirom na ono što zagovaraju, trebalo bi zauvijek odstraniti iz politike	3,9%	7,4%	23,0%	29,1%	34,1%	2,6%	3,8
Obični građani između dvaju izbora ne mogu nikako utjecati na stanje u državi	5,3%	12,8%	36,5%	27,0%	15,3%	3,2%	3,4

U skladu je s političkim cinizmom i aktivistički cinizam kojim se izražava skepsa u motive nevladinih organizacija i njihovih članova, odnosno svih onih koji se u bilo kojem obliku javno angažiraju. Prisutnost aktivističkog cinizma vidljiva je iz činjenice da se oko 37 posto maturanata slaže s tvrdnjom da neke udruge civilnog društva rade protiv interesa Hrvatske (tablica 3). Takvom stavu protivi se samo oko 17 posto mladih, dok oko 46 posto nema jasno definiran stav o tom pitanju ili nije dalo odgovor. Negativno etiketiranje nekih nevladinih organizacija u kontekstu ugroze nacionalnih interesa, koje je bilo prisutno u drugoj polovini 1990-ih, očito je ostalo u svijesti hrvatskih građana do danas pa se prenosi i na nove generacije. Naravno, nevladine udruge smiju i trebaju biti predmetom javne kritike kao i svi drugi društveni akteri, no optužba za ugrozu nacionalnih interesa predstavlja opasno sredstvo diskvalifikacije, a ne osnovu konstruktivne kritike. „Nacionalni interesi“ spadaju u termine koji ostavljaju dojam samorazumljivosti i jednoznačnosti, a u biti su nejasni i nedefinirani zbog čega su pogodni za manipulaciju i diskvalifikaciju. Njihovo shvaćanje razlikuje se ovisno o političkim i interesnim pozicijama, ali i znanju, informiranosti i drugim osobnim karakteristikama.

Prisutnost aktivističkog cinizma vidljiva je i iz činjenice da oko 46 posto anketiranih maturanata smatra kako se većina ljudi učlanjuje u stranke kako bi stvorila veze potrebne za pronalazak dobrog posla. Takvi stavovi, koji se dijelom temelje na promatranju aktualnih i niza prošlih afera, svakako smanjuju vjerojatnost ostvarivanja načelno izrečene spremnosti na javni angažman.

Ukupno gledajući, čini se kako su maturanti podijeljeni s obzirom na odnos prema nevladinim organizacijama. Tako se oko 1/3 maturanata ne slaže s tvrdnjom da se u udugama građana uglavnom okupljaju ljudi koji nemaju drugog pametnijeg posla nego se samo buniti. S tom se tvrdnjom pak slaže podjednak broj maturanata, oko 29 posto. Kada su sindikati u pitanju, oko 42 posto maturanata ne slaže se s tvrdnjom da sindikati ugrožavaju sigurnost građana i države kada pozivaju na generalni štrajk, dok se s tom tvrdnjom slaže oko 1/5 anketiranih.

39 Skala je jednodimenzionalna, a unutarnja konzistentnost mjerena Cronbachovim alpha koeficijentom iznosi 0,530.

Kada se uzmu u obzir sve četiri čestice koje izražavaju odnos prema nevladinim organizacijama⁴⁰, može se uočiti navedena podijeljenost maturanata u odnosu prema nevladinim organizacijama⁴¹. Oko 1/3 maturanata ima pozitivan stav o nevladinim organizacijama (uključujući i sindikate) izražavajući se u korist nevladinih organizacija na sve četiri čestice. S druge strane, oko 38 posto maturanata izražava kritičniji stav o nevladinim organizacijama i sindikatima. Ta skupina maturanata ima tendenciju na načelnoj razini priznati značajan doprinos nevladinih organizacija razvoju demokracije i rješavanju društvenih problema (prosječna ocjena 4,03), ali istovremeno smatraju kako nevladine organizacije okupljaju ljude koji nemaju pametnijeg posla nego se žele samo buniti (3,54), slažu se kako neke udruge civilnog društva rade protiv interesa Hrvatske (3,84) te su skloniji od ostalih vjerovati da sindikati ugrožavaju državu kada pozivaju na generalni štrajk (3,11 u odnosu na ukupni prosjek od 2,7). Preostali maturanti nemaju jasno definiranu poziciju o nevladinim organizacijama nego uglavnom izražavaju neutralno stajalište⁴². Navedeni rezultati ukazuju potrebu za snažnijom promocijom uloge nevladinih organizacija među maturantima kroz formalnu političku socijalizaciju, ali i druge kanale.

Tablica 3 – Slaganje s tvrdnjama iz skale aktivističkog cinizma⁴³

	Uopće se ne slažem	Ne slažem se	Niti se slažem niti se ne slažem	Slažem se	U potpunosti se slažem	Bez odgovora	Prosjek
Neke udruge civilnog društva rade protiv interesa Hrvatske	4,6%	12,8%	43,0%	26,8%	10,1%	2,8%	3,3
U udrugama građana uglavnom se okupljaju ljudi koji nemaju pametnijeg posla, već se samo bune	10,6%	23,0%	34,9%	17,2%	12,1%	2,2%	3,0
Sindikati ugrožavaju sigurnost svih nas i naše države kad pozivaju na generalni štrajk	17,5%	24,4%	36,0%	12,7%	6,5%	2,9%	2,7
U političke stranke većinom se učlanjuju ljudi koji žele stvoriti veze radi pronalaska dobrog posla	4,2%	8,6%	39,6%	27,7%	18,1%	1,9%	3,5

Isključivi nacionalizam prisutan je u hrvatskoj političkoj kulturi u proteklih 20-ak godina, te je u više navrata predstavljao ozbiljan izazov razvoju demokracije. Javno se izražavao kroz otvorenu diskriminaciju i etiketiranje pripadnika nacionalnih i religijskih manjina, pogotovo Srba. Njegova pojava i opstojanje dijelom se može objasniti reakcijom na agresiju na Republiku Hrvatsku, ali drugim dijelom induciran je i potican od strane političkih elita kojima je osiguravao legitimaciju. Stoga se s pravom

40 Osim tri čestice iz skale aktivističkog cinizma u obzir je uzeta i čestica „Udruge građana važne su za razvoj demokracije i rješavanje niza problema“ iz skale političkog aktivizma.

41 Provedena je clusterska analiza korištenjem twostep cluster procedurom u SPSS-u.

42 Prosječna vrijednost pripadnika ove skupine na svim skalama kreće se između 2,6 i 3,1.

43 Skala je jednodimenzionalna, a unutarnja konzistentnost mjerena Cronbachovim alpha koeficijentom iznosi 0,541.

može očekivati da će značajan dio mladih prihvaćati nacionalističke stavove koji izražavaju spremnost ili sklonost spram stavljanja pripadnika manjinskih etničkih zajednica u nepovoljniji ili podređeni položaj u odnosu na većinsku etničku zajednicu.

U skali isključivog nacionalizma ukupno je šest čestica koje više ili manje izravno izražavaju nacionalističku poziciju i etnocentrizam. Rezultati pokazuju da oko 40 posto maturanata smatra kako bi etnički Hrvati u Hrvatskoj trebali imati veća prava od pripadnika drugih naroda (tablica 4), čime se jednoznačno iskazuje prihvatljivost diskriminacije prema kriteriju etničke pripadnosti (što je osnova za razlikovanje etničkog/isključivog nacionalizma od građanskog). To indicira da značajan broj maturanata ne prihvaća demokratsku vrijednost (političke) jednakosti svih građana bez obzira na njihovo etničko ili socijalno porijeklo⁴⁴. Takvom shvaćanju protivi se podjednak broj maturanata (oko 37%). Pravnu legitimaciju diskriminacije prema etničkom porijeklu kroz ustavno određenje Hrvatske kao države isključivo hrvatskog naroda prihvaća nešto manji postotak maturanata, oko 31 posto, dok se tako eksplicitnoj pravnoj manifestaciji nacionalizma protivi oko 40 posto njih. Pravo na upotrebu manjinskog jezika u državnim institucijama, pogotovo tamo gdje pripadnici manjine čine značajan udio u stanovništvu, smatra se jednim od osnovnih manjinskih prava, uz pravo na (dodatno) obrazovanje na manjinskom jeziku (Mesić 2003). Ipak, takvom pravu manjina u Hrvatskoj protivi se oko 41 posto anketiranih maturanata, dok ga podržava oko 29 posto maturanata.

Na praktičnoj razini, u Hrvatskoj je jedan od najboljih indikatora političke orijentacije stav o procesuiranju ratnih zločina počinjenih od strane hrvatskih branitelja (Bagić 2007). Ovo istraživanje pokazuje da se oko 41 posto maturanata slaže kako bi trebalo zaustaviti svaki pokušaj progona hrvatskih vojnika zbog eventualnih radnih zločina počinjenih tijekom Domovinskog rata. S tim se ne slaže oko 29 posto maturanata. Činjenica da oko 40 posto maturanata želi zaustaviti istraživanje i procesuiranje sumnji za ratne zločine, osim nacionalističkih stavova indicira i neprihvatanje načela pravne države te jednakosti svih pred zakonom. Upravo bi jedan od temeljnih ciljeva formalne političke socijalizacije morao biti upoznavanje mladih s načelima pravne države i jednakosti svih građana pred zakonom, te pokušaj usađivanja tih načela u vrijednosni sustav mladih. Bez prihvaćanja tih načela politička socijalizacija u demokratskoj političkoj kulturi može se smatrati neuspješnom.

Isključivi nacionalizam temelji se na etnocentrizmu koji je predrasuda da su kultura i tradicija jednog naroda vrednije od kulture i tradicije drugih naroda (usporedi primjerice u Abercrombie, Hill, and Turner 2008). S tvrdnjom koja izriče da je hrvatska tradicija bogatija od tradicije većine drugih naroda slaže se čak oko 47 posto anketiranih maturanata. Osjećaj privrženosti vlastitoj tradiciji sam po sebi nije izvor isključivog nacionalizma, ali postavljanje različitih kulturnih tradicija u hijerarhijski odnos jest podloga na kojoj se formira isključivi nacionalizam.

Očuvanje nacionalnog identiteta legitiman je zadatak vlasti i u demokratskim političkim sustavima.

44 Da je upitnik sadržavao načelnu tvrdnju da svi građani trebaju biti jednaki bez obzira na svoje porijeklo rezultati bi vjerojatno pokazali kako velika većina maturanata prihvaća takvu vrijednost. No, stvarni odnos prema toj vrijednosti može se vidjeti tek na stavu prema konkretnim skupinama.

Gotovo 2/3 anketiranih maturanata smatra kako upravo to treba biti jedan od glavnih zadataka vlasti u Hrvatskoj. Stavljanje tog zadatka visoko na listu očekivanja od vlasti u ovom istraživanju pokazuje se visoko koreliranim s ostalim česticama koje zajednički mjere prisutnost isključivog nacionalizma. No, s obzirom na činjenicu da je to čestica s kojom se slaže znatno više maturanata u odnosu na ostale čestice, očito je kako neki maturanti to shvaćaju u širem smislu, bez „nacionalističkih“ implikacija.

Temeljem rezultata na aditivnoj skali možemo zaključiti kako se kod oko 35 posto anketiranih maturanata bilježi relativno visok rezultat na skali prihvaćanja isključivog nacionalizma, dok samo oko 1/5 iskazuje njezino konzistentno odbacivanje⁴⁵. Čak oko 51 posto maturanata slaže se sa tri ili više, a oko 1/3 slaže se sa četiri ili više tvrdnji od šest koje čine skalu. Navedeni rezultati pokazuju kako se nastavlja reprodukcija isključivog nacionalizma među novim generacijama birača, što pak ukazuje da će razvoj demokratske političke kulture i u budućnosti biti opterećen tim pitanjima. Nadalje, zabilježeni rezultati ukazuju na potrebu da se sadržaji u okviru kurikulumu, koji se odnose na nacionalni identitet i odnose među etničkim skupinama, uključujući i teme vezane uz Drugi svjetski i Domovinski rat, obrađuju s posebnom pozornošću.

Tablica 4 – Slaganje s tvrdnjama iz skale isključivog nacionalizma⁴⁶

	Uopće se ne slažem	Ne slažem se	Niti se slažem niti se ne slažem	Slažem se	U potpunosti se slažem	Bez odgovora	Prosjek
U Hrvatskoj Hrvati bi trebali imati veća prava od pripadnika drugih naroda	19,3%	18,1%	20,9%	18,4%	22,4%	0,9%	3,1
Ustavom Hrvatsku treba definirati kao nacionalnu državu isključivo hrvatskog naroda	15,0%	24,8%	27,4%	17,4%	13,6%	1,8%	2,9
Treba zaustaviti svaki pokušaj progona hrvatskih vojnika zbog eventualnih zločina počinjenih tijekom Domovinskog rata	12,8%	15,8%	28,4%	19,8%	21,1%	2,0%	3,2
U Hrvatskoj ne bi trebalo dopustiti korištenje jezika nacionalnih manjina u službenim prostorijama državnih institucija	12,0%	17,4%	25,1%	24,4%	18,5%	2,6%	3,2
Očuvanje nacionalnog identiteta mora biti jedan od glavnih ciljeva vlasti	4,5%	5,6%	21,9%	35,1%	30,0%	2,9%	3,8
Hrvatska tradicija je bogatija od tradicija većine drugih naroda	6,8%	11,6%	32,2%	29,7%	17,0%	2,7%	3,4

45 Aditivna skala kreirana je kao prosječan ostvareni rezultat na šest čestica koje čine skalu. 35% maturanata ostvaruje rezultat preko 3,5 na aditivnoj skali, a 18% rezultat ispod 2,5.

46 Skala je jednodimenzionalna, a unutarnja konzistentnost mjerena Cronbachovim alpha koeficijentom iznosi 0,764.

Čestice koje su formirale skalu isključivog nacionalizma primarno se odnose na politički položaj (supremaciju) većinskog naroda u odnosu na pripadnika nacionalnih manjina, te nisu indikator osobnog odnosa prema pripadnicima nacionalnih manjina, odnosno osobne tolerancije. Čestice koje u većoj mjeri izražavaju osobni odnos prema pripadnicima nacionalnih manjina povezale su se s česticama koje izražavaju odnos prema fašizmu te aktivizmu u skalu koju smo nazvali demokratski aktivizam, jer su u njoj povezane relativno različite temeljne vrijednosti demokratske političke kulture. Njezino je glavno obilježje da izražava toleranciju prema pripadnicima nacionalnih manjina, negativan stav prema fašizmu te spremnost na aktivno djelovanje u zajednici. Rezultati na ovoj skali pokazuju nešto optimističnije rezultate u odnosu na rezultate na skali isključivog nacionalizma jer oko 60 posto ispitanih maturanata ostvaruje prosječan rezultat na aditivnoj skali koji sugerira njezino prihvaćanje, a samo 6 posto ostvaruje rezultat koji sugerira njezino odbacivanje⁴⁷.

Oko polovine anketiranih maturanata slaže se s tvrdnjom da Hrvatska treba osigurati posebna prava svim nacionalnim manjinama, dok se oko 18% maturanata tome protivi (tablica 5). Zanimljivo je kako čestica koja se odnosi na pravo pripadnika nacionalnih manjina na upotrebu vlastitog jezika u državnim institucijama nije visoko korelirana s načelnom tvrdnjom o potrebi osiguravanja posebnih prava nacionalnim manjinama⁴⁸. Ta činjenica ukazuje kako maturanti nisu upoznati sa značenjem pojma „posebnih prava“ nacionalnih manjina, jer taj termin podrazumijeva, među ostalim, pravo na upotrebu jezika manjina u nekim državnim institucijama (na područjima gdje nacionalna manjina ima značajan udio). Zbog toga su ispitani maturanti očito „posebna prava“ interpretirali u smislu prava na vlastite običaje, očuvanje kulturne baštine, a ne u smislu posebnih političkih prava ili kulturnih prava koja su javno vidljiva u institucijama i svakodnevnom životu. Podjednak broj maturanata (51,6%) iskazuje toleranciju prema pripadnicima drugih etničkih skupina kroz spremnost na sklapanje braka s pripadnicima druge nacionalnosti.

Odnos prema fašizmu u hrvatskom kontekstu predstavlja jedno od važnijih pitanja političke kulture. Kao i u slučaju tvrdnji koje se odnose na posebna prava nacionalnih manjina i po pitanju odnosa prema fašizmu uočava se razlika između stava o načelnom pitanju i pitanjima koja su vezana uz hrvatsku povijest i sadašnjost. Čak 57 posto anketiranih maturanata slaže se da bi trebalo oštro kažnjavati javno isticanje fašističkih simbola, čime se izražava načelan stav prema fašizmu i njegovoj javnoj manifestaciji. Oko 14 posto anketiranih maturanata ne slaže se s tom tvrdnjom, odnosno protivi se oštrom kažnjavanju isticanja fašističkih simbola. S druge strane, samo oko 28 posto maturanata slaže se s tvrdnjom da je NDH bila fašistička tvorevina, dok se podjednak broj (27%) maturanata s time ne slaže⁴⁹. Relativna većina maturanata, oko 45 posto, nema definiran stav o tome pitanju ili

47 Aditivna skala kreirana je kao prosječan ostvareni rezultat na šest čestica koje čine skalu. 60% maturanata ostvaruje rezultat preko 3,5 na aditivnoj skali, a 6% rezultat ispod 2,5.

48 Navedeno je vidljivo kako iz njihove vezanosti za različite dimenzije političkih stavova tako i iz iznosa same korelacije među te dvije čestice $r = -0,19$.

49 Ova tvrdnja nije ostvarila značajnu projekciju ni na jednu dimenziju dobivenu analizom glavnih komponenata, te stoga nije uključena ni u jednu od sedam skala. No, s obzirom da se radi o zanimljivim pitanju, u tekstu donosimo frekvencije odgovora na tu tvrdnju.

ga izbjegava iznijeti. Ti rezultati jasno ukazuju da obrazovni sustav nije uspio osigurati ujednačenu percepciju tog dijela hrvatske povijesti među mladima, što otvara mogućnost da to pitanje bude temelj političkih podjela i u budućnosti (vidi primjerice Šiber 1997). Na tom pitanju se možda i najbolje uočava moć obiteljskog miljea u odnosu na formalno obrazovanje kao agensa političke socijalizacije. (Ne)moć formalnog obrazovanja kao agensa političke socijalizacije očitava se upravo na pitanjima koja su teška i osjetljiva, odnosno na onima oko kojih postoje političke podjele. Neki od prikazanih rezultata ukazuju da formalni sustav ima određenog uspjeha u promoviranju općih načela koja su u temeljima demokracije, ali je očito uspješnost znatno niža kada je u pitanju njihova primjena na konkretne društvene skupine i situacije, pogotovo kada su to skupina i situacije oko kojih se pleću ili su se nedavno plele političke podjele.

Među anketiranim maturantima stupanj osobne tolerancije prema pripadnicima druge nacionalnosti očito je značajno povezan sa stavom o aktivizmu i pozitivnoj ulozi nevladinih organizacija, što je vidljivo iz pripadnosti istoj dimenziji političkih stavova, ali i relativno visokim pojedinačnim korelacijama. To sugerira da su te teme povezane zajedničkom višom dimenzijom političkog svjetonazora. Rezultati pokazuju da na načelnoj razini većina maturanata ima pozitivan stav prema aktivnom sudjelovanju građana u životu zajednice i djelovanju nevladinih organizacija. Preko 2/3 anketiranih maturanata izražava slaganje s tvrdnjom da se svako treba zauzeti za rješavanje problema s kojima se susreće u svojoj sredini, a oko 60 posto njih slaže se da su udruge građana važne za razvoj demokracije i rješavanje niza problema u društvu. Oko 11 posto maturanata izražava neslaganje s tvrdnjom o pozitivnom doprinosu udruga građana.

Tablica 5 – Slaganje s tvrdnjama iz skale demokratskog aktivizma⁵⁰

	Uopće se ne slažem	Ne slažem se	Niti se slažem niti se ne slažem	Slažem se	U potpunosti se slažem	Bez odgovora	Prosjek
Hrvatska treba osigurati posebna prava svim nacionalnim manjinama	6,7%	11,0%	29,6%	36,3%	14,4%	2,0%	3,4
Treba oštro kažnjavati javno isticanje fašističkih simbola u javnosti	7,0%	7,0%	26,8%	28,1%	29,1%	2,0%	3,7
Mogu se zamisliti u braku s osobom druge nacionalnosti	13,0%	11,3%	21,1%	27,8%	23,8%	3,0%	3,4
Svatko se od nas treba zauzeti za rješavanje problema s kojima se susreće u svojoj sredini, a ne čekati da to riješi netko drugi	4,2%	5,4%	21,3%	29,9%	37,8%	1,3%	3,9
Udruge građana važne su za razvoj demokracije i rješavanje niza problema	5,8%	5,6%	26,7%	40,9%	18,9%	2,1%	3,6

⁵⁰ Skala je jednodimenzionalna, a unutarnja konzistentnost mjerena Cronbachovim alpha koeficijentom iznosi 0,537. Razina unutarnje konzistentnosti ove skale relativno je niska, što je indikator njezinih konceptualnih i mjernih manjkavosti.

Iako se odnos prema rodnim ulogama tradicionalno ne svrstava u srž demokratske političke kulture, niti se ta tema nalazi u fokusu najznačajnijih teoretičara demokracije, neosporno je kako suvremena demokratska politička socijalizacija mora obuhvaćati i to pitanje. Ravnopravnost žena u javnoj sferi općeprihvaćen je element suvremene demokracije te se kroz niz propisa i pozitivnom diskriminacijom ona nastoji i praktički ostvariti. S druge strane, podjela rodnih uloga u privatnoj sferi u pravilu nije predmet javnih politika i političkih debata⁵¹, mada je ravnopravnost u javnoj sferi u praksi teško ostvariva bez ravnopravnosti u privatnoj sferi. Tradicionalna podjela rodnih uloga u privatnoj sferi često implicira i nepotpuno prihvaćanje rodne jednakosti u javnoj sferi.

Rezultati ovog istraživanja među maturantima, u pogledu prihvaćanja tradicionalne podjele rodnih uloga, daju relativno optimistične i iznenađujuće rezultate. Naime, oko 56 posto anketiranih maturanata na aditivnoj skali tradicionalizma rodnih uloga ima rezultat koji sugerira odbacivanje tradicionalizma⁵². Naravno, u prihvaćanju ove skale postoje znatne razlike s obzirom na spol maturanata. Djevojke u znatno većoj mjeri odbacuju tradicionalnu podjelu rodnih uloga u odnosu na mladiće (67% naspram 43%). No, optimističnim se može smatrati činjenica da više mladića odbacuje tradicionalnu podjelu rodnih uloga nego što ih prihvaća (43% naspram 13%). Samo oko 4% djevojaka u prosjeku prihvaća tradicionalizam rodnih uloga, dok ih još oko 28 posto ima ambivalentan stav⁵³.

Rezultati na razini pojedinih čestica pokazuju kako oko 61 posto anketiranih maturantica i maturanata ne prihvaćaju tradicionalno viđenje po kojem bi se uloge muškaraca i žena u društvu trebale razlikovati, dok nešto manji broj, oko 57 posto, isto ne prihvaća u podjeli obiteljskih uloga (tablica 6). Konzistentno u skladu s tim je i podatak da oko 63 posto anketiranih maturanata smatra kako žene i muškarci trebaju ravnopravno dijeliti kućanske poslove s čim se ne slaže tek oko 16 posto anketiranih. Donekle u suprotnosti s tim rezultatima jest podatak da oko 45 posto anketiranih smatra kako se većina poslova može podijeliti na one koji su primjereniji ženama i na one koji su primjereniji muškarcima. Takvo stajalište načelno je u osnovi tradicionalne podjele rodnih uloga. S obzirom da navedeno smatra i značajan broj onih koji su na ostalim tvrdnjama iskazali stajališta suprotna tradicionalnoj podjeli uloga, može se zaključiti kako je ova tvrdnja od strane dijela ispitanika shvaćena više u smislu afiniteta nego ograničenja.

S obzirom na to da analiza kurikulumu i udžbenika predmeta koji čine osnovu formalne političke socijalizacije pokazuju da oni ne posvećuju velik prostor rodnim ulogama i promociji netradicionalnog pogleda na iste, možemo zaključiti kako su prikazani rezultati više rezultat utjecaja drugih agensa socijalizacije nego formalnog sustava. U ovom slučaju ti utjecaji očito idu u poželjnom smjeru iz perspektive promocije demokratske političke kulture.

51 S izuzetkom obiteljskog nasilja, čije je sprječavanje i prevencija nulta točka ostvarivanja rodne ravnopravnosti.

52 Vrijednost ispod 2,5 na aditivnoj skali koja je nastala kao prosjek ocjena na česticama koje čine skalu.

53 Postojanje značajne razlike u prihvaćanju tradicionalne podjele rodnih uloga vidljiv je i iz razlike u prosječnim vrijednostima na aditivnoj skali između djevojaka i mladića. Prosječna vrijednost za djevojke je 2,2, a za mladiće 2,8; $t = 9,85$; $df = 064$; $p < 0,01$.

Tablica 6 – Slaganje s tvrdnjama iz skale tradicionalizam rodnih uloga⁵⁴

	Uopće se ne slažem	Ne slažem se	Niti se slažem niti se ne slažem	Slažem se	U potpunosti se slažem	Bez odgovora	Prosjek
Muškarci i žene se razlikuju, pa se treba razlikovati i njihova uloga u obitelji	35,2%	21,5%	18,9%	15,0%	7,9%	1,4%	2,4
Žene i muškarci se razlikuju, pa se trebaju razlikovati i njihove uloge u društvu	41,0%	20,4%	21,7%	9,2%	6,4%	1,2%	2,2
Većina poslova može se podijeliti na one koji su primjereniji ženama i one koji su primjereniji muškarcima	15,0%	14,9%	24,3%	32,9%	11,7%	1,2%	3,1
Žene i muškarci trebaju potpuno ravnopravno dijeliti sve kućanske poslove	5,7%	10,3%	20,1%	31,7%	30,8%	1,4%	3,7

Kao što smo naveli u uvodu, pitanje prava seksualnih manjina, pogotovo onih iz sfere obiteljskog prava, poligon je političkih borbi i rasprava u većini demokratskih zemalja. Međutim, neupitan dio suvremenih demokracija jest odbacivanje svake diskriminacije osoba s obzirom na njihovu seksualnu orijentaciju, što je odnedavno eksplicitno uređeno i odgovarajućim hrvatskim zakonom⁵⁵. U podlozi sklonosti diskriminaciji s obzirom na seksualnu orijentaciju stoji homofobija, koja podrazumijeva snažan negativan stav spram osoba homoseksualne orijentacije.

Oko 46 posto maturanata smatra da je homoseksualizam neka vrsta bolesti, dok se s tim ne slaže oko 30 posto maturanata. Posebice je zanimljivo da više maturanata svoj stav o homoseksualizmu kao bolesti izražava odabirom jače opcije „potpunog slaganja“ (oko 28%) nego blaže opcije „slažem se“ (oko 18%). Još i veći postotak maturanata podržava diskriminaciju homoseksualnih osoba u javnom djelovanju. Naime, gotovo 2/3 anketiranih maturanata slaže se da bi homoseksualnim osobama trebalo zabraniti javno nastupanje s opravdanjem lošeg utjecaja na mlade. Javno nastupanje odabrali smo kao indikator homofobnih stavova i sklonosti diskriminaciji homoseksualnih osoba upravo stoga što je pitanje javne vidljivosti homoseksualnosti najizravniji indikator odnosa prema toj društvenoj skupini. Mnogi su spremni prihvatiti homoseksualizam kao legitiman izbor pod uvjetom da on ostane potpuno u privatnoj sferi, odnosno da ne bude javno vidljiv⁵⁶.

Na temelju rezultata za navedene dvije čestice može se zaključiti kako gotovo polovina maturanata u većoj ili manjoj mjeri izražava homofobne stavove. To znatno češće čine mladići nego djevojke

54 Skala je jednodimenzionalna, a unutarnja konzistentnost mjerena Cronbachovim alpha koeficijentom iznosi 0,625.

55 Zakon o suzbijanju diskriminacije, vidjeti u Narodnim novinama broj 85 od 21. srpnja 2008. godine

56 O tome svjedoči i nedavno aktualizirana rasprava o položaju homoseksualaca u američkoj vojsci i budućnosti modela „ne pitaj – ne govori“.

(63% naspram 33%), koje češće odbacuju takve stavove ili zauzimaju neutralnu poziciju⁵⁷. Naravno, s obzirom na malen broj čestica i relativno uzak tematski obuhvat ove teme, u ovom istraživanju zaključke o prisutnosti homofobnih stavova treba uzeti s rezervom. Moguće je da bi rezultati bili nešto povoljniji da je instrument obuhvaćao više čestica i više aspekata odnosa prema homoseksualizmu i homoseksualnim osobama (primjerice spremnost na održavanje prijateljstva s osobom za koju dozna da je homoseksualne orijentacije, prihvaćanje homoseksualizma kao izbora u privatnoj sferi itd.). U svakom slučaju, navedeni rezultati sugeriraju potrebu da se i ovo osjetljivo pitanje obuhvati formalnim političkim obrazovanjem, odnosno širom političkom socijalizacijom, barem u onim aspektima koji su povezani uz ustavne i zakonske odredbe o suzbijanju diskriminacije.

Tablica 7 – Slaganje s tvrdnjama iz skale homofobije⁵⁸

	Uopće se ne slažem	Ne slažem se	Niti se slažem niti se ne slažem	Slažem se	U potpunosti se slažem	Bez odgovora	Prosjek
Homoseksualnost je neka vrsta bolesti	15,4%	14,9%	22,1%	17,8%	27,7%	2,1%	3,3
Homoseksualnim osobama trebalo bi zabraniti javno nastupanje jer na taj način loše utječu na odgoj mladih	7,2%	7,5%	19,5%	28,3%	35,9%	1,5%	3,8

/ Determinante političkih stavova maturanata

U kontekstu projekta u okviru kojeg je provedeno istraživanje čiji su rezultati ovdje prezentirani, a koji je primarno usmjeren na analizu učinaka sadašnjeg modela formalne političke socijalizacije u srednjim školama, postavlja se pitanje koji agensi političke socijalizacije imaju primarni utjecaj na formiranje mjerjenih političkih stavova. Može li i u kojoj mjeri formalna politička socijalizacija kroz srednjoškolske nastavne programe imati značajniji utjecaj na formiranje političkih stavova mladih? Može li količina nastavnih sadržaja vezanih uz političko obrazovanje i javne poslove općenito nadvladati utjecaj ostalih agensa političke socijalizacije, kao što su socijalno porijeklo, obiteljska politička biografija, društveni kapital, utjecaj vršnjaka, osobni afiniteti i iskustva itd.? To su ključna pitanja na koja želimo dati odgovore u drugom dijelu ovog rada.

Količina gradiva koje se može izravno ili posredno smatrati dijelom formalne političke socijalizacije, a vjerojatno i način obrade toga gradiva i njegova važnost unutar ukupnog kurikulumu, izravno ovisi o tipu srednjoškolskog programa. Srednjoškolski programi u Hrvatskoj mogu se podijeliti u četiri skupine: gimnazijski programi, četverogodišnji strukovni (tehnički) programi, umjetnički programi

57 Razlika je vidljiva i na temelju prosječnih vrijednosti na aditivnoj skali. Mladići imaju prosječnu vrijednost 3,9, a djevojke 3,2. $t = 10,93$; $df = 957$; $p < 0,01$.

58 Skala je jednodimenzionalna, a unutarnja konzistentnost mjerena Cronbachovim alpha koeficijentom iznosi 0,559.

te trogodišnji strukovni (obrotnički/industrijski) programi. Prva su tri tipa programa četverogodišnji programi, dok su industrijski ili obrtnički programi uglavnom trogodišnji. Najviše sadržaja vezanih uz političku socijalizaciju obrađuju učenici gimnazijskih programa (s manjim unutarnjim razlikama ovisno o podvrsti gimnazijskog programa), koji slušaju više predmeta koji obuhvaćaju takve sadržaje (izravno ili posredno): politika i gospodarstvo, sociologija, filozofija, povijest, hrvatski jezik i književnost⁵⁹. Najmanje sadržaja imaju učenici trogodišnjih strukovnih programa. Iako imaju podjednaku satnicu u predmetu Politika i gospodarstvo, oni u znatno manjoj satnici obrađuju druge društveno-humanističke sadržaje kao što su povijest, hrvatski jezik i književnost (pogotovo je reducirana književnost) itd. Iz navedenog proizlazi da je satnica posvećena društveno-humanističkim sadržajima, pa onda i sadržajima koji su uže vezani uz političku socijalizaciju, nekoliko puta veća za učenike gimnazijskih programa nego učenike trogodišnjih strukovnih programa. Četverogodišnji strukovni i umjetnički programi nalaze se između druga dva tipa programa prema količini sadržaja⁶⁰. Može se očekivati, ako je formalno obrazovanje značajan agens političke socijalizacije, da tako drastične razlike u količini sadržaja imaju posljedice kako na razinu znanja i informiranosti učenika (vidi drugo poglavlje u ovom zborniku – Bagić i Šalaj, 2011) tako i na njihove političke stavove, pogotovo na vjerojatnost prisutnosti stavova koji nisu prikladni demokratskoj političkoj kulturi. Količina vremena posvećena određenim sadržajima naprosto daje više prilika i povoda za promišljanje pojedinih tema, a time i više prilika za razvoj odgojne komponente obrazovnog procesa. Naravno, širina društveno-humanističkih sadržaja u gimnazijama daje i mogućnost da se iste teme obrade iz različitih perspektiva i kroz različite medije (primjerice pitanje jednakosti kao sadržaj u predmetima politika i gospodarstvo, sociologija, filozofija ali i književnosti). Zbog svega navedenog, tip srednje škole, uz skalu političke pismenosti (vidi drugo poglavlje u ovom zborniku), u ovoj analizi koristimo kao indikator količine, dubine i kvalitete formalne političke socijalizacije.

Bivarijantna analiza ukazuje na postojanje veze između vrste srednjoškolskog programa i političkih stavova maturanata. Na svih sedam skala političkih stavova zabilježena je statistički značajna razlika u prosječnim rezultatima među maturantima s obzirom na tip srednjoškolskog programa (tablica 8). Sve razlike idu u očekivanom smjeru, što znači da maturanti gimnazija u prosjeku iskazuju stavove koji su bliži poželjnim iz perspektive demokratske političke kulture, dok učenici trogodišnjih strukovnih škola u prosjeku izražavaju stavove koji su dalje od poželjnih. Učenici četverogodišnjih strukovnih škola u pravilu se nalaze između ove dvije skupine, na nekim skalama bliži gimnazijalcima, a na drugima bliži učenicima trogodišnjih strukovnih škola (izuzetak je skala aktivističkog cinizma na kojoj postoji razlika samo između polaznika gimnazija i četverogodišnjih strukovnih programa). Takve razlike odgovaraju razlikama u količini sadržaja vezanih uz političku socijalizaciju, iz čega bi se moglo zaključiti kako je formalno političko obrazovanje i u obliku u kojem se danas izvodi važan agens ukupne političke

59 S obzirom na obim i sadržaj lektira i predmet hrvatski jezik i književnost može se smatrati dijelom kurikulumu koji utječe na političku socijalizaciju.

60 Umjetnički programi su najbliži četverogodišnjim strukovnim/tehničkim programima te su u ovoj analizi tretirani kao jedna skupina, s obzirom da je udio učenika umjetničkih programa mali.

socijalizacije mladih u demokratsku političku kulturu.

Takav zaključak podupiru i statistički značajne, iako uglavnom slabe, korelacije između rezultata na skali političke pismenosti i vrijednosti na aditivnim skalama političkih stavova, s izuzetkom skale homofobije gdje ne postoji statistički značajna korelacija. Na svim skalama smjer je korelacije takav da sugerira kako oni koji pokazuju veće znanje izražavaju stav koji je primjereniji demokratskoj političkoj kulturi. Tako je korelacija između skale političke pismenosti i skale autoritarnosti (-0,326), političkog cinizma (-0,121), isključivog nacionalizma (-0,094), aktivističkog cinizma (-0,110) te tradicionalizma rodni uloga (-0,154) negativnog predznaka, što znači da se s porastom znanja smanjuje prihvaćanje tih stavova, dok je na skali demokratskog aktivizma (0,209) predznak pozitivan.

Međutim, takav zaključak o vezi između količine sadržaja vezanih uz političku socijalizaciju i usvajanja političkih stavova potrebno je verificirati kontrolom utjecaja ostalih čimbenika političke socijalizacije. Naime, učenici pojedinih tipova srednjoškolskih programa međusobno se razlikuju po nizu drugih obilježja koja nisu izravno vezana uz sam nastavni program. Oni se razlikuju prije svega prema socijalnom porijeklu jer djeca roditelja nižeg socijalnog i obrazovnog statusa znatno češće upisuju strukovne škole, a djeca visokoobrazovanih roditelja znatno češće upisuju gimnazijske programe (Matković 2009a; Matković 2009b). Osim navedenog, ali dijelom posljedično tome, postoji niz drugih razlika, kao što su razlike u socijalnom kapitalu, spolnoj strukturi učenika pojedinih tipova srednjih škola, motiviranosti za školski uspjeh, važnosti obrazovnog postignuća u sustavu vrijednosti, razlike u vršnjačkom miljeu, razlike u kulturi škola itd. Sve te razlike mogu biti povezane s mjerenim političkim stavovima te stoga mogu anulirati zabilježene razlike u političkim stavovima s obzirom na tip srednjoškolskog programa.

Tablica 8 – Prosječne vrijednosti na aditivnim skalama političkih stavova prema tipu srednjoškolskog programa

		Tip srednjoškolskog programa		
		Gimnazija (1)	Četvergodišnji strukovni (2)	Trogodišnji strukovni (3)
Autoritarnost	n	274	427	243
	Prosjek	2,62	2,75	3,12
	Standardna devijacija	0,78	0,77	0,62
	Analiza varijance	1,2 < 3; F = 32,17; p < 0,01		
Politički cinizam	n	280	434	253
	Prosjek	3,33	3,48	3,58
	Standardna devijacija	0,72	0,77	0,65
	Analiza varijance	1 < 2,3; F = 7,96; p < 0,05		
Aktivistički cinizam	n	279	440	247
	Prosjek	2,90	3,10	3,06
	Standardna devijacija	0,82	0,79	0,75
	Analiza varijance	1 > 2; F = 5,64; p < 0,01		
Isključivi nacionalizam	n	271	424	230
	Prosjek	3,17	3,25	3,43
	Standardna devijacija	0,83	0,89	0,75
	Analiza varijance	1,2 < 3; F = 6,36; p < 0,01		
Demokratski aktivizam	n	274	425	239
	Prosjek	3,71	3,61	3,55
	Standardna devijacija	0,66	0,72	0,60
	Analiza varijance	1 > 3; F = 3,66; p < 0,05		
Tradicionalizam rodnih uloga	n	285	438	255
	Prosjek	2,23	2,59	2,60
	Standardna devijacija	0,90	0,81	0,83
	Analiza varijance	1 < 2,3; F = 18,50; p < 0,01		
Homofobija	n	279	437	254
	Prosjek	3,28	3,68	3,58
	Standardna devijacija	1,10	1,11	1,04
	Analiza varijance	1 < 2,3; F = 11,91; p < 0,01		

U regresijskim analizama kao prediktore, osim tipa srednjoškolskog programa i rezultata na skali političke pismenosti koji su indikatori učinaka formalne političke socijalizacije, uvrstili smo još sedam skupina ostalih varijabli koje predstavljaju indikatore ostalih agensa političke socijalizacije. Prvu skupinu prediktora čini prosjek ocjena na kraju prošlog razreda kao kumulativni indikator nekoliko fenomena, od motivacije za obrazovanje, važnosti obrazovanja u sustavu vrijednosti do uspjeha u obrazovanju. Spol je uvršten kao indikator mogućih rodni razlika u procesu političke socijalizacije. Treću skupinu prediktora čini stupanj obrazovanja oca i majke kao indikator socijalnog statusa obitelji, odnosno socijalnog porijekla⁶¹. Četvrtu skupinu prediktora čine indikatori utjecaja medija, u ovom slučaju dvije varijable koje mjere učestalost informiranja putem središnjih informativnih emisija na televizijama te učestalost informiranja na internetu⁶². Petu skupinu prediktora čine tri varijable koje su indikator interesa za javne poslove, što uključuje eksplicitan interes za upravljanjem neposrednom lokalnom zajednicom i državom te dvije varijable koje mjere prisutnost političkih i javnih tema u socijalnim mrežama mladih, odnosno u komunikaciji s ukućanima te vršnjacima⁶³. Članstvo u političkim strankama i nevladinim organizacijama čini šestu skupinu prediktora, a sedmu skupinu čine članstvo drugih članova kućanstva u političkim strankama i nevladinim organizacijama⁶⁴.

Rezultati regresijskih analiza potvrđuju da vrsta srednjoškolskog programa, ali i politička pismenost ostaju značajni prediktori većine mjerenih političkih stavova i kada se u jednadžbu uključe indikatori ostalih agensa socijalizacije. Pohađanje trogodišnjeg strukovnog programa u odnosu na gimnaziju značajan je prediktor za pet od sedam mjerenih političkih stavova. Pohađanje četverogodišnjeg strukovnog programa umjesto gimnazijskog značajan je prediktor za dva od sedam mjerenih političkih stavova, odnosno tri od sedam ukoliko razinu rizika povećamo na 10 posto, i to onih koji su manje vezani uz sam politički sustav u užem smislu, a više uz druge vrijednosti kao što je tradicionalizam rodni uloga ili homofobija. Jedino na skali antifašističkog aktivizma pohađanje strukovnih programa umjesto gimnazijskog nema nikakav utjecaj. Predznaci regresijskih koeficijenata potvrđuju smjer razlika koji je prikazan u tablici 8: pohađanje strukovnih programa povećava vjerojatnost usvajanja stavova koji nisu u skladu s demokratskom političkom kulturom.

Znanje i informiranost kao indikatori političke pismenosti također ostaju značajnim prediktorima političkih stavova i nakon kontrole utjecaja vrste srednjoškolskog programa i ostalih agensa političke socijalizacije za većinu mjerenih političkih stavova. Politička pismenost nije prediktor za samo dva od sedam mjerenih političkih stavova (homofobija i aktivistički cinizam), a kod isključivog nacionalizma politička pismenost značajan je prediktor ako povećamo razinu rizika na 10 posto. Predznaci regre-

61 Obje su skale trostupanjske: dovršena ili nedovršena osnovna škola, dovršena srednja škola i dovršena viša ili visoka škola. Pokusne analize pokazale su da odvojeno uvrštavanje stupnja obrazovanja oba roditelja ima bolju prediktivnu snagu od skale najvišeg stupnja obrazovanja roditelja ili prosječnog stupnja obrazovanja roditelja.

62 Objema varijablama pridružena je skala učestalosti: od 1 – nikada do 8 – više puta svaki dan.

63 Pitanju o interesu za lokalnu politiku pridružena je skala zanimanja: 1 – uopće me ne zanima do 5 – jako me zanima. Pitanjima o učestalosti konverzacije s ukućanima i vršnjacima o javnim temama pridružena je skala učestalosti od 1 – nikada do 7 – gotovo svaki dan.

64 Sve četiri varijable su binarnog karaktera gdje je „da“ kodirano s 1, a „ne“ s 0.

sijskih koeficijenata potvrđuju kako niže znanje povećava vjerojatnost usvajanja političkih stavova nekompatibilnih s demokratskom političkom kulturom. Dakle, svi mjereni politički stavovi u određenoj su mjeri determinirani indikatorima prisutnosti i uspješnosti formalnog političkog obrazovanja. Tamo gdje je političko obrazovanje najslabije (trogodišnje strukovne škole), te kada su njezini rezultati manjkavi (niža politička pismenost), tada je veća vjerojatnost usvajanja političkih stavova koji nisu primjereni demokratskoj političkoj kulturi.

Tablica 9 – Nestandardizirani regresijski koeficijenti (B) i značajnost doprinosa prediktora

	Autoritarnost	Politički cinizam	Aktivistički cinizam	Isključivi nacionalizam	Demokratski aktivizam	Tradicionalizam rodni uloga	Homofobija
Konstanta	3,286	3,411	3,716	3,824	2,621	3,122	3,860
Skala političke pismenosti	-0,060***	-0,029***	-0,008	-0,018*	0,029***	-0,035***	0,013
Četverogodišnja strukovna (ref: gimnazija)	0,054	0,117*	0,116*	-0,003	-0,002	0,203***	0,205**
Trogodišnja strukovna (ref: gimnazija)	0,324***	0,189***	0,069	0,165**	-0,049	0,257***	0,273***
Prosjek ocjena na kraju prethodnog razreda	0,011	0,015	-0,077*	-0,075*	0,035	-0,018	-0,038
Spol (ref: muški)	-0,087*	-0,031	-0,144**	-0,262***	0,170***	-0,486***	-0,723***
Stupanj obrazovanja oca	0,061	-0,035	0,049	0,060	-0,017	-0,020	-0,045
Stupanj obrazovanja majke	-0,048	-0,029	0,006	-0,208***	0,019	-0,027	-0,078
Učestalost informiranja putem TV dnevnika	-0,003	0,033**	-0,011	0,037**	0,059***	-0,007	0,037*
Učestalost informiranja na internetskim portalima	-0,001	-0,006	-0,023*	-0,016	-0,009	0,013	-0,020
Interes za politiku	-0,013	0,024	-0,074***	0,014	0,083***	-0,036	0,055*
Učestalost razgovora o politici s vršnjacima	-0,021	0,023	0,008	-0,024	0,008	-0,004	0,017
Učestalost razgovora o politici s ukućanima	0,006	0,006	-0,019	0,036*	-0,015	-0,002	-0,051**
Članstvo u NVO	-0,133**	-0,078	-0,171***	-0,093	0,179***	0,011	-0,074
Članstvo u političkoj stranci	0,269***	0,047	0,268***	0,432***	-0,309***	0,297	0,168
Ukućanin član političke stranke	0,099*	-0,014	0,035	0,147**	-0,069	0,059	0,030
Ukućanin član NVO	-0,051	-0,088	0,020	-0,010	-0,021	-0,011	0,026
Korigirani R²	0,141	0,028	0,059	0,093	0,138	0,139	0,123

* p < 0,1; ** p < 0,05; *** p < 0,01

Od ostalih skupina prediktora, rodne uloge, odnosno razlike u rodnoj socijalizaciji te osobna angažiranost u političkim strankama i nevladinim organizacijama pokazuju najkonzistentniju vezu s mjerenim političkim stavovima. Rodne razlike pokazuju se značajnim prediktorom za pet od sedam mjenjenih stavova (aktivistički cinizam, isključivi nacionalizam, demokratski aktivizam, tradicionalizam rodnih uloga te homofobija) s tim da na skali autoritarnosti rodne razlike imaju značajan doprinos ako razinu rizika povećamo na 10 posto. Na svim navedenim skalama djevojke u prosjeku pokazuju nižu razinu prihvaćanja stavova koji nisu sukladni demokratskoj političkoj kulturi. Rodne razlike posebice su izražene na skalama tradicionalizma rodnih uloga i homofobije. Na tim dvjema skalama rodne razlike objašnjavaju više od polovine ukupne objašnjene varijance⁶⁵. Ovi rezultati pokazuju da socijalizacija rodnih uloga ima značajne reperkusije na ukupnu političku socijalizaciju. Efekt rodnih uloga na političku socijalizaciju vjerojatno se najvećim dijelom može objasniti utjecajem vršnjačke skupine u procesu socijalizacije.

Članstvo u nevladinim organizacijama pokazuje se značajnim prediktorom za tri od sedam mjenjenih političkih stavova: autoritarnost, aktivistički cinizam i demokratski aktivizam. Oko 36 posto anketiranih maturanata navodi da je član jedne ili više nevladinih organizacija (bez obzira na vrstu) što je na razini prosjeka za ukupnu populaciju (Bežovan and Zrinščak 2007). Ta činjenica povećava vjerojatnost da će maturant imati niži rezultat na skali autoritarnosti i skali aktivističkog cinizma, a veći na skali demokratskog aktivizma. U ovom slučaju teško je uspostaviti smjer uzročno posljedične veze, jer je moguće i da članstvo u udrugama utječe na oblikovanje stavova, ali i da određeni stavovi povećavaju vjerojatnost učlanjenja u nevladine organizacije. Zanimljivo je kako članstvo u političkim strankama ima utjecaj u obrnutom smjeru u odnosu na članstvo u nevladinim organizacijama⁶⁶. Članstvo u političkim strankama povećava vjerojatnost da će maturanti imati viši rezultat na skali autoritarnosti, aktivističkog cinizma, isključivog nacionalizma te niži rezultat na skali demokratskog aktivizma. Oko 11 posto maturanta iskazuje članstvo u nekoj od političkih stranaka, što se može smatrati nešto višim od prosjeka ukupne populacije punoljetnih građana, među kojima je oko 9 posto članova neke političke stranke (Čular 2010)., s obzirom na to da dio maturanata u trenutku anketiranja nije punoljetan. Činjenica da članstvo u političkim strankama povećava vjerojatnost stavova koji nisu primjereni demokratskoj političkoj kulturi (veća razina autoritarnosti, aktivističkog cinizma te isključivog nacionalizma) na određeni način iznenađuje. Takav odnos može se objasniti prije svega distribucijom članstva među hrvatskim političkim strankama. Naime, oko 3/4 svih članova neke političke stranke čine članovi stranaka desnog centra ili desnice (HDZ, HSS i HSP) (Čular 2010). Ako pretpostavimo da je distribucija maturanata-članova stranaka slična ukupnoj distribuciji članstva po strankama, onda možemo zaključiti da je članstvo u političkoj stranci prije indikator (konzervativne) političke orijentacije nego političke angažiranosti. To bi objasnilo nalaz našeg istraživanja koji pokazuje da su maturanti

65 Dio varijance koji objašnjava svaka od varijabli izračunat je kao umnožak standardiziranog beta koeficijenta i izravne korelacije između prediktora i kriterija. U slučaju skale tradicionalizma rodnih uloga spol objašnjava 10,8% od ukupno 13,9% objašnjene varijance (nekorigirani R²). Kod homofobije spol objašnjava 8,5% od 15,5% ukupne objašnjene varijance.

66 Zbog čega ove dvije varijable nije uputno koristiti za kreiranje jednog indeksa javne angažiranosti maturanata.

članovi stranaka skloniji stavovima koji su karakteristični za birače konzervativne političke orijentacije (autoritarnost, isključivi nacionalizam te, u hrvatskom kontekstu, skepsa prema antifašističkim vrijednostima izraženim u skali demokratskog aktivizma) od svojih politički neaktivnih vršnjaka. Na sličan način vjerojatno se može objasniti i povezanost članstva u političkoj stranci drugog člana kućanstva i izraženosti isključivog nacionalizma kod maturanata.

Kada su u pitanju mediji kao agens socijalizacije, rezultati ovog istraživanja sugeriraju da televizija još uvijek ima znatno veći utjecaj od interneta. Prije svega, oko 3/4 maturanta navodi da se barem jednom tjedno informira gledajući središnju informativnu emisiju na nekoj televiziji, dok se o političkim i ekonomskim događajima u Hrvatskoj i svijetu na internetskim portalima barem jednom tjedno informira samo oko 30 posto anketiranih maturanata (što ne znači da ne koriste internet u druge svrhe na dnevnoj bazi). Učestalost informiranja na internetskim portalima nije povezana s mjerenim političkim stavovima, dok je učestalost informiranja putem središnjih informativnih emisija nacionalnih televizija značajno povezano s tri mjerena politička stava: politički cinizam, isključivi nacionalizam te demokratski aktivizam. Pozitivna povezanost skale političkog cinizma i učestalosti informiranja putem središnjih informativnih emisija potvrđuje hipotezu da je zabilježen politički radikalizam izražen u česticama te skale zapravo izraz političkog cinizma, odnosno negativne evaluacije ukupnih političkih zbivanja i aktera. Činjenicu da dvije međusobno negativno korelirane skale (isključivi nacionalizam i demokratski aktivizam) obje imaju pozitivnu povezanost s učestalošću informiranja putem televizijskih dnevnika može se pokušati objasniti pretpostavkom da maturanti koji su zainteresirani za nacionalna politička pitanja češće konzumiraju TV dnevnike, a da su oni međusobno podijeljeni po pitanjima koja su mjerena tim skalama.

Prediktori koji mjere zainteresiranost za politiku pokazuju se relativno slabim eksplikatorom mjerenih političkih stavova. Interes za upravljanje lokalnom zajednicom i državom značajan je prediktor za skale aktivističkog cinizma i demokratskog aktivizma, no ta povezanost može se objasniti sličnošću mjerenih pojava. Naime, skala demokratskog aktivizma među ostalima sadrži čestice koje izražavaju interes i spremnost na angažman oko javnih pitanja iz ispitanikove neposredne okoline, što je blisko interesu za upravljanjem gradom/općinom. Učestalost razgovora o političkim i javnim temama s ukućanima značajan je prediktor homofobije, i to s negativnim predznakom, što znači da češća komunikacija s ukućanima o politici i javnim temama povećava vjerojatnost nižeg rezultata na skali homofobije. No, doprinos tog prediktora za objašnjavanje stava o homoseksualnim osobama, iako statistički značajna, mala je⁶⁷.

Ukupno gledajući, mjereni politički stavovi ostaju većim djelom neobjašnjeni korištenim prediktorskim sklopom. To pogotovo vrijedi za politički cinizam (tek oko 3% objašnjene varijance) i aktivistički cinizam (oko 6%). Kao što smo prethodno naveli, obje ove skale dijelom mjere ukupni politički cinizam, koji očito nije rezultat nekih posebnih čimbenika političke socijalizacije nego ukupnog društvenog ambi-

67 Tom prediktoru može se zahvaliti doprinos od tek 0,4% objašnjavanju varijance, dok je ukupna objašnjena varijanca 13,9%.

jenta. Kod ostalih skala prediktorski sklop tumači između 9 i 14 posto varijance što se može smatrati osrednjom snagom korištenih regresijskih modela. To pak upućuje na postojanje i drugih značajnih agensa političke socijalizacije koji ovim istraživanjem nisu obuhvaćeni (stavovi roditelja koji su neovisni od njihovog socijalnog statusa, političko naslijeđe obitelji, utjecaj vršnjačke grupe itd.).

/ Zaključci i preporuke

Rezultati istraživanja političkih stavova među hrvatskim maturantima ukazuju kako postojeći sustav formalne političke socijalizacije ne uspijeva u potpunosti spriječiti usvajanje političkih stavova koji su nekompatibilni s demokratskom političkom kulturom, niti uspijevaju u potpunosti promovirati one stavove koji bi trebali biti u njezinim temeljima. Naime, na svih sedam mjerenih skala zabilježen je nezanemariv broj maturanata koji iskazuju stavove koji nisu poželjni u demokratskoj političkoj kulturi. Tako preko 1/4 maturanata iskazuje elemente autoritarne političke orijentacije, a za preko 40 posto maturanata prihvatljiva je zabrana političkog djelovanja nekim strankama i pojedincima. Visoku razinu isključivog nacionalizma, koji ima tendenciju isključivanja iz jednakopravnog građanskog položaja skupina na temelju kulturnih kriterija, iskazuje nešto više od 1/3 anketiranih maturanata što se može ilustrirati činjenicom da oko 40 posto njih smatra da bi u Hrvatskoj etnički Hrvati trebali imati veća prava od pripadnika ostalih naroda. Oko 40 posto maturanta iskazuje negativan stav o nevladinim organizacijama i njihovoj ulozi u društvu. Podjednak postotak njih izražava skepsu u mogućnost običnih građana da utječu na stanje u državi i društvu. Preko polovina maturanta iskazuje homofobne stavove. Uz to treba dodati kako su maturanti podijeljeni po pitanju ocjene fašističke naravi Nezavisne Države Hrvatske. Nešto pozitivniji rezultati zabilježeni su u odnosu spram rodne podjele uloga u javnoj i privatnoj sferi, te načelno odnosi prema angažmanu u rješavanju problema u neposrednoj okolini. Takvi nalazi ukazuju na potrebu revizije ciljeva političkog obrazovanja u srednjoškolskim programima u smjeru jačanja odgojne komponente, ali i reviziju načina izvođenja i pristupa tim sadržajima kako bi se ta odgojna komponenta doista mogla i provesti.

Detaljnija analiza determinanti mjerenih političkih stavova pokazuje kako škola može biti značajan agens političke socijalizacije. To se posebice očituje u razlikama u političkim stavovima između polaznika različitih tipova srednjoškolskih programa. Učenici strukovnih škola, a posebice trogodišnjih strukovnih škola, u prosjeku češće iskazuju stavove koji nisu kompatibilni s demokratskom političkom kulturom u odnosu na polaznike gimnazijskih programa. Ta razlika ostaje značajna i kada se kontrolira utjecaj ostalih čimbenika političke socijalizacije, a prije svega socijalnog porijekla učenika. To znači da gimnazijski programi, koji sadržavaju znatno veću količinu društveno-humanističkih sadržaja koji su izravno ili

posredno dio političke socijalizacije, uspijevaju pozitivno djelovati na razvoj stavova kompatibilnih s demokratskom političkom kulturom i u tom pogledu smanjiti utjecaj razlika u socijalnom porijeklu i drugih čimbenika političke socijalizacije, dok strukovne škole to ne uspijevaju. Naravno, osim samog sadržaja programa na zabilježene razlike određeni utjecaj zasigurno imaju i razlike u karakteristikama vršnjačkih skupina i ukupnoj kulturi škola, što ovim istraživanjem nije bilo obuhvaćeno. No, sve to znači da su mladi ljudi izloženi različitim agensima političke socijalizacije ovisno o tipu srednjoškolskog programa. Takav nalaz neosporno ukazuje na potrebu smanjivanja razlika u količini i pristupu društveno-humanističkim sadržajima između strukovnih i gimnazijskih programa ukoliko se želi osigurati jednaka politička socijalizacija svim budućim građanima. S obzirom na šire društvene ciljeve građanskog (političkog) odgoja i obrazovanja, postojeće razlike s obzirom na tip srednjoškolskog programa nisu prihvatljive. Razlike u političkoj socijalizaciji generirane na srednjoškolskoj razini obrazovanja produbljuju se na tercijarnoj razini obrazovanja jer učenici iz gimnazija znatno češće upisuju višu razinu obrazovanja na kojoj produbljuju svoju političku socijalizaciju i informiranost čime se dodatno povećava jaz na razini formalnog političkog obrazovanja i odgoja. Razlike dodatno povećavaju i različiti oblici dodatnog, poluformalnog obrazovanja, kao što su različite radionice, seminari, školske novine itd., koji se također češće održavaju u gimnazijama ili četverogodišnjim srednjim školama. Ne treba zanemariti ni utjecaj znatnih razlika u kulturama škola i vršnjačkih grupa. Na taj način srednjoškolsko obrazovanje umjesto da smanjuje razlike u političkoj socijalizaciji među mladima, koje nastaju s obzirom na razlike u socijalnom miljeu iz kojih mladi dolaze, ono ga ima tendenciju povećavati prema tipu srednjoškolskog programa. To je pojava koja potvrđuje opravdanost otvaranja javne rasprave o postojećim mehanizmima formalne političke socijalizacije i potrebama njihove revizije i nadogradnje.

/ Literatura

- Abercrombie, Nicholas, Stephen Hill and Bryan Turner, 2008, Rječnik sociologije, Zagreb, Jesenski i Turk
- Bagić, Dragan. 2007. Društveni rascjepi i stranačke preferencije na izborima za Hrvatski sabor 2003. godine. *Politička Misao* 44, 4, str. 93-115.
- ———. 2010. *INDUSTRIJSKI ODNOSI U HRVATSKOJ: društvena integracija ili tržišni sukob*. Zagreb: TIM Press.
- Bagić, Dragan i Šalaj, Berto. 2011. Političko znanje mladih u Hrvatskoj, u: Bagić, Dragan (ur.), *Obrazuje li škola dobre građane? Studija o političkoj socijalizaciji hrvatskim srednjoškolaca*. Zagreb: GONG.
- Bežovan, G., and S. Zrinščak. 2007. Postaje li civilno društvo u Hrvatskoj čimbenikom društvenih promjena? *Revija za socijalnu politiku* 14, no. 1: 1.
- Čular, Goran. 2010. Članstvo političkih stranaka. *Političke analize*, rujna.
- Hahn, Carole. 1998. *Becoming political: Comparative perspectives on citizenship education*. New York: State University of New York Press.
- Lakoff, S. 2000. Nacionalizam i demokracija. *Politička misao*, no. 01: 56.
- Matić, Davorka. 2005. Nacionalizam, nacija i nacionalna država: Imaju li budućnost? *Socijalna ekologija* 14, no. 1: 75–92.
- Matković, Teo. 2009a. Mladi između obrazovanja i zapošljavanja: isplati li se školovati? Zagreb: UNDP.
- ———. 2009b. Socijalna stratifikacija i izbor srednje škole u Hrvatskoj: Povećava li se mobilnost? In . Zagreb: Hrvatsko sociološko društvo, i 4. travnja 3.
- Mesić, Milan. 2003. Europski standardi manjinske zaštite i položaj manjina u Hrvatskoj. *Revija za sociologiju* 34, no. 3.
- ———. 2006. *Multikulturalizam: društveni i teorijski izazovi*. Zagreb: Školska knjiga.
- Schyns, P., and C. Koop. 2007. Political Cynicism: Characteristics and Consequences of a Growing Phenomenon. In . Pisa, Italy, September 6.
- Šalaj, Berto, 2011. Politička pismenost mladih u Hrvatskoj: teorija i istraživanje, u: Bagić, Dragan (ur.), *Odgaja li škola dobre građane? Studija o političkoj socijalizaciji hrvatskih srednjoškolaca*. Zagreb: GONG.
- Šiber, I. 1997. Izborne orijentacije i ideologijski sukob tijekom Drugoga svjetskog rata. Značenje političke biografije obitelji. *Politička misao*, no. 02: 104.
- Vujčić, Vladimir. 1993. *Politička kultura i politička socijalizacija*. Zagreb: Alinea.

// PREPORUKE ZA PROGRAME POLITIČKOG OPISMENJAVANJA MLADIH

Dragan Zelić, Suzana Jašić, Sandra Pernar, Marina Škrabalo i Nives Miošić

Izvori: GONG-ovo Istraživanje političke pismenosti i stavova o pristupanju Hrvatske Europskoj uniji među učenicima završnih razreda srednjih škola, Konzultacije sa svim dionicima te Polazišne osnove za uvođenje predmeta Odgoj i obrazovanje za ljudska prava i demokratsko građanstvo u formalni odgojno-obrazovni sustav, koje su izradili Centar za mirovne studije, Centar za ljudska prava, Centar za mir, nenasilje i ljudska prava - Osijek, Mreža mladih Hrvatske i GONG.

/ Uvod

Demokratsko ustavno načelo pretpostavlja da vlast pripada narodu i proizlazi iz naroda. Stoga građani imaju pravo posredno i neposredno sudjelovati u donošenju odluka, no da bi to pravo na adekvatan način i koristili, građani moraju posjedovati i znanja i sposobnosti za donošenje odluka o pojedinim pitanjima, to jest, moraju imati priliku i sposobnosti za prakticiranje aktivnog građanstva. Politička pismenost građana, posebice mladih, stoga je preduvjet aktivnog sudjelovanja u političkim procesima.

Istraživanje razine političke pismenosti mladih u Hrvatskoj u velikoj je mjeri bilo zanemareno. Stoga nam kao izvor spoznaja o političkoj pismenosti mladih u našoj zemlji ostaju tek rijetki povremeni pokušaji koji jednim dijelom zahvaćaju i tu temu. Tako primjerice istraživanje koje je provela Vlasta Ilišin sa suradnicima (2005) sugerira da većina mladih u Hrvatskoj prihvaća temeljne vrijednosti hrvatskog Ustava, ima izrazito slabo povjerenje u institucije poput političkih stranaka, vlade i parlamenta, te vrlo slabo sudjeluje u društvenom i političkom životu. Osim na temelju tih rijetkih, ali vrijednih istraživanja, o političkoj pismenosti mladih ponekad se zaključuje i na temelju recentnih zbivanja, pa tako protesti gimnazijalaca i studenata tijekom 2008. i 2009. godine indiciraju postojanje protestnog kapaciteta barem kod jednog dijela mladih. S druge strane, u učestalim nasilnim izgedima protiv pripadnika manjinskih grupa često sudjeluju i mladi iz pojedinih supkulturnih grupa, što indicira i postojanje određenih antidemokratskih stavova, vrijednosti i obrazaca ponašanja kod jednog dijela mlađe populacije. Takva situacija sugerira potrebu provođenja sustavnih istraživanja koja bi omogućila uvid u politička znanja, stavove i vrijednosti mladih u Hrvatskoj.

Kao jedan od koraka u popunjavanju postojeće istraživačke praznine, ali i kao pokušaj da se rasprava o političkoj pismenosti i političkom obrazovanju u Hrvatskoj utemelji u konkretnim podacima, GONG je, u suradnji s Fakultetom političkih znanosti u Zagrebu, a uz financijsku potporu Nacionalne zaklade za razvoj civilnog društva, osmislio i proveo projekt pod nazivom Politička pismenost mladih u Hrvatskoj. Glavni cilj istraživanja bio je istražiti politička znanja, stavove, vrijednosti i obrasce ponašanja hrvatskih maturanata, pri čemu je fokus na učenike završnih razreda srednjih škola bio logičan s obzirom na to da su oni tijekom 2010. godine postali punoljetni, dakle postali dio demosa koji odlučuje o političkoj budućnosti Hrvatske.

Istraživanje o političkim stavovima učenika završnih razreda srednjih škola, provedeno u travnju i svibnju 2010. na 999 ispitanika u 43 srednje škole u Hrvatskoj, pokazuje da svaki četvrti maturant pokazuje stavove nepoželjne za demokraciju. Nadalje, istraživanje je pokazalo da formalna politička

socijalizacija ne uspijeva 'promovirati' vrijednosti aktivnog građanstva te da postoji razlika u usvojenim stavovima s obzirom na tip srednjoškolskog programa (gimnazija, četverogodišnji strukovni i trogodišnji strukovni program).

Prema rezultatima istraživanja, velika većina mladih pokazuje visoku razinu političkog i aktivističkog cinizma, 37% njih smatra da neke udruge civilnog društva rade protiv Hrvatske, 47% mladih homoseksualizam smatra nekom vrstom bolesti, a njih 40% ocjenjuje da bi homoseksualcima trebalo zabraniti javno nastupanje. Istraživanje je pokazalo da je kod mladih izražena autoritarnost i politički radikalizam budući da 45% ispitanika smatra kako bi neke od sadašnjih političkih stranaka trebalo zakonom zabraniti, dok njih petina ocjenjuje da bi u Hrvatskoj trebalo zabraniti i neke medije. Konačno, rezultati istraživanja ukazuju i na isključivi etnocentrizam jer 40% mladih drži da bi u Hrvatskoj Hrvati trebali imati veća prava od pripadnika drugih naroda, a isti ih broj smatra kako bi Ustavom Hrvatsku trebalo definirati kao nacionalnu državu isključivo hrvatskog naroda.

Kada je riječ o informiranosti srednjoškolaca, na pitanje kako se zove sadašnji Predsjednik RH njih 93% daje točan odgovor, 84% zna točan odgovor na pitanje kojim skupinama opće pravo glasa daje pravo sudjelovanja na izborima, dok 70% zna što podrazumijeva trodioba vlasti u suvremenim demokracijama. S druge strane, u samo 18% slučajeva mladi znaju koja stranka ili stranke čine vladajuću većinu u Hrvatskom saboru (više od 40% misli da su HDZ i SDP u koaliciji!), koje organizacije ne pripadaju civilnom društvu zna njih svega 15%, a kada su održani posljednji parlamentarni izbori znalo je tek 14% srednjoškolaca.

Na temelju aktivnosti u projektu te na temelju rezultata istraživanja, GONG donosi nekoliko preporuka za utvrđivanje i postizanje minimalnih standarda političke pismenosti mladih u Hrvatskoj, kako bi ih se na adekvatan način pripremio za sudjelovanje u političkim procesima odlučivanja. Podizanje razine političke pismenosti mora biti ostvareno prvenstveno kroz formalno obrazovanje, ali i kroz različite oblike neformalnog obrazovanja. Svakako, odluka o potrebi unapređenja političke pismenosti ne smije stati na razini deklarativnog pristajanja na uvođenje određenih sadržaja. Ukoliko država želi kompetentne i aktivne građanke i građane, onda mora pokazati stvarnu političku volju za osiguranjem uvjeta i programa kako bi se stekle minimalne razine znanja, vještina i vrijednosnog konsenzusa.

/ Aktualno stanje: ključne prilike i problemi

Ključni dokumenti

U Republici Hrvatskoj postoji načelna strateška orijentacija za podizanje razine političke pismenosti, a uglavnom je iskazana u Hrvatskom nacionalnom obrazovnom kurikulumu.

Od ostalih relevantnih dokumenata izdvajamo :

- Preporuke Vijeća Europe CM/Rec(2010.)7
- Nacionalni program odgoja i obrazovanja za ljudska prava i demokratsko građanstvo Vlade Republike Hrvatske iz 1999. godine
- Nacionalni okvirni kurikulum za predškolski odgoj i obrazovanje te opće obvezno i srednjoškolsko obrazovanje

Glavni problemi

Glavni nedostaci provedbe postojećeg programa odnose se na njegovu neobaveznost, na nedostatnu i neujednačenu sadržajnu i metodološku osmišljenost programa te na nedostatnu edukaciju nastavnog osoblja. Do danas nije provedena evaluacija kojom bi bili dobiveni podaci o tome na koji se način ovaj program provodi u osnovnim i srednjim školama te jesu li i u kojoj mjeri zastupljeni svi predviđeni sadržaji programa.

Sukladno magistarskom radu dr. sc. Berte Šalaja vezanom uz analizu udžbenika za predmet Politika i gospodarstvo, osnovno pitanje jest relativna zastupljenost četiriju osnovnih elementa političkog obrazovanja: znanja, intelektualnih vještina i vještina sudjelovanja te razvijanja stavova. U svim udžbenicima znanje dominira kao najvažniji element političkog obrazovanja, ali ono se prezentira neutralno te bez definicije minimalnog opsega znanja koje učenici trebaju steći. Intelektualne vještine programom su dovoljno zastupljene, ali u praktičnom provođenju nastave upitno je ostvarenje ovog aspekta političkog obrazovanja s obzirom da je njegova obrada prepuštena fakultativnom radu učenika. Razvijanju stavova posvećen je dovoljan prostor, a naglašavaju se patriotizam, privrženost demokraciji, tolerancija i pluralizam te manjinska prava. Nasuprot tomu, vještine sudjelovanja zanemarene su te Šalaj zaključuje da na ovoj razini obrazovanja ne postoje ni namjere ni sustavni naponi poticanja takvih vještina. Nadalje, smatra da je političko obrazovanje na srednjoškolskoj razini nedovoljno izbalansirano, odnosno da osnovni elementi nisu zastupljeni proporcionalno njihovoj važnosti. Naime, od četiriju elemenata nastavnog programa (znanja, patriotizam, privrženost demokraciji, participacija) prva tri zastupljena su i u udžbenicima, dok je u njihovim sadržajima cilj razvijanja sposobnosti sudjelovanja u političkom životu potpuno zanemaren.

Usprkos ne baš zadovoljavajućim rezultatima po pitanju političke pismenosti i kulture, izvedba predmeta Politika i gospodarstvo odvija se u nepromijenjenom obliku već skoro 20 godina, bez procjene samog programa i njegove djelotvornosti. Istodobno, ne postoji niti jedan priručnik za nastavnike koji bi predstavljao osnovni putokaz u sadržajnom, ali i didaktičko-metodičkom smislu. Što se samih udžbenika tiče, Šalaj prigovara neuključivanju stručnjaka iz polja politologije u njihovo izrađivanje. Iako se niska razina političke kulture ne može izravno povezati sa srednjoškolskim obrazovanjem, Šalaj smatra da može poslužiti kao smjernica za djelovanje u cilju povećanja djelotvornosti političkog obrazovanja i na razini srednjih škola.

/ Postignuća u podizanju razine političke pismenosti

Trenutno u Republici Hrvatskoj postoji institucionalni okvir koji bi trebao osigurati poboljšanja na polju političke pismenosti. Primjerice, osnovana je Agencija za odgoj i obrazovanje. Djelatnost Agencije obavljanje je stručnih i savjetodavnih poslova u odgoju i obrazovanju, te sudjelovanje u praćenju, unapređivanju i razvoju odgoja i obrazovanja na području predškolskog, osnovnoškolskog i srednjoškolskog odgoja i obrazovanja, obrazovanja odraslih te školovanja djece hrvatskih građana u inozemstvu i djece stranih državljana.

Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa te Agencija za odgoj i obrazovanje organiziraju povremene edukacije manjeg opsega i smotre programa o ljudskim pravima. Jedan od programa je i Program Pestalozzi Vijeća Europe u okviru kojeg Agencija za odgoj i obrazovanje svake godine organizira nekoliko seminara na temu odgoja i obrazovanja za demokratsko građanstvo i ljudska prava.

Među neformalnim akterima organizacije civilnog društva poput CMS-a, Foruma za slobodu odgoja i GONG-a kroz neformalne programe pridonose razvoju programa političke pismenosti u Hrvatskoj.

Ipak, ovi su napori sporadični i stoga nedovoljni, budući da se radi o vrlo osjetljivom i tematski širokom području za čije je kvalitetno provođenje potrebna sustavnost, evaluacija provedbe, stručni kadar koji će se posvetiti upravo ovom području te kontinuirana edukacija toga kadra. Stoga donosimo preporuke koje odgovaraju upravo ovako postavljenom okviru.

1. Odrediti minimalni standard znanja i kompetencija za demokratsko građanstvo i političku pismenost koji trebaju biti jednaki za sve učenike određene dobi, neovisno o vrsti škole koju pohađaju.

Školski sustav nepravedno nudi različit opseg znanja ovisno o vrsti škola, a razlike u količini znanja i vještina koje proizlaze iz školskog programa u vezi s izgradnjom kompetencija za funkcionalnog građanina proizvode socijalnu segregaciju s obzirom na zadani opseg znanja koje učenici usvajaju u različitim vrstama škola.

Minimalni standard znanja i kompetencija političke pismenosti trebao bi biti isti za sve učenike neovisno o vrsti škole, te se treba precizno definirati. To znači da se jasno definira minimum očekivanih znanja i razumijevanja ključnih pojmova i demokratskih procesa, kao i relevantnih socijalnih i upravljačkih vještina, te način njihova mjerenja. Metode poduke i stjecanja tih kompetencija mogu se razlikovati s obzirom na vrstu škole, odnosno predznanje učenika, pri čemu bi svi trebali imati na raspolaganju jednako ili čak maksimalno potrebno vrijeme.

Minimum standarda političke pismenosti kao osnove demokratskog građanstva koje bi trebali usvojiti učenici, odnosno svi građani, predstavlja⁶⁸:

- poznavanje različitih struktura vlasti i političkog sustava te ustavnih vrednota, uz primjenu znanja

68 Neki od ovih standarda spominju se i u HNOK-u (Hrvatski nacionalni obrazovni standard).

u projektima škole i lokalne zajednice;

- stjecanje znanja i sposobnost kritičkoga prosuđivanja o razvoju hrvatskoga društva i države te položaja u kontekstu europskih integracija i globalizacijskih procesa;
- sudjelovanje u procesu donošenja zajedničkih odluka i pravila važnih za život u razredu, školi i lokalnoj zajednici (npr. etički kodeks/pravila ponašanja);
- poznavanje ustrojstva Europske unije, njezinih glavnih ciljeva i vrijednosti te raznolikosti i kulturnih identiteta u Europi;
- usvajanje međukulturne kompetencije koja omogućuje razumijevanje i prihvaćanje drugoga i drugačijega bez obzira na spol, kulturnu, socijalnu, rasnu, religijsku, nacionalnu i etničku pripadnost ili pak različito mišljenje;
- preuzimanje uloga i odgovornosti u osobnom, obiteljskom i javnom djelovanju, te u samoorganiziranju, posebice u zalaganju za demokratski razvoj društva;
- razumijevanje pojma prava ljudskog dostojanstva te uvažavanje tog prava u smislu da ono pripada svima bez obzira na različitost;
- prepoznavanje stereotipa i predrasuda rodno-spolnoga identiteta, porijekla, društvenih uloga i odnosa;
- prepoznavanje svojih i tuđih prava i dužnosti;
- razumijevanje vrijednosti kao što su briga, solidarnost, pravda, jednakost, ljubav, volonterstvo, mir, nenasilje;
- razumijevanje štetnosti korupcije za društvo i državu;
- promicanje valjanog odnosa prema radu, kreativnosti i poduzetnosti;
- razvijanje samopouzdanja i sigurnosti u osobne sposobnosti i identitet;
- razvijanje komunikacijskih, organizacijskih i socijalnih vještina.

Dodatni sadržaji, koji bi prelazili minimalne standarde predstavljaju svojevrsnu nadogradnju, a uključivali bi educiranje o procesima globalizacije, utjecaj i mogućnosti novih medija, PR, spin, zaštitu privatnosti, itd.

2. Preoblikovati obvezni nastavni predmet Politika i gospodarstvo u predmet Ljudska prava i demokratsko građanstvo

Potrebna je detaljnija razrada i osmišljavanje predmeta odgoja i obrazovanja za ljudska prava i demokratsko građanstvo kao zasebnog obveznog predmeta u formalnom obrazovnom sustavu,

koji će biti kroskurikularno povezan s ostalim predmetima i osigurati stjecanje minimalnih znanja i kompetencija određenih standardom.

Revizijom postojećeg nacionalnog programa treba obuhvatiti sve četiri komponente odgoja i obrazovanja za demokratsko građanstvo:

- politički sustav i političko opismenjavanje;
- ljudska prava i zaštita ljudskih prava;
- odgoj za mir i nenasilje;
- učenje o demokratskom građanstvu, sukladno definiciji Vijeća Europe, na način koji će svim učenicima omogućiti stjecanje ovih osnovnih znanja i vještina neophodnih za snalaženje u društvu.

Također, ovako široko poimanje odgoja i obrazovanja za ljudska prava i demokratsko građanstvo ostavlja otvorenu mogućnost da se u okviru ovog predmeta obrađuju teme kao što su održivi razvoj, zaštita potrošača, razvijanje volonterstva, poticanje društvene odgovornosti poduzetništva i antikorupcijski odgoj.

3. Proširiti opseg i dostupnost izvannastavnih, dopunskih sadržaja koji omogućuju stjecanje praktičnih iskustava i vještina, a time i kompetencija demokratskog građanstva

Izvannastavni i dopunski sadržaji važni su za obogaćivanje školskog programa i učenja, i za stjecanje praktičnih znanja kroz školski sustav. Stoga je potrebno postojeće projekte, koji su evaluirani kao uspješni, primjerice Projekt građanin (sajam učeničkih inicijativa), nastaviti provoditi uz širenje na škole i sredine u kojima dosad nisu bili dostupni.

Potrebno je dodatno promicati suradnju škola i udruga te osigurati kontinuirano financiranje projekata neformalnog obrazovanja koji se provode u suradnji sa školama, posebice programi stjecanja socijalnih i političkih vještina (medijacija, pregovaranje, odlučivanje, zagovaranje itd.). Dodatno, nužno je promicati volontiranje u zajednici te inicijative učenika usmjerene na zagovaranje i djelovanje za opće dobro.

4. Sustavno pratiti razine stečenih kompetencija (s naglaskom na znanja) u području demokratskog građanstva u sklopu provedbe državne mature/završnog ispita, bez ocjenjivanja ovog segmenta

Jedan od oblika praćenja stečenih kompetencija i znanja moglo bi biti uključivanje provjere njihove usvojenosti u državnu maturu, za učenike koji polažu maturu, što bi predstavljalo i jačanje pozicije tih kompetencija i predmeta građanskog obrazovanja u školskom sustavu, ali ne bi utjecalo na ukupnu ocjenu koju učenici ostvaruju na maturi.

Za učenike koji ne polažu državnu maturu, sustavno praćenje moglo bi se uključiti u završni ispit, a test razine stečenih kompetencija i znanja također se ne bi ocjenjivao.

Rezultati bi bili mjerljivi i usporedivi što bi moglo potaknuti zdravu konkurenciju među školama i prepoznavanje škola koje su uložile više u razvoj sadržaja. Dodatno, mogla bi se pratiti i razina uključenosti učenika u druge ponuđene fakultativne programe.

5. Odrediti očekivane kompetencije nastavnika za obrazovanje za demokratsko građanstvo

Istraživanja pokazuju da je znanje nedovoljno na svim razinama. Predavači ulažu trud u edukaciju učenika, ali često se događa da i sami predavači nisu dovoljno educirani, odnosno da im nedostaje cjelovitija slika znanja koje je potrebno prenijeti učenicima. Dodatno su ograničeni propisanim planom i programom koji se mora ispuniti, te se često javlja strah da neće ispuniti zacrtani plan i program što suzbija njihovu kreativnost i primjenu kreativnijih metoda.

U sklopu profesionalnog usavršavanja optimalno svih nastavnika, a svakako nastavnika koji predaju predmete koji izravno uključuju sadržaje u vezi s političkom pismenošću i demokratskim građanstvom (povijest, etika, filozofija, sociologija, PIG te materinski jezik i kultura), trebalo bi uvesti obvezu periodičnog usavršavanja svih nastavnika s propisanim minimalnim opsegom obuke u nastavnim metodama i specifičnim sadržajima iz te domene.

Kod nastavnika nije dovoljno da su stručni (znanja) nego da se ponašaju u skladu s normama demokratskog društva, antidiskriminacije i zaštite ljudskih prava. Naglasak bi trebao biti na sposobnosti primjene metoda koje potiču suradnju i dijalog te kritičko mišljenje.

6. Sustavno razvijati kompetencije kadra

Nužnost je da predmet Odgoj i obrazovanje za ljudska prava i demokratsko građanstvo predaju posebno educirane osobe te da on i sadržajno i metodološki bude prilagođen ciljevima predmeta kako ne bi dodatno opterećivao, nego osposobljavao učenike da razumiju i snalaze se u društvenim i političkim procesima.

Predmet trebaju provoditi nastavnici i učitelji čije temeljno obrazovanje može biti iz različitih društveno-humanističkih struka, ali koji moraju proći uvodnu (intenzivnu, multidisciplinarnu) edukaciju (s ciljem stjecanja znanja i vještina) u vezi sa sadržajem koji će biti podučavan u sklopu predmeta Odgoj i obrazovanje za ljudska prava i demokratsko građanstvo. Tom nastavnom osoblju treba omogućiti organiziranje u stručno vijeće i nastavak redovitih stručnih usavršavanja, sukladno važećim propisima za obrazovne struke o potrebi kontinuiranih usavršavanja. Nužno je i da se na fakultetima na kojima se školuje kadar za odgojno-obrazovna zanimanja organiziraju kolegiji koji će osposobiti buduće učitelje i nastavnike za provedbu sadržaja i metodologije Odgoja i obrazovanja za ljudska prava i demokratsko građanstvo.

Već i sada u obrazovnom sustavu postoji nastavno osoblje, primarno ono školovano na Filozofskom fakultetu, Fakultetu političkih znanosti ili Edukacijsko-rehabilitacijskom fakultetu, koje je u temeljnoj naobrazbi steklo neka znanja o sadržajima u vezi s obrazovanjem o ljudskim pravima i demokratskom građanstvu. Međutim, nužno je da se te osobe dodatno osposobe za provedbu predmeta Odgoj i obrazovanje za ljudska prava i demokratsko građanstvo kroz uvodnu edukaciju te kroz nastavak kontinuiranog stručnog osposobljavanja iz tog predmeta, kao i kroz djelovanje stručnog vijeća usmjerenog na osiguravanje stručne provedbe ovih sadržaja.

Potrebno je što prije početi sustavno djelovati na području obrazovanja za demokratsko građanstvo i ljudska prava, u čemu je od velike važnosti veća razina koordinacije između relevantnih vladinih institucija, sveučilišta, organizacija civilnog društva i drugih vjerodostojnih dionika na ovom području.

7. Primjenjivati metodiku koja potiče kritičko mišljenje, nenasilnu komunikaciju, dijalog, sudjelovanje i suradnju

Takva je metodika ključna za stjecanje kompetencija demokratskog građanstva, odnosno usvajanje vrijednosti i socijalnih vještina. Europska i svjetska iskustva pokazuju da je tijekom nastave Odgoja i obrazovanja za ljudska prava i demokratsko građanstvo najučinkovitije korištenje različitih metoda: od izravnog učiteljskog poučavanja do interaktivnih radioničkih oblika rada, ali i uporabe dodatne literature, audio-vizualnih materijala i slično.

U odabiru metode potrebno je voditi računa da se učenicima pojmovi prikazuju na primjerima u praksi. Mladi bi trebali prepoznati korist politike za opće dobro te na realnim primjerima uvidjeti kako je politika na lokalnoj, nacionalnoj i nadnacionalnoj razini praktična stvar koja utječe na svakodnevni život. Na taj način podignula bi se razina motivacije mladih za stjecanjem tih kompetencija.

Nužan je preduvjet za razvijanje aktivnosti da učenici na nastavi nisu pasivni primatelji informacija, nego aktivni sudionici procesa obrazovanja, što je i predviđeno postojećim Nacionalnim programom, dok se raznolikost metoda poučavanja i poticanje aktivnosti učenika predviđa i u drugim propisima iz područja obrazovanja.

8. Demokratizacija škola treba zaživjeti u praksi

Upitno je u kojoj je mjeri institucionalni kontekst srednjoškolskog odgoja i obrazovanja demokratski, tj. modelira li demokratske odnose i procedure odlučivanja, a time se nameće pitanje u kojoj mjeri učenici imaju stvarnu priliku politički se opismeniti te samim time u kojoj mjeri sudjeluju u procesima upravljanja.

Pozitivno je to što je institucionalni okvir postavljen u obliku učeničkih vijeća i školskih odbora, no pitanje je kakvi su njihovi učinci u praksi te kako taj rad prate nadležne institucije. Postojeća tijela ne bi smjela postojati samo na deklarativnoj razini.

Navedeno podrazumijeva da vijeća učenika te vijeća roditelja nisu tek formalna tijela, već da imaju utjecaj na konačne odluke; da je uspostavljena komunikacija između tih vijeća, ravnateljstva te školskih odbora, da školski odbori u stvarnosti imaju stvarne upravljačke moći te da nisu pod stranačkim utjecajem. Nadalje, potrebno je razmotriti opciju da evaluacija rada nastavnika i profesora uključi i mišljenja učenika, roditelja, razrednika te stručnog osoblja škole. Naime, čini se da vijeća učenika i školski odbori u većini slučajeva funkcioniraju na deklarativnoj razini, uz određene iznimke.

Upravljačke kompetencije ravnatelja kao i članova školskih odbora te drugih upravljačkih tijela škola trebale bi biti definirane i sustavno razvijane te nadzirane. Njihove kompetencije trebale bi uključivati vještine suradnje, upravljanja sukobima, participativnog odlučivanja, konzultacija itd.

Konačno, ključna je i otvorenost škola prema suradnji s organizacijama civilnog društva i lokalnim zajednicama.

STAVOVI O EUROPSKOJ UNIJI
// OČEKIVANJA MLADIH OD
PRIDRUŽIVANJA HRVATSKE
EUROPSKOJ UNIJI

Vlasta Ilišin, Institut za društvena istraživanja u Zagrebu

/ Uvod: Europska unija, Hrvatska i mladi

Proces pridruživanja Hrvatske Europskoj uniji traje gotovo cijelo desetljeće, točnije od 2001. godine kada je potpisan Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju čime je prekinuta prethodna desetogodišnja (samo)izolacija Hrvatske. Prihvaćanjem tog dokumenta – osobito započinjanjem pregovora o ulasku Hrvatske u EU koncem 2005. godine - Hrvatska se opredijelila za vrijednosti i ciljeve definirane i u Ustavu Europe, a to su: ljudsko dostojanstvo, sloboda, demokracija, jednakost, vladavina prava i poštovanje ljudskih prava, te pluralizam, nediskriminacija, tolerancija, pravda, solidarnost i jednakost žena i muškaraca. U skladu s tim jamči se sloboda kretanja ljudi, dobara, usluga i kapitala, a zabranjuje diskriminacija na temelju nacionalne pripadnosti. Iz navedenih vrijednosti proizlaze i ciljevi EU, kao što su očuvanje mira i dobrobiti građana, održivi razvoj, unapređivanje znanstvenog i tehnološkog napretka, promocija pravde i socijalne zaštite, rodne jednakosti, međugeneracijske solidarnosti i zaštite dječjih prava, uza smanjivanje socijalne isključenosti i diskriminacije, te stimuliranje ekonomske, društvene i teritorijalne kohezije i solidarnost među članicama EU (A Constitution for Europe, 2004:8). Vrijednosti i ciljevi Europske unije kao temelj europske integracije ujedno predstavljaju katalog općih političkih zahtjeva kojima trebaju udovoljiti zemlje koje žele ući u tu zajednicu zemalja.

Kriteriji koje EU određuje za buduće članice aktualiziraju pitanje utjecaja te asocijacije i na zemlje aspirantice i na zemlje koje već jesu članice. U skladu s tim analize se usmjeravaju kako na propitivanje utjecaja zemalja članica na EU tako i na proces europeizacije, odnosno ostvarivanje utjecaja EU na kontinuitet i promjene u pojedinim zemljama. Paralelno s razvojem EU rastao je i utjecaj te asocijacije, odnosno njezinih institucija i odluka, na ekonomski razvoj i politički poredak u pojedinim zemljama. Utjecaj EU na zemlje članice na ekonomskom planu ostvaruje se kroz tržišnu regulaciju (što uključuje i ujednačavanje postojećih nacionalnih standarda), makroekonomsku stabilizaciju i redistribuciju zajedničkih sredstava (Duch, Taylor, 1997; Gabel, 1998). Ti su utjecaji direktni jer zahtijevaju prilagodbu nacionalnih standarda zajedničkim europskim normama. No, EU ostvaruje i indirektne utjecaje koji jačaju paralelno s proširenjem i produbljenjem procesa europske integracije (Hix, Goetz, 2000; Davies, 2003). Indirektni se utjecaji mogu prepoznati i na institucionalnoj razini i u obrascima političkog funkcioniranja i ponašanja, pri čemu mogu stimulirati određene promjene ili osnažiti već postojeće procese koji su u skladu sa zahtjevima EU. Štoviše, proces europske integracije indirektno može utjecati i na nacionalne izborne procese i političke stranke, i na izbor opcija u javnim politikama, i na strukturu interesne reprezentacije i posredovanja (Hix, Goetz, 2000:11). Istodobno, širenje i razvoj EU i njezinih institucija omogućuje akterima nacionalne politike da uđu u širu političku arenu u kojoj će ostvariti važne informacijske prednosti koje im mogu koristiti u političkom djelovanju na domaćem planu. Potonja konstatacija sugerira da su "političke elite bolje osposobljene da koriste razinu EU za ostvarivanje vlastite prednosti, nego obični članovi stranaka ili masovni elektorat" (Hix, Goetz, 2000:14). Glavni razlog tomu nije to što je projekt europskog ujedinjenja osmislila politička elita, nego to što politički lideri vode taj projekt i neposredno sudjeluju u raspravama i donošenju odluka. Stoga je njihova informiranost znatno bolja, ali i odgovornost veća ako građani njihovih zemalja nisu dostatno upoznati s relevantnim zbivanjima na razini EU.

Kada je riječ o Hrvatskoj kao budućoj članici, za sada su nedvojbeno značajniji potencijalni i već djelatni utjecaji EU na domaće društvene i političke procese, nego obratno. Hrvatska se politička elita opredijelila za ulazak u EU kao glavni politički cilj, ali različiti društveni i politički događaji stavljaju potporu građana na stalnu kušnju i provjeru. Usponi i padovi u odnosima s EU izravno utječu na oscilacije u podršci pridruživanju Hrvatske toj zajednici zemalja, kao što se mijenja i percepcija potencijalnih gubitaka i dobitaka na nacionalnoj, grupnoj i individualnoj razini nakon ulaska Hrvatske u EU. Isto tako, i EU postavlja pred Hrvatsku zahtjeve koje treba ispuniti kako bi pregovori o pridruživanju bili uspješno okončani, a među standardnim kriterijima javljaju se i neki koji se zapravo zasnivaju na nezadovoljavajuće saniranim društvenim i političkim posljedicama ratnih zbivanja. Tako se Hrvatska našla pred zahtjevom da uz uobičajene prilagodbe treba ispuniti i vrlo konkretan politički uvjet za što u zemlji nije postignut široki konsenzus. Riječ je o suradnji s Haaškim sudom oko čega postoji relativno zadovoljavajući konsenzus među predstavnicima političke elite, dok se veliki dio građana verbalno protivi ispunjavanju tog uvjeta. Usto, u javnosti prevladava mišljenje da je Hrvatska i ekonomski i politički pripremljenija za europsku integraciju od nekih zemalja (primjerice, Bugarske i Rumunjske) koje su već postale punopravne članice u posljednjem krugu proširenja EU. To treba imati na umu kada se nastoji objasniti što sve utječe na percepciju EU i potporu hrvatskog javnog mnijenja procesu europske integracije.

U analizama odnosa građana spram europskog integracijskog procesa polazi se od toga da su stavovi prema EU izrazito dinamična i promjenjiva kategorija koja je dominantno pod utjecajem specifičnih socioekonomskih, političkih, društvenih i sociokulturnih okolnosti, kako na domaćem planu, tako i na razini EU. Preciznije rečeno, stavovi građana prema EU i procesu integracije u svakoj pojedinoj zemlji – bilo da je već članica EU ili se to sprema postati - ovise o međusobnoj dinamici triju elemenata:

- ekonomskim, društvenim i političkim zbivanjima u određenoj zemlji
- ekonomskim, društvenim i političkim zbivanjima u Europskoj uniji
- odnosima određene zemlje s EU i/ili nekim njezinim članicama.

Kako građani zemalja članica i onih zemalja koje pretendiraju na članstvo doživljavaju EU vrlo je važno pitanje jer o građanima, u krajnjoj liniji, ovisi tempo i kvaliteta razvoja europske integracije, pri čemu oni izravno osjećaju i posljedice odluka koje donosi politička elita. Stoga se istraživanja javnoga mnijenja u involviranim europskim zemljama sustavno provode i uglavnom su fokusirana na ispitivanje informiranosti građana o EU, njezinim institucijama i odlukama, kao i percepcije eventualnih prednosti i nedostataka koje članstvo u EU donosi njihovoj zemlji i njima osobno, a rezultati ukazuju na varijacije u funkciji vremena i od zemlje do zemlje. U većini tih istraživanja polazi se od utilitarne hipoteze koja sugerira da pojedinci i grupe u državama članicama vrednuju EU iz rakursa svojih stvarnih ili pretpostavljenih konkretnih interesa (Eichenberg, Dalton, 1993; Gabel, Whitten, 1997; Gabel, 1998). Prema nizu autora, razlog tomu je činjenica da je među europskim građanima EU dominantno percipirana kao ekonomska zajednica, za razliku od građana izvan Europe koji Uniju prije svega vide kao političku zajednicu (Duch, Taylor, 1997; Gabel, Whitten, 1997; Mitev, 1999; Topalova, 2000).

Redovito ponavljana istraživanja koja se provode u Europskoj uniji ukazuju na „nedovoljno poznavanje (...) integracijskog procesa, njegovih institucija, aktera i vrijednosti“ što daje „dovoljno elemenata za konstataciju da jedan od akutnih problema i nedostataka Europske unije nije samo već naširoko konstatirani ‘demokratski deficit’, već i svojevrsni obrazovni deficit. Taj obrazovni deficit obuhvaća deficit znanja, ali i puke informiranosti o onome što se događa, uslijed čega europska javnost na mnoge pojave unutar Europske unije reagira predrasudama i stereotipima“ (Grubiša, 2005:35). Osim ove konstante, brojna istraživanja europskog javnog mnijenja rezultirala su utvrđivanjem još nekoliko tendencija trajnije naravi. Tako se pokazalo da se stavovi o EU mijenjaju, i to pod utjecajem internih i eksternih faktora (odnosno zbivanja i procesa, kako u pojedinima zemljama, tako i na razini EU); da je recepcija EU različita u različitim zemljama, a što ovisi o specifičnostima svake pojedine zemlje; da različite društvene i interesne grupe u zemljama članicama imaju različita očekivanja od europske integracije; da je podrška europskoj integraciji dominantno pod utjecajem ekonomske komponente, odnosno odlučujući je odnos nacionalnih i ekonomskih uvjeta naspram mjerljivih beneficija koje se očekuju; da građani iz zemalja i regija, za koje se smatra da imaju komparativne prednosti, ujedno očekuju veće koristi i iskazuju snažniju potporu EU (Eichenberg, Dalton, 1993; Duch, Taylor, 1997; Gabel, Whitten, 1997; Gabel, 1998; Green, 1999; Nelsen, Guth, 2003). No, osim tih socioekonomskih elemenata, na pozitivan stav spram EU također utječu politički i kulturni faktori, odnosno percepcija potrebe za demokratizacijom određenih država i društava, postojanje većeg socijalnog kapitala, posebice u dimenziji povjerenja (pri čemu se povjerenje u domaće institucije seli i na razinu EU), veća otvorenost prema drugim kulturama i narodima (zajedno s pozitivnim stavovima spram imigranata) te porast kulturne svijesti o europskom identitetu, koja je, usput rečeno, snažnija među mladima nego među starijima (Turner, 1994; Mitev, Riordan, 1996; Žagar, 1998; Green, 1999; Hix, Goetz, 2000; Topalova, 2000; Nelsen, Guth, 2003; Adnanes, 2004; Pinterič, 2005).

U suvremenom europskom kontekstu posebno je važna potpora koju procesu europske integracije daju mladi kao i promjene koje zahvaćaju taj segment populacije. Mladi nisu važni samo zbog toga što o njima uvelike ovisi budućnost projekta nove Europe, nego su oni u pravilu i najosjetljiviji seizmograf društvenih zbivanja koji upozorava na moguće tektonske društvene poremećaje. Naime, dobar dio mladih prolazi kroz intenzivno formativno razdoblje kada su znatno podložniji različitim utjecajima nego stariji čiji su sustavi vrijednosti i obrasci ponašanja već formirani i utoliko otporniji na nove utjecaje. Zbog toga su mladi jedan od najboljih indikatora za utvrđivanje smjera promjena u fazi kada one još nisu značajnije zahvatile druge društvene skupine.

Potporna mladih europskoj integraciji još je važnija kada se radi o postsocijalističkoj zemlji koja se priprema za ulazak u EU kao što je to slučaj s Hrvatskom. Istraživački nalazi već su pokazali da potpora ulasku Hrvatske u EU varira, i u populaciji mladih i među svim građanima. Tako je na samom početku

tranzicijskog razdoblja zabilježena najveća potpora europeizaciji Hrvatske, ali je pod utjecajem ratnih zbivanja i iznevjerenih očekivanja o ponašanju međunarodne zajednice i EU, te nacionalne homogenizacije i izolacije Hrvatske 1990-ih ona uglavnom opadala što se – s rijetkim uzlaznim trendovima - nastavilo i tijekom pregovora o pridruživanju (Sirotić, 1992; Baranović, 2002; Ilišin, 2002 i 2005a; Ilišin, Mendeš, 2005; Skoko, 2006; Blanuša, Šiber, 2007), dok najnovija istraživanja javnog mnijenja bilježe najnižu potporu. Za razumijevanje naznačenih oscilacija nije nevažno da pregovori Hrvatske i EU traju relativno dugo. Tijekom tog razdoblja, u EU su se zbile velike promjene koje su načelno povećale šanse Hrvatske za ulazak u nju, kao što je i u samoj Hrvatskoj došlo do nekih promjena koje su stimulirale proces pridruživanja. Istodobno, neki procesi u samoj Uniji, a još više u Hrvatskoj (uključujući problematične odnose s bliskim susjedima) učinili su pregovore tegobnijim i duljim nego što se to na početku očekivalo. Stoga je logično pretpostaviti da su zbivanja koja koincidiraju ili su izravno povezana s procesom pregovaranja znatno utjecala na stavove građana (uključujući i mlade) prema EU i članstvu Hrvatske u toj asocijaciji.

U ovom prilogu pozornost je usmjerena na analizu promjena u percepciji poželjnih i nepoželjnih posljedica ulaska Hrvatske u Europsku uniju. Pritom se, koliko je to metodološki moguće, uspoređuju rezultati istraživanja maturanata svih tipova srednjih škola u Hrvatskoj 2010. godine i istraživanja mladih u Hrvatskoj 1999. i 2004. godine⁶⁹. Naime, korišteni instrumenti sadržajno su slični, a u uzorku mladih srednjoškolci su činili četvrtinu ispitanika. Pritom treba upozoriti da se srednjoškolci kao najmlađa dobna kohorta (15-19 godina), koja najvećim dijelom još prolazi kroz intenzivan proces maturacije, razlikuju od ostalih podskupina mladih po tome što su njihovi stavovi manje profilirani i koherentni te u nekim dimenzijama sličniji onima iz generacije roditelja nego stavovima koje zastupaju drugi mladi. No te razlike nisu enormne, tim prije što se u najvećem broju ispitivanih područja mladi općenito malo razlikuju od starijih, a kada su razlike i evidentne, ne narušavaju tendencijske sličnosti različitih generacija (Ilišin, 2005; Ilišin, Radin, 2007). Stoga treba pretpostaviti da razlike u stavovima svih mladih iz 2004. i današnjih maturanata nisu isključivo plod promjena nastalih tijekom proteklih šest godina, nego da djelomice manifestiraju i stanovite razlike koje postoje između srednjoškolaca i ostalih podskupina mladih.

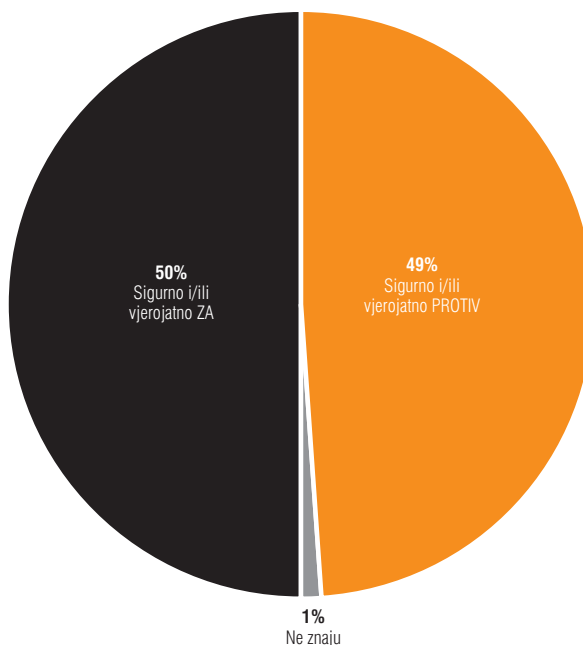
/ Promjene u potpori ulasku Hrvatske u Europsku uniju

Uvodno je već rečeno da stavovi spram EU variraju, a to će pokazati i rezultati koji slijede.

U grafikonu 1 prikazani su agregirani podaci o eventualnom izjašnjenju maturanata na referendumu o ulasku Hrvatske u EU.

⁶⁹ Riječ je o istraživanjima koja su realizirana u Institutu za društvena istraživanja u Zagrebu: 1999. godine *Vrijednosni sustav mladih i društvene promjene u Hrvatskoj* (voditelj: dr. sc. Furio Radin) na uzorku od 1700 mladih od 15. do 30. godine života i 2004. godine *Mladi i europski integracijski procesi* (voditeljica: dr. sc. Vlasta Ilišin) na uzorku od 2000 mladih i 1000 starijih od 30 godina. U oba je istraživanja korišten identičan set varijabli za ispitivanje percepcije potencijalno pozitivnih i negativnih posljedica ulaska Hrvatske u EU.

Grafikon 1: Podrška ulasku Hrvatske u EU - maturanti 2010. (%)

Prezentiranim podacima treba dodati informaciju da gotovo isti postotak opće populacije izjavljuje da bi sigurno i/ili vjerojatno glasao za ulazak Hrvatske u EU, ali neočekivana razlika javlja se na suprotnom polu budući da bi protiv ulaska bilo 39% građana i da ih čak 14% nema stav⁷⁰. Iznenađujuće je to što su maturanti u većoj mjeri sigurni kako bi glasali jer istraživanja u pravilu pokazuju da su mladi skloniji priklanjati se odgovorima koji znače da nešto ne znaju ili da ih to ne zanima. U svakom slučaju, podijeljenost maturanata ukazuje na to da određena zbivanja ili ciljane akcije mogu u znatnoj mjeri povećati ili smanjiti njihovu potporu ulasku Hrvatske u EU kada dođe vrijeme da glasaju.

Šest godina ranije na upit o tome podržavaju li ulazak Hrvatske u EU i zašto to čine, ispitanici su iskazali puno veću, iako diferenciranu, potporu (tablica 1).

Tablica 1: Razlozi podržavanja ulaska Hrvatske u EU – mladi i stariji 2004. (%)

Podrška ulasku Hrvatske u EU	Mladi	Stariji
Da, jer smatraju da će to donijeti velike koristi Hrvatskoj	21	18
Da, jer smatraju da je uključivanje u šire integracije i asocijacije neminovno za opstanak malih zemalja	17	21
Da, iako smatraju da se od tog ulaska previše očekuje	50	47
Ne podržavaju	12	14

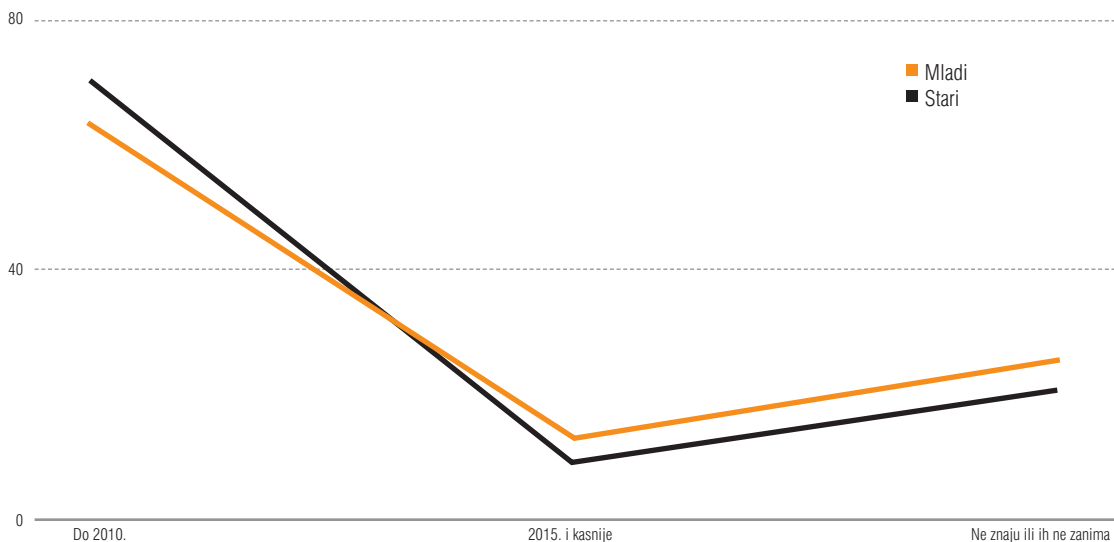
⁷⁰ Podaci za opću populaciju preuzeti su iz Crobarometar istraživanja agencije Ipsos Puls provedenog u srpnju 2010. godine.

Kao što se vidi, početkom 2004. godine ulazak Hrvatske u EU načelno je podržavalo gotovo devet desetina ispitanika. To je vrlo visok postotak, i vjerojatno je bio uvjetovan tadašnjom uzlaznom linijom u odnosima Hrvatske i EU, kruna čega je bilo dobivanje statusa zemlje-kandidata. Također je vidljivo da su se mladi i stariji neznatno razlikovali. Inače, mladi su bili umjereno diferencirani u svojim stavovima pri čemu se pokazalo da euroentuzijazam s porastom dobi i obrazovanja mladih slabi pa su se srednjoškolci isticali kao podskupina koja je u većoj mjeri proeuropski orijentirana (Ilišin, Mendeš, 2005:204).

Znatno su zanimljivija odabrana obrazloženja podrške. Petinu mladih koji su od ulaska očekivali veliku korist nazvali smo euroentuzijastima; šestinu koja je uključivanje u šire asocijacije smatrala nužnim za opstanak malih zemalja eurorealistima; polovicu koja je iskazala stanovitu zadržku euroskepticima; a stav osmine koja nije podržavala ulazak Hrvatske u EU antieuropskima (Ilišin, Mendeš, 2005:203). Najintrigantniji su skeptični ispitanici, ne samo zato što su bili najbrojniji, nego i zato što je to skupina na koju su zbivanja u EU i Hrvatskoj mogla najviše djelovati – bilo da su se pod utjecajem novih saznanja priklonili projektu integracije kao euroentuzijasti ili eurorealisti, bilo da je dio njih prihvatio antieuropski stav. Promatrano sa stajališta ciljeva i uloge političkih aktera (osobito nositelja vlasti), može se reći da je polovica mladih čekala da joj se podastru uvjerljivi argumenti o dobrobitima ulaska Hrvatske u Uniju. Ako su neki drugi akteri na političkoj sceni bili uvjerljiviji – posebice kada su im u tome pomagali događaji koji su proces pridruživanja otežali i produljili – logično je očekivati da je dio skeptičnih omladinaca u međuvremenu prešao u tabor antieuropski raspoloženih građana čime se povećava njihov broj i potencijalni utjecaj na nove generacije mladih. Prethodno prikazani rezultati istraživanja maturanata potvrđuju potonju pretpostavku.

Kao što se moglo i očekivati, 2004. godine većina je ispitanika očekivala da će Hrvatska postati 28. članicom EU u nekoliko narednih godina (grafikon 2), pri čemu su se ravnomjerno bili podijelili na one koji taj ulazak očekuju do 2008. i one koji se opredjeljuju za 2010. godinu.

Grafikon 2: Procjena godine ulaska Hrvatske u EU - mladi i stariji 2004. (%)

Zanimljivo je da su mladi u nešto manjoj mjeri od starijih bili potpali pod utjecaj optimizma širenog s najviših političkih mjesta, a ponovno se pokazalo da su upravo srednjoškolci najveći optimisti (Ilišin, Mendeš, 2005:206). No u kontekstu ove analize prikazani su nam podaci važni kao jedan od elemenata koji je mogao utjecati na kasnije opadanje podrške ulasku Hrvatske u EU. Naime, toliko optimistična očekivanja da će Hrvatska lako i brzo ispuniti uvjete za pridruživanje Uniji zacijelo su postala jednim od izvora razočaranja kada se pregovarački proces otegnuo. Ukoliko je ovakva pretpostavka točna, moglo bi se zaključiti da je dio pada podrške ulasku Hrvatske u EU rezultat neutemeljenog i neumjerenog optimizma emaniranog iz redova onih koji su bili dužni znati s kakvim će se problemima Hrvatska suočiti u pregovaračkom procesu. Taj se proces oduljio, a ustrajno optimističke izjave padale su na sve manje plodno tlo i pritom indirektno pothranjivale nezadovoljstvo hrvatskih građana Europskom unijom kao moćnijim pregovaračkim partnerom koji Hrvatskoj postavlja stalno nove barijere.

Utjecaj iznevjerenih očekivanja – neovisno o tome koliko su ona bila (ne)utemeljena - moguće je iščitati i iz podataka o promjenama u isticanju integracije Hrvatske u EU kao političkog prioriteta (Ilišin, 2002:175 i 2005:96). Najkraće rečeno, dok je taj prioritet među mladima 1990. godine bio na prvom mjestu, tijekom te dekade spustio se na sredinu ljestvice da bi u 2000-im završio u donjoj trećini ljestvice najvažnijih ciljeva hrvatske politike. Moguće je pretpostaviti da je slabljenje podrške pridruživanju Hrvatske EU uvjetovano i porastom svijesti o tome da sam ulazak u tu asocijaciju neće automatski riješiti postojeće probleme hrvatskog društva. Dodatni su utjecaj zasigurno imala i nepovoljna kretanja u razvoju Hrvatske – i to prije nego što je gospodarska kriza izbila u punom intenzitetu

a korupcijski skandali preplavili javni prostor – što je u prvi plan stavljalo neke druge prioritete kao što su smanjenje nezaposlenosti, borba protiv kriminala i korupcije, poticanje ekonomskog rasta i razvoja, osiguranje socijalne pravde i sigurnosti itd. Štoviše, logično je da u konkurenciji potonjih problema ulazak Hrvatske u EU kao zaseban politički prioritet gubi na važnosti.

Potvrdu iznesenim hipotezama djelomice daju procjene okolnosti koje otežavaju ulazak Hrvatske u EU (tablica 2)⁷¹.

Tablica 2: Komparativni prikaz percepcije okolnosti koje otežavaju ulazak Hrvatske u EU (%)

Otežavajuće okolnosti	Mladi		Stariji
	1999.	2004.	2004.
Nedovoljna gospodarska razvijenost Hrvatske	83	80	75
Nezadovoljstvo EU suradnjom Hrvatske s Haškim sudom	–	76	74
Nedovoljno demokratiziran društveni i politički sustav u Hrvatskoj	84	75	71
Prestrogi kriteriji koje EU postavlja budućim članicama	56	70	75
Nesposobnost vlasti da se prilagodi zahtjevima i standardima EU	73	64	60
Nepravredno nametnuti uvjeti Hrvatskoj za uključivanje u EU	51	63	70
Nedovoljno poštivanje ljudskih i manjinskih prava u Hrvatskoj	63	58	55
Interes nekih vladajućih grupa u zemlji da se Hrvatska ne uključi u EU	61	50	51

Percepcija okolnosti koje otežavaju pridruživanje Hrvatske EU pokazala je da su 2004. godine ispitanici u podjednakoj mjeri adresirali odgovornost i na Hrvatsku i na EU. Iako je među mladima na prvom mjestu bila ekonomska nepripremljenost Hrvatske, vrlo su visoko plasirani i politički uvjeti. No posebno su indikativne promjene koje su među mladima nastale od 1999. do 2004. godine. Tendencija je jednoznačna: poraslo je isticanje teškoća za koje je odgovorna EU i smanjilo se navođenje teškoća za koje je odgovorna Hrvatska. Čini se tako da su mladi nakon 2000. godine postali zadovoljniji situacijom u zemlji – posebice na političkom planu (što bi mogao biti indikator tadašnje demokratizacije hrvatskog društvenog i političkog života) – i da su istodobno postali nezadovoljniji odnosom EU prema Hrvatskoj. Stariji su, kako se vidi, u tom pogledu imali još zaoštrenije stavove.

Kako su se u međuvremenu pregovori o ulasku Hrvatske u EU protegnuli, logično je pretpostaviti da su mladi (i ostali građani) postali još svjesniji postojećih teškoća, tim prije što periodični izvještaji nadležnih tijela EU o napretku Hrvatske u pregovaračkom procesu opetovano upozoravaju na probleme pravosuđa, uključujući borbu protiv korupcije i suradnju s Haškim sudom, pri čemu se i socioekonomska situacija u Hrvatskoj pogoršala. Sve to govori o nezadovoljavajućoj pripremljenosti

71 U tablici 2 sumarno su prikazani odgovori „vrlo otežava“ i „uglavnom otežava“ na četverostupanjskoj ljestvici koja nije sadržavala mogućnost neutralnog odgovora.

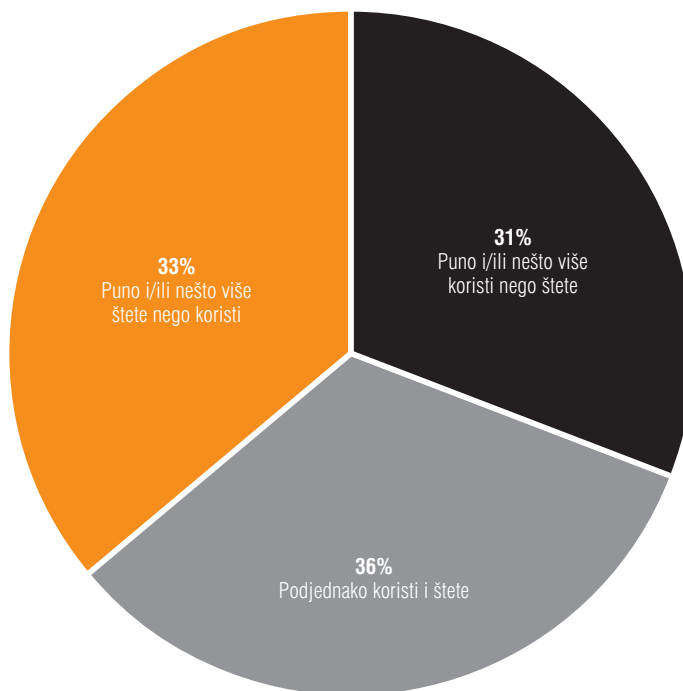
Hrvatske za ulazak u EU čemu treba dodati da su recentna zbivanja u EU i nekim njezinim članicama poslala jasan signal da je svaka zemlja-članica odgovorna za vlastiti razvoj i da se ne može bezrezervno oslanjati na pomoć Unije. Aktualna europska iskustva tako su i po(r)uka Hrvatskoj da će sve postojeće probleme s kojima uđe u EU morati sama riješiti budući da oni nadilaze formalne kriterije koje mora zadovoljiti za čin učlanjenja dok ujedno znatno otežavaju startnu poziciju Hrvatske u novom okruženju. Svega toga zacijelo su postali svjesni i hrvatski građani pa je moguće pretpostaviti da se gubitak iluzija o EU kao utočištu od domaćih problema dijelom prelio u mrzovolju prema EU i ulasku Hrvatske u takvu asocijaciju.

/ Promjene u percepciji posljedica europske integracije Hrvatske

Prethodno razmatrani stavovi i mladih i starijih, a osobito promjene nastale unutar populacije mladih, upućuju na to da su vjerojatno nastale i promjene u percepciji potencijalnih prednosti i nedostataka uključivanja Hrvatske u EU.

Prema najnovijim podacima deziluzija je završila tako da podjednak broj maturanata danas očekuje i koristi i štete od ulaska Hrvatske u EU (grafikon 3).

Grafikon 3: Očekivane koristi i štete od ulaska Hrvatske u EU - maturanti 2010. (%)

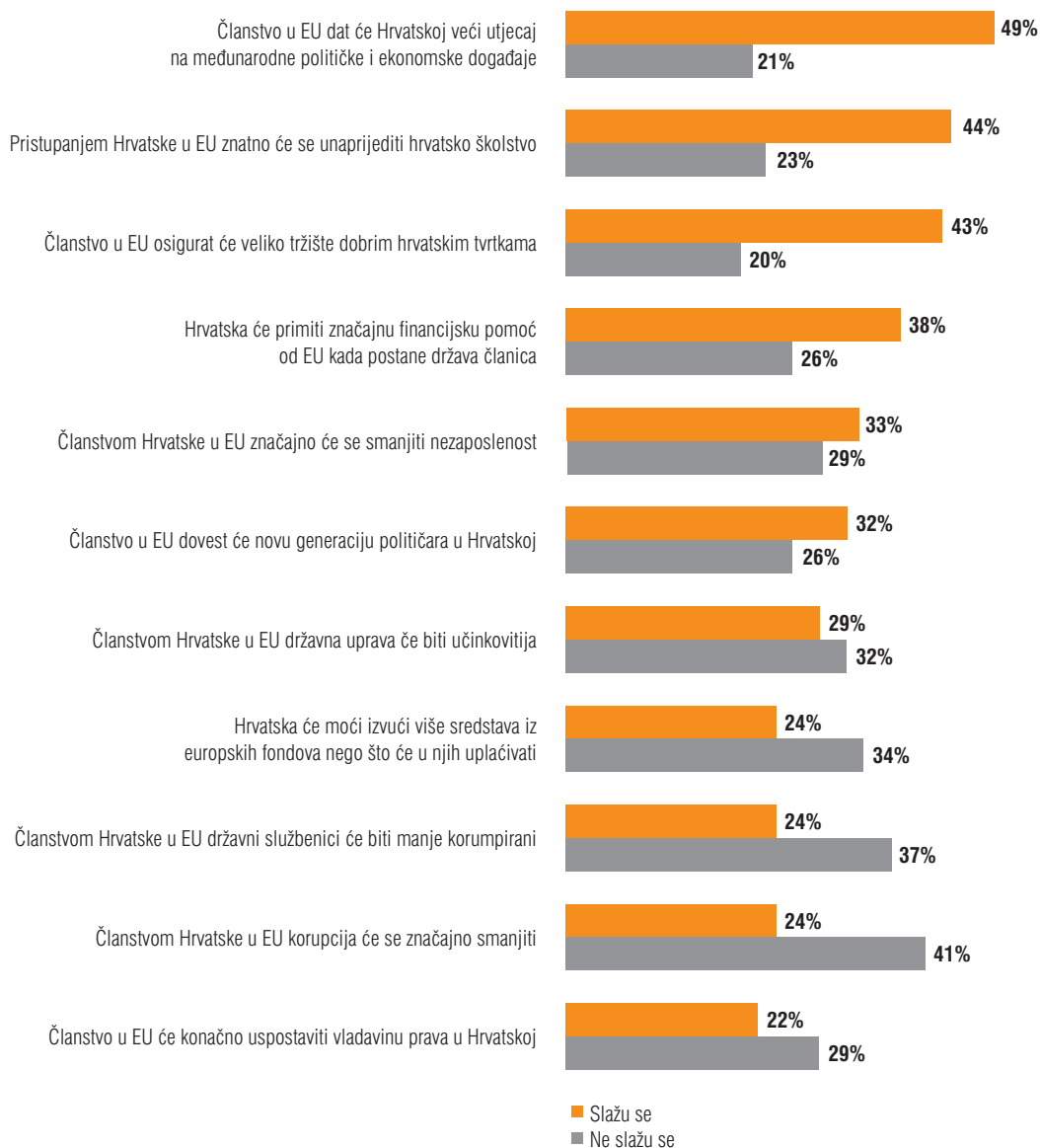

Prikazana distribucija odgovora je jasna – euroentuzijazam hrvatskih maturanata na niskoj je razini. Kako se on zasniva na utilitarnoj dimenziji – koja ne mora biti samo ekonomske naravi – očito je da maturanti ne prepoznaju ili im nisu jasni mogući benefiti od europske integracije Hrvatske. Povežemo li ove nalaze s rezultatima ispitivanja spremnosti maturanata da na referendumu podrže ulazak Hrvatske u EU, iskazana polovična potencijalna potpora ovdje postaje upitna. Naime, 50% ispitanih maturanata podržalo bi ulazak Hrvatske u EU, a samo trećina njih drži da će to donijeti koristi Hrvatskoj. Postavlja se pitanje na osnovi čega bi preostala petina maturanata na referendumu glasala za europsku integraciju Hrvatske i odgovor leži u činjenici da se budući podupiratelji očito regrutiraju iz trećine onih koji ne očekuju ni koristi ni štete. Takav je stav vrlo fragilan i više podložan eventualnim kontradiktornim utjecajima s neizvjesnim ishodom. Drugim riječima, ukoliko se u završnici pregovaračkog procesa protivnici europske integracije Hrvatske agresivnije angažiraju, moguće je očekivati da u trenutku odluke manjina najmlađih glasača podupre ulazak Hrvatske u EU.

O kolikim je potencijalnim dobitima i gubicima riječ, prema sudu maturanata, pokazuju podaci u grafikonima 4 i 5⁷².

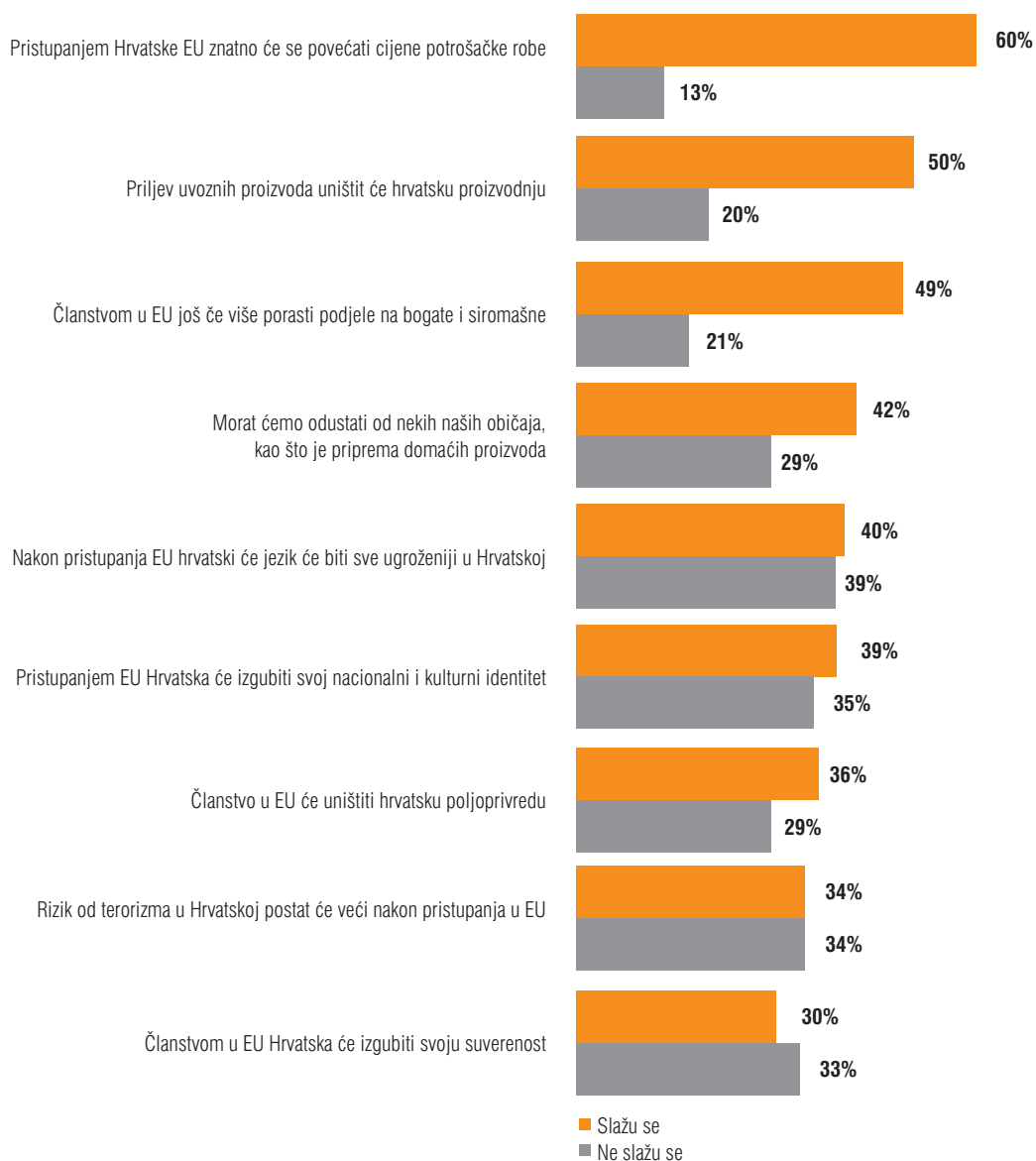
72 U grafikonima nisu prikazani neutralni stavovi koji čine razliku do 100%.

Grafikon 4: Rang ljestvica percipiranih poželjnih posljedica ulaska Hrvatske u EU - maturanti 2010.

Već letimična usporedba rezultata prikazanih u oba grafikona pokazuje da je među maturantima zastupljenija percepcija nepoželjnih nego poželjnih posljedica ulaska Hrvatske u EU. To je tendencijski sukladno njihovu već komentiranom nešto većem očekivanju štete nego koristi od europske integracije Hrvatske i utoliko se može govoriti o svojevrsnoj dosljednosti stavova maturanata.

Grafikon 5: Rang ljestvica percipiranih nepoželjnih posljedica ulaska Hrvatske u EU - maturanti 2010. (%)

Kada se koncentriramo na grafikon 4, uočljivo je da od jedanaest potencijalno korisnih učinaka za prvih šest na rang-ljestvici, više maturanata (od trećine do polovice njih) očekuje pozitivne učinke nego što se s tim ne slažu. Za preostalih pet potencijalno poželjnih učinaka, više ispitanika (od jedne do dvije petine) smatra da će oni izostati nego što misle da će se dogoditi. Konkretno, maturanti

prilične koristi očekuju na političkom planu (porast međunarodnog utjecaja zemlje i olakšana generacijska smjena političara) te donekle u socioekonomskoj sferi (širenje tržišta za uspješne domaće tvrtke, veća financijska pomoć od EU i smanjenje nezaposlenosti) i u školstvu, dok se poboljšanja u pogledu suzbijanja korupcije, uspostave vladavine prava i rada državne uprave uglavnom ne očekuju. Kontradiktorno je tek izraženije neslaganje maturanata s tvrdnjom da će Hrvatska moći iskoristiti više sredstava iz EU fondova nego što će u njih morati uplaćivati budući da su se u isto vrijeme u znatnoj mjeri složili s tim da će Hrvatska kao članica moći primati veću financijsku pomoć od EU. Ovakve proturječnosti su karakterističan pokazatelj usvajanja međusobno suprotnih retorika zagovarača i osporavatelja europske integracije Hrvatske.

S druge strane, za sedam od devet potencijalno nepoželjnih posljedica integracije (grafikon 5) opredijelio se veći broj maturanata (od trećine do tri petine njih) nego što ih ima u skupini onih koje drže da takvih negativnih učinaka neće biti. U ovom se slučaju još jasnije ističu bojazni od negativnih socioekonomskih posljedica (kao što su poskupljenja, rast uvoza, produbljivanje socijalnih razlika i propast domaće poljoprivredne proizvodnje) čemu zacijelo pridonose i informacije o zbivanjima u tranzicijskim zemljama koje su u EU ušle 2004. i kasnije. U nešto manjoj mjeri (od trećine do dvije petine) maturanti se pribojavaju nepoželjnih sociokulturnih posljedica kao što su gubitak nekih elemenata tradicije te nacionalnog i kulturnog identiteta (uključujući i upotrebu materinskog jezika). Jedino što maturante podjednako (ne)brine su rast rizika od terorizma i ugroza hrvatskog suvereniteta.

Taksativno navedena očekivanja koristi i šteta od pridruživanja Hrvatske EU pokazuju da najviše i zabrinutosti i nade (ali u nešto skromnijem opsegu) maturanti demonstriraju u pogledu socioekonomskih posljedica. Kako su upravo gospodarski problemi – zajedno s korupcijom koja uz višestruke društvene i političke uzrokuje i mjerljive ekonomske štete – ono što opterećuje Hrvatsku u razdoblju finiširanja pregovaračkog procesa, vjerojatno je da će dinamika i uspješnost njihova prevladavanja presudno utjecati na stavove građana o pridruživanju Hrvatske EU kada se nađu pred glasačkim kutijama.

Analizirani stavovi maturanata nisu slučajni i uklapaju se u trend registriran šest godina ranije. U prilog tome govore podaci u tablicama 3 i 4⁷³.

73 U tablicama 3 i 4 prikazani su zbirni odgovori na stupnjevima „potpuno se slažem“ i „uglavnom se slažem“ koji su sastavni dio četverostupanjske ljestvice bez neutralnog odgovora.

Tablica 3: Komparativni prikaz percepcije poželjnih posljedica ulaska Hrvatske u EU (%)

Očekivane poželjne posljedice	Mladi		Stariji
	1999.	2004.	2004.
Veće mogućnosti za putovanja i sklapanje prijateljstava	80	84	79
Bolje i kvalitetnije obrazovanje	85	84	77
Kvalitetniji i brži gospodarski razvoj	96	82	80
Bolje mogućnosti zapošljavanja	88	81	76
Bolja zaštita ljudskih i manjinskih prava	90	80	76
Viši životni standard ljudi	92	78	73
Brža demokratizacija društva	90	77	77
Bolje upoznavanje religija i kultura drugih naroda	65	76	75
Bolja vojna zaštita Hrvatske	68	66	62

Iako su mladi u Hrvatskoj 2004. godine u velikoj većini očekivali pozitivne posljedice od ulaska Hrvatske u EU, ta su očekivanja uglavnom bila manja nego 1999. godine, dok su očekivanja starijih bila još nešto slabija. Otrežnjenje je osobito registrirano u vezi potencijalnih socioekonomskih učinaka (porast životnog standarda, intenzivniji gospodarski razvoj, veće mogućnosti zapošljavanja), a što je kompenzirano očekivanjima sociokulturnih benefita kao što su putovanja i sklapanja prijateljstava, te upoznavanje drugih kultura i naroda. Upitno je koliko su ustanovljene promjene ukazivale na gubitak iluzija, a koliko su mladi bili nešto zadovoljniji postignutim stupnjem socioekonomskog i demokratskog razvoja Hrvatske što onda pomoć Unije čini manje nužnom. Sudeći po ranije razmatranim nalazima o percepciji otežavajućih okolnosti, uvjerljivijom se čini prva pretpostavka.

Percepcija potencijalno nepoželjnih efekata pridruživanja Hrvatske EU omogućuje stjecanje boljeg uvida u smjer promjena u stavovima mladih (tablica 4).

Tablica 4: Komparativni prikaz percepcije nepoželjnih posljedica ulaska Hrvatske u EU (%)

Očekivane nepoželjne posljedice	Mladi		Stariji
	1999.	2004.	2004.
Čini Hrvatsku ovisnom o razvijenim europskim zemljama (kulturno, politički, gospodarski itd.)	38	66	70
Povećava mogućnost gospodarske eksploatacije Hrvatske	37	60	67
Ekonomskim standardima i mjerama ograničava gospodarski razvoj Hrvatske	25	48	51
Ugrožava nacionalni identitet hrvatskog naroda	21	38	44
Narušava suverenitet hrvatske države	19	35	40

Što se tiče očekivanja negativnih posljedica europske integracije Hrvatske, među mladima je od 1999. do 2004. godine zabilježen gotovo dvostruki porast pri čemu su stariji iskazali još veće strahove. Bojazni većine mladih osobito su porasle na socioekonomskom planu što je ponovno u suglasju s ranije prikazanim opažanjem otežavajućih okolnosti. Iskazani stavovi mladih ostavljaju dojam konzistentnosti jer ako Hrvatska nije dovoljno gospodarski razvijena, ulaskom u višestruko razvijenije okruženje njezina će inferiornost i ovisnost o pomoći bogatijih doći do punog izražaja. Iako se na osnovi primjera drugih manje razvijenih zemalja može računati na izdašniju pomoć nakon ulaska u EU, čini se da su neka iskustva s ulaskom stranog kapitala u Hrvatsku u mladima budila strah da će slični procesi biti nastavljeni i u novim okolnostima. A kako je već pokazano da su mladi veću odgovornost za otežan proces pridruživanja skloniji pripisati Europskoj uniji nego Hrvatskoj, i da pritom nisu polagali velike nade u sposobnost vlasti da se prilagodi zahtjevima EU, njihova bojazan za socioekonomski razvoj Hrvatske u okvirima Unije izgleda razumljiva. No, teže je protumačiti zašto se od 1999. do 2004. godine gotovo udvostručio broj mladih koji očekuju nepoželjne posljedice integracije. Naime, iako su već početkom 2004. bile vidljive stanovite pozitivne promjene u tranzicijskim zemljama koje su početkom te godine i formalno postale članice Europske unije, čini se da naši mladi za to ili nisu znali, ili su stvari promatrali isključivo iz vizure situacije u zemlji i odnosa Hrvatske i EU, u kojima se već tada – unatoč optimističkom ozračju i dojmu da su ti odnosi u uzlaznoj liniji – naslućivalo da bi moglo biti značajnih problema.

Polazeći od toga da je projekt europske integracije nedvojbeno utilitaran (uključujući njegove ekonomske, vrijednosne i političke komponente) i da je otuda važno da građani prepoznaju potencijalne pozitivne efekte uključivanja njihove zemlje u taj proces, korisno je razmotriti podatke kako su mladi (i stariji) percipirali potencijalne dobitnike i gubitnike ulaska Hrvatske u EU (tablica 5)⁷⁴.

74 Ispitivane skupine potencijalnih dobitnika i gubitnika nakon ulaska Hrvatske u EU rangirane su s obzirom na odgovore mladih na stupnju „bit će im bolje“.

Tablica 5: Percepcija potencijalnih dobitnika i gubitnika zbog hrvatskog članstva u EU – mladi i stariji 2004.(%)

Skupine dobitnika/gubitnika	Bit će im bolje		Neće im biti ni bolje ni lošije		Bit će im lošije	
	Mladi	Stariji	Mladi	Stariji	Mladi	Stariji
Stručnjaci	78	81	20	18	2	1
Oni koji govore strane jezike	75	78	24	21	1	1
Mladi ljudi	68	71	28	25	4	4
Menadžeri	65	67	31	28	4	5
Velike tvrtke	62	57	30	35	8	8
Poduzetnici	49	51	41	38	10	11
Nezaposleni	46	41	40	42	14	17
Pripadnici kulturnih, vjerskih ili drugih manjina	41	36	54	58	5	6
Političari	38	34	45	43	17	23
Neki dijelovi Hrvatske, više nego drugi	35	37	55	52	10	11
Radnici	34	31	50	49	16	20
Stanovnici Zagreba	33	32	60	62	7	6
Nastavnici	32	30	63	64	5	6
Svi građani Hrvatske	32	33	58	57	9	10
Javni službenici	29	25	64	64	7	11
Poljoprivrednici	28	26	41	35	31	39
Umirovljenici	26	24	61	61	13	15

U gornjoj trećini tablice nalaze se skupine za koje su i mladi i stariji ispitanici pretpostavljali da će se bolje snaći u situaciji nastaloj ulaskom Hrvatske u EU nego ostatak stanovništva. Konkretno, kao sigurne dobitnike integracije ispitanici su bili izdvojili stručnjake, osobe koje se služe stranim jezicima, mlade, te menadžere i velike tvrtke. Teško je ne primijetiti da je riječ o skupinama koje načelno imaju neke komparativne prednosti (prije svega, kompetencije i fleksibilnost) u usporedbi s drugim skupinama stanovništva. Sve ostale skupine bile su percipirane kao one čiji će položaj u osnovi ostati nepromijenjen, a ako će se i promijeniti to bi više trebalo biti nabolje nego nagore. Iz takvih umjereno optimističnih očekivanja izdvaja se percepcija budućih promjena u položaju poljoprivrednika – oni su jedina skupina za koju nešto više mladih (a starijih još više) drži da će im u EU biti lošije.

Integralan pogled na percepciju potencijalnih dobitnika i gubitnika nakon pridruživanja Hrvatske EU govori da su mladi za sve promatrane skupine građana zapravo očekivali više poboljšanja nego

pogoršanja njihova statusa pa je tim intrigantnije zašto je u isto vrijeme došlo do značajnog porasta očekivanja nepoželjnih posljedica integracije.

U kontekstu ove analize treba apostrofirati da su i mladi i stariji (ovoga puta čak u malo većoj mjeri) 2004. godine upravo mladu generaciju prepoznali kao jednog od sigurnih dobitnika integracije Hrvatske u EU. Bilo bi zanimljivo danas vidjeti jesu li se zbile promjene u percepciji potencijalnih dobitnika i gubitnika, a posebice drže li današnji mladi da će njihova generacija profitirati od ulaska Hrvatske u EU. S obzirom na pad opće potpore građana tom ulasku, uvjetno se može pretpostaviti da je u međuvremenu došlo i do promjena u percepciji mogućih dobitnika i gubitnika integracije, i to u smjeru slabljenja optimističnih očekivanja.

/ Zaključne napomene

U Hrvatskoj potpora europeizaciji zemlje i njezinu ulasku u Europsku uniju varira u funkciji vremena, kako pod utjecajem zbivanja i u Hrvatskoj i u EU, tako i pod utjecajem dinamike odnosa Hrvatske i EU odnosno nekih njezinih članica.

Sudeći po tendencijama ustanovljenim usporedbom stavova hrvatskih maturanata 2010. godine i mladih 1999. i 2004. godine, potpora ulasku Hrvatske u EU opada kako se bliži trenutak ostvarenja toga cilja. Dapače, dok su hrvatske političke elite intenzivirale i usuglašavale svoje djelovanje na postizanju političkog prioriteta integracije Hrvatske u EU, građani su se (uključujući i mlade) postupno sve više distancirali od tog cilja i okretali se nekim drugim prioritetima.

To nije neočekivano jer su iskustva i drugih tranzicijskih zemalja pokazala kako na putu u ujedinjenu Europu stoje brojne teškoće. Mladi u Hrvatskoj te su teškoće podjednako adresirali i na Hrvatsku i na EU, s tim da je od 1999. do 2004. godine porastao broj onih koji su naglašavali odgovornost EU, a smanjio se udio onih koji su isticali odgovornost Hrvatske. Međutim, za utvrđivanje odnosa spram ulaska Hrvatske u Uniju, najvažniji su bili nalazi o očekivanim poželjnim i nepoželjnim posljedicama nakon integriranja Hrvatske u EU. Mladi su očekivali više korisnih nego štetnih posljedica. No, pritom se pokazalo kako je tijekom pet godina među njima došlo do blagog opadanja pozitivnih i snažnijeg rasta negativnih očekivanja. Usprkos tim tendencijama, očekivanja mladih bila su pozitivnija od očekivanja starijih. Najveća pozitivna očekivanja bila su registrirana na sociokulturnom planu, dok je socioekonomski entuzijazam opao. Dapače, upravo zbog socioekonomske nepripremljenosti Hrvatske za ulazak u razvijenije europsko okruženje, mladi su očekivali najviše negativnih posljedica.

Na osnovi rezultata istraživanja iz 2004. godine zaključeno je da treba izdvojiti dvije najvažnije tendencije ustanovljene ispitivanjem odnosa mladih Hrvatske prema procesu europske integracije. „Prva pokazuje da je mlada generacija u Hrvatskoj prepoznata – i od strane mladih i od strane starijih – kao jedan od potencijalno najvećih dobitnika procesa europske integracije i, u tom kontekstu, pridruživanja Hrvatske Europskoj uniji. Drugi trend pokazuje da mladi u odnosu na starije konzistentno

demonstriraju izraženiju proeuropsku orijentaciju. Obje ove tendencije sugeriraju da su potencijali mladih resurs s kojim treba ozbiljno računati na putu Hrvatske u EU, a potom i njezinom adekvatnom razvoju u novom okruženju. Utoliko bi, uza sve ostale štete koje bi nastale zaustavljanjem procesa proširenja EU, jedna od nepoželjnih posljedica bila i slabljenje motivacije i eurooptimizma mladih u Hrvatskoj. Negativne posljedice bile bi utoliko veće, jer bi te komponente, u povoljnijim okolnostima – kojima bi pridonijela i sigurnost ulaska Hrvatske u EU - mogle biti iskorištene kao jedan od važnijih generatora razvoja zemlje, koji nikako da krene u željenom smjeru“ (Ilišin, Mendeš, 2005:250).

Imajući na umu zbivanja od vremena kada su formulirani citirani zaključci do danas, pokazuje se da se dogodilo upravo ono što je smatrano nepoželjnim: oslabila je europska orijentacija mladih i to u tolikoj mjeri da današnji maturanti očekuju nešto više štete nego koristi od ulaska Hrvatske u EU. Preciznije rečeno, produbili su se strahovi zbog očekivanja nepoželjnih socioekonomskih posljedica, ali eskalirale su i bojazni političke naravi. Pritom se može pretpostaviti da maturanti reflektiraju strahove, stereotipe i predrasude svojih roditelja i prijatelja.

Naime, u pet godina pregovaranja nitko se primjerenim edukacijskim programima i kampanjama nije sustavno obraćao mladima kao ciljanoj grupi. Štoviše, izostale su informacije i argumentirane javne rasprave koje bi svim građanima Hrvatske pojasnile kakve ih konkretne promjene očekuju, a u tom kontekstu predočile i kakve ih koristi očekuju od življenja i rada u zajednici europskih zemalja. Odgovornost za takav informacijski deficit ponajviše snose političke elite koje su, zaokupljene dokazivanjem da su zadani kriteriji ispunjeni, zapostavile adekvatnu komunikaciju s vlastitim građanima kao nezaobilaznim sudionicima procesa prilagođavanja hrvatskog društva europskim vrijednostima i standardima. Kada se tome dodaju neuspjesi u pokretanju razvoja Hrvatske, očekivano je da su mladi (kao i ostali građani) iscrpili rezerve osobnoga eurooptimizma. Za njegovu revitalizaciju potrebni su komplementarni naponi na domaćem planu, odnosno komunikacijska strategija u koju će, uz političke elite, biti uključeni mediji, nevladine organizacije i obrazovne institucije.

/ Literatura

- A Constitution for Europe. Presentation to Citizens (2004).
- http://europa.eu.int/constitution/index_en.htm
- Adnanes, M. (2004): Exit and/or Voice? Youth and Post-Communist Citizenship in Bulgaria. *Political Psychology* 25(5): 795-815.
- Baranović, B. (2002): Mladi u Hrvatskoj - između nacionalnog identiteta i europske integracije, u: Ilišin, V.; Radin, F. (ur.): Mladi uoči trećeg milenija. Zagreb: Institut za društvena istraživanja u Zagrebu / Državni zavod za zaštitu obitelji, materinstva i mladeži, 125-154.
- Blanuša, N.; Šiber, I. (2007): Mladi i Europa: strahovi i nade. *Analiz Hrvatskog politološkog društva*, 4: 119-141.
- Davies, P. (2003): Widening Participation and the European Union: direct action - indirect policy?. *European Journal of Education* 38(1): 99-116.
- Duch, R.; Taylor, M. (1997): Economics and the vulnerability of the Pan-European Institutions. *Political Behavior* 19(1): 65-80.
- Eichenberg, R. C.; Dalton, R. J. (1993): Europeans and the European Community: The Dynamics of Political Support for European Integration. *International Organization* 47(4): 507-534.
- Gabel, M. (1998): Public Support for European Integration: An European Test of Five Theories. *Journal of Politics* 60(2): 333-354.
- Gabel, M.; Whitten, G. D. (1997): Economic Conditions, Economic Perceptions and Public Support for European Integration. *Political Behavior* 19(1): 81-96.
- Green, D. M. (1999): Who are "The Europeans"? European Political Identity in the Context of the Post-war Integration Project. Mimeo: University of Wisconsin.
- Grubiša, D. (2005): Politička aksiologija Europske unije: ciljevi i vrijednosti europske integracije, u: Ilišin, V. (ur.): Mladi Hrvatske i europska integracija. Zagreb: Institut za društvena istraživanja, 33-63.
- Hix, S.; Goetz, K. H. (2000): Introduction: European Integration and National Political Systems. *West European Politics* 23(4): 1-26.
- Ilišin, V. (2002): Mladi i politika, u: Ilišin, V.; Radin, F. (ur.): Mladi uoči trećeg milenija. Zagreb: Institut za društvena istraživanja u Zagrebu / Državni zavod za zaštitu obitelji, materinstva i mladeži, 155-202.
- Ilišin, V. – ur. (2005): Mladi Hrvatske i europska integracija. Zagreb: Institut za društvena istraživanja.
- Ilišin, V. (2005a): Političke vrijednosti, stavovi i participacija mladih: kontinuitet i promjene, u: Ilišin, V. (ur.): Mladi Hrvatske i europska integracija. Zagreb: Institut za društvena istraživanja, 65-139.
- Ilišin, V.; Mendeš, I. (2005): Mladi i Europska unija: percepcija posljedica integracije, u: Ilišin, V. (ur.): Mladi Hrvatske i europska integracija. Zagreb: Institut za društvena istraživanja, 197-252.
- Mitev, P.; Riordan, J. - ur. (1996): Europe. The Young. The Balkans. Sofia: International Centre for Minority Studies and Intercultural Relations.
- Nelsen, B. F.; Guth, J. L. (2003): Religion and Youth Support for the European Union. *Journal of Common Market Studies* 41(1): 89-112.
- Pinterič, U. (2005): Razvoj in vloga evropske identitete za nadaljnji razvoj Evropske unije, u: Haček, M. i Zajc, D. (ur.): Slovenija v EU: Zmožnosti in priložnosti. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Sirotić, S. (1992): Povezivanje s Europskom zajednicom: stavovi stanovništva. Zagreb: Institut za razvoj i međunarodne odnose.
- Skoko, B. (2006): Percepcija EU u hrvatskoj javnosti. *Analiz Hrvatskog politološkog društva*, 3: 349-368.

- Topalova, V. (2000): Europe and European identity concepts of young Bulgarians, u: Mitev, P. (ur.): Balkan youth and perception of other. Sofia: International Centre for Minority Studies and Intercultural Relations, 141-164.
- Turner, B. S. (1994): Postmodern culture / modern citizens, u: Steenbergen van, B. (ur.): The condition of citizenship. London: Sage, 153-168.
- Žagar, M. (1998): Evropski integracijski procesi, supranacionalnost in nacionalne identitete v Evropi, u: Zajc, D. (ur.): Evropeizacija slovenske politike. Ljubljana: Slovensko politološko društvo.

// EUROSKEPTICIZAM U
HRVATSKOJ MEĐU
GRAĐANIMA I MLADIMA

Nebojša Blanuša

/ Uvod

Cilj je ovog rada razmotriti raširenost i razloge te formu euroskepticizma u Hrvatskoj, među građanima i posebno mladom populacijom, u kontekstu postojećeg poimanja ovog fenomena u empirijskim istraživanjima koja se bave problemima pristupanja postsocijalističkih država Europskoj uniji. U tu svrhu euroskepticizam analiziramo prije svega na razini istraživanja javnog mnijenja, mada ćemo se jednim dijelom dotaći i stranačke razine ovog fenomena.

Među mnogobrojnim pojmovima kojima se u akademskim studijama nastoji označiti suprotstavljanje euro-integrativnim procesima, iskristalizirao se i uvriježio „euroskepticizam“ (usp. Kopecky, Mudde, 2002., 299.). Pojam „euroskepticizam“ svoje porijeklo vuče iz britanskog političkog diskurza, a kao značajna politička snaga pojavljuje se prvotno na francuskom i danskom referendumu o Maastrichtskom ugovoru (usp. Milner, 2000., 1).

Za Taggart (1998., 366.) euroskepticizam označava ideju širokog obuhvata koja uključuje kako kontingentno ili uvjetno, tako i potpuno i bezuvjetno protivljenje procesu europskih integracija. Sukladno prvom dijelu tog određenja, skeptici mogu biti i oni koji se načelno ne protive europskom integriranju i EU, ali mogu izražavati određena strahovanja, kritičnost, rezerviranost i protiviti se određenim smjerovima ili specifičnim rješenjima integracije. Njih se najčešće naziva „mekim“ euroskepticima. Drugi dio definicije označava „tvrde“ euroskeptike koji načelno odbacuju cjelokupni projekt Europske unije (usp. Taggart, Szczerbiak, 2004., 3. – 4.).

Ovu će općenitu definiciju, u svrhu zahvaćanja varijeteta nacionalnih konteksta, kako zemalja članica tako i zemalja kandidata, autori dodatno precizirati u daljnjim istraživanjima. Tako će u pobližem definiranju tvrdi euroskepticizam pripisivati onim strankama koje smatraju kako bi njihove zemlje trebale odustati od članstva ili strankama čije se politike prema EU suprotstavljaju cjelokupnom projektu postojećeg europskog integriranja (2008., 7.). To su ili jednoproblemske stranke ili one u čijem se diskurzu EU opisuje kao previše kapitalistička/socijalistička/neoliberalna/birokratska, ovisno iz koje ideološke pozicije progovaraju (komunističke/konzervativne/socijalističke/populističke) te zahtijevaju radikalnu izmjenu odnosa s EU (ibid.). Kod mekog euroskepticizma problematiziranje jedne ili više javnih politika dovodi do ograničenog suprotstavljanja EU-projektu ili se javlja protest zbog doživljaja ugroženosti „nacionalnog interesa“ zbog smjera razvoja EU. Tada političke stranke u svom repertoaru primjenjuju retoriku sporenja oko „europskog problema“ (8.). Tvrdi euroskepticizam u EU pronalazi političkog neprijatelja dok meki pronalazi protivnike u smislu politika, interesa i različitih pitanja.

/ Kritike i konceptualne nadopune

Takvo pobliže definiranje fenomena euroskepticizma rezultat je reakcija na kritike iznesene njegovu prvotnom određenju. Među najznačajnijim kritikama alternativna je konceptualizacija koju su iznijeli Kopecky i Mudde (2002.). Takva koncepcija euroskepticizam promatra kao dvodimenzionalni model u kojem se, po uzoru na Eastonovo (1965.) razlikovanje difuzne i specifične potpore političkom poretku, razlikuju dimenzija podrške općim idejama europske integracije koje su utjelovljene u EU od potpore općoj praksi europske integracije, tj. Europskoj uniji kakva trenutno jest i kako se razvija. Prva bi dimenzija razlikovala eurofile od eurofoba. Eurofile su oni koji vjeruju u ključne ideje europske integracije (institucionalna suradnja na temelju podijeljene suverenosti, zajedničko slobodno tržište) bez obzira na to kako je europska integracija detaljno definirana i realizirana. U tu se grupu ubrajaju i oni koji vjeruju u nadnacionalnu državu i oni koji vjeruju samo u stvaranje zona slobodne trgovine. Eurofobi se suprotstavljaju tim idejama, od stava o nekompatibilnosti i različitosti pojedinačnih država, preko zalaganja za npr. Europu etničkih zajednica⁷⁵, pa sve do izolacionizma (npr. britanska UKIP) ili pak radikalnog optuživanja za neoliberalizam i antidemokratičnost.

Dimenzija specifične potpore Europskoj uniji razlikuje EU-optimiste od EU-pesimista. Prvi vjeruju u sadašnji oblik i razvoj Europske unije zbog toga što su zadovoljni načinom na koji je uspostavljena, raspodjelom nadležnosti ili zbog toga što vjeruju u smjer budućeg razvoja EU, npr. produbljivanja integracije (usp. Kopecky i Mudde, 2002.: 302.). Iako je prihvaćaju u globalu, kao i članstvo vlastite zemlje u njoj, mogu izražavati i kritičke stavove prema specifičnim politikama EU. EU-pesimisti zabrinuti su smjerom razvoja EU ili ne prihvaćaju sadašnji oblik EU i raspodjelu nadležnosti između EU i pojedinačnih članica, jer smatraju da značajno odstupa od njihove interpretacije temeljnih ideja europske integracije, te nastoje promijeniti EU kako bi bila usklađenija s tim idejama. Sukladno tome, mogu iskazivati suzdržanost, uvjetno ili otvoreno protivljenje članstvu svoje zemlje u EU.

Na temelju takvih određenja autori formiraju četiri idealtipske kategorije stranaka: euroentuzijaste, euroskeptike, europragmatike i europrotivnike. Euroskeptici i europrotivnici iz ove definicije približno su paralelni mekim i tvrdim euroskepticima iz početne definicije.

Daljnju će kritiku izvesti Flood (2002.), koji će različite stupnjeve suprotstavljanja i podrške EU smjestiti na jednu dimenziju u šest kategorija, od odbijača, revizionista, preko minimalista i gradualista, do reformista i maksimalista, gdje bi euroskepticizam označavao prve dvije kategorije.

Na primjeru Italije, Conti (2003.) će precizirati tvrdi i meki euroskepticizam u smislu njihovih krajnjih ciljeva, poželjnih oblika integriranja i jezika kojim se ovi različiti politički diskurzi služe. Osim toga, ovaj će autor za razmatranje odnosa prema EU uvesti dvije kategorije pozitivnog odnosa prema EU tj. funkcionalno i identitetsko europejstvo (vidi tablicu 1.).

⁷⁵ Kopecky i Mudde (2002., 302.) navode kako je ovdje riječ o pokretu nekoliko ekstremno desnih stranaka (Europa der Völker) koji potiču suradnju, ali između „čistih“ nacionalnih država, na ograničenom broju pitanja i to bez ikakvih ustupaka u pogledu nacionalnog suvereniteta.

Tablica 1. Glavne komponente odnosa prema europskom integriranju (izvor: Conti, 2003., 19).

	Vrsta pristupa	Konačni cilj	Oblici integracije	Jezik
Tvrđi euroskepticizam	Načelno suprotstavljanje	Radikalna promjena smjera razvoja EU ili povlačenje iz članstva	Vraćanje ovlasti državama članicama	Protestni
Meki euroskepticizam	Uvjetno suprotstavljanje	Reforma razvoja EU	Intergovernmentalizam	Ciljno-orijentirani
Funkcionalno europejstvo	Uvjetna podrška	Status quo ili daljnja integracija u funkciji domaćih/stranačkih interesa	Intergovernmentalizam	Ciljno-orijentirani
Identitetsko europejstvo	Načelna podrška	Bezuvjetna daljnja integracija	Nadnacionalizam	Slavljenički

Također, uz postojeće kategorije euroskepticizma Jan Rovny (2004., 32) će u svojoj analizi zemalja Srednje Europe predložiti dodatnu dimenziju njihova razlikovanja koja se odnosi na procjenu je li riječ o ideološki ili strateški motiviranom stavu, kako bi nijansiranije razlikovao programe, politike i ciljeve suprotstavljanja Europskoj uniji.

/ Euroskepticizam među građanima

U pristupanju Europskoj uniji često se mnogo veća važnost pridavala nacionalnim političkim elitama, nego li građanima tih država koji u većini slučajeva daju svoj konačni sud o ulasku u članstvo referendumskom odlukom. U tom je smislu indikativno da je 1997. godine, neposredno prije početka formalnog procesa pregovora sa zemljama pristupnicama iz Srednje i Istočne Europe, u njima obustavljen Eurobarometar, sve do 2001. godine (usp. Hughes, Sasse, Gordon, 2002., str. 330.), kao da je bila riječ o već svršenom činu.

Takvo se zanemarivanje javnog mnijenja može zamijetiti i u nekim komparativnim istraživanjima istih zemalja u kojima se provlači implicitna pretpostavka o dominantnoj ulozi nacionalnih političkih elita u procesu pristupanja EU. Gotovo na razini etikete, govorilo se o pristupanju kao o procesu kojemu građani osiguravaju tzv. permissivni konsenzus (Eichenberg, Dalton, 1993., 507.). Sukladno tome, rezultati podrške EU na razini javnog mnijenja usputno su se spominjali, kao svojevrsni prišivak procjenama stavova i ponašanja elita (npr. Taggart i Szczerbiak, 2004.; Kopecky, Mudde, 2002.), ili su se tumačili u okviru paradigmi koje, također, promatraju građane kao pasivne subjekte kojima je jednostavno potrebna „uvjerljiva poruka“, što je obilježje i hrvatske komunikacijske strategije.

Sve veća važnost podrške javnosti u daljnjoj europskoj integraciji i legitimacijskoj ulozi građanstva u pogledu načina i sadržaja donošenja odluka u EU otvorilo je i potrebu za razmatranjem njihova euroskepticizma. U pogledu stavova građana u istraživanjima javnog mnijenja u petnaest zemalja Europske

unije, Lubbers and Scheepers (2005.) razlikuju instrumentalni od političkog euroskepticizma. Ukratko, sadržaj ova dva tipa odnosa protivljenja (ili potpore) uređenju te članstvu i poziciji vlastite zemlje u EU utemeljen je na instrumentalno-utilitarnim ili pak vrijednosno-političkim prosudbama. Instrumentalni euroskepticizam odnosi se na procjene ekonomskih koristi i troškova vlastite zemlje u EU te očekivane posljedice prema različitim društvenim slojevima i regijama. Politički euroskepticizam odnosi se na to kolike ovlasti treba prenijeti na nadnacionalnu razinu u donošenju odluka o različitim vrstama javnih politika. Pri tome, vjerojatnost podrške odlučivanju i donošenju politike na nadnacionalnoj razini raste s percepcijom da su razmatrani politički problemi teško rješivi na razini nacionalne države te zahtijevaju međunarodnu suradnju. Primjeri takvih politika su zaštita okoliša i borba protiv kriminala za razliku od obrazovanja, kulture i zdravstva koji imaju nisku podršku za nadnacionalno nadležstvo i k tome snažnu simboličku vrijednost.

Rezultati tog istraživanja ukazuju na umjerenu povezanost instrumentalnog i političkog euroskepticizma ($r = 0,21$) koja raste s njihovom izraženošću u pojedinim zemljama. Također, veća je raširenost političkog od instrumentalnog euroskepticizma građana. Politički je euroskepticizam među starim članicama EU posebice izražen u Danskoj, Švedskoj, Finskoj i Velikoj Britaniji, a instrumentalni također u posljednje tri navedene države (232. – 233.)⁷⁶.

Ovakvu konceptualizaciju euroskepticizma dodatno će usložniti Catharina Sørensen (2008.). Ova ga autorica shvaća kao multidimenzionalni fenomen sastavljen od četiri neovisna tipa: ekonomskog, suverenitetskog, demokratskog i socijalnog tipa euroskepticizma. Prvi se odnosi na očekivane koristi i štete, drugi na suprotstavljanje izgradnji supranacionalnih institucija vlasti, treći na demokratski deficit postojećih institucija. Četvrti oblik također ima politički karakter i označava zabrinutost za državu blagostanja te suprotstavljanje neoliberalnim politikama u EU. Proučavajući ga kao rastući fenomen za koji pronalazi potkrepu u znatno negativnijim rezultatima referendumima od 2000. godine u odnosu na razdoblje do tada⁷⁷, putem ove tipologije nastoji se ukazati na raznolikost karaktera, dinamiku izraženosti i izvore suprotstavljanja europskom integriranju među građanima različitih zemalja Europske unije. Ovakav nijansirani pogled na euroskepticizam omogućava uvide u to što u pojedinim državama građani drže problematičnim u pogledu EU i time se nastoji Đ prema riječima autorice – suprotstaviti dvjema iznenađujuće otpornim idejama: (a) kako je za slabljenje euroskepticizma dovoljna opća kampanja putem koje bi se – (b) shvaćen kao patologija – euroskepticizam mogao ukloniti. Takvom uvjerenju koje pokazuje tendenciju depolitizaciji politike potrebno je suprotstaviti shvaćanje euroskepticizma kao neslaganja i izraza političkog antagonizma koji je sastojak demokracije bez kojeg se ne može.

76 Navedeni rezultati Eurobarometra kumulirani su za razdoblje 1995. – 2000. godine.

77 U razdoblju od 1986. do 2000. godine, od osam referenduma europske naravi samo je jedan polučio negativan odgovor građana, kada su Danci 1992. godine odbacili Maastrichtski ugovor, za razliku od razdoblja od 2000. gdje je od također ukupno osam referenduma njih pet imalo negativan ishod po euointegracijske procese (4.).

/ Uzroci euroskepticizma

Ovo pitanje uobičajeno se razmatra na dvije razine: u pogledu političkih stranaka s jedne te javnog mnijenja s druge strane.

Euroskeptični stav političkih stranaka obično se smatra posljedicom institucionalnih struktura, strateškog ali i ideološkog djelovanja stranaka, te njihove transnacionalne suradnje sa strankama sličnog profila.

U pogledu prvih, Szczerbiak i Taggart (2008.b, 7.) drže kako stranački i izborni sustavi mogu imati značajnu ulogu u pretjerivanju ili minimaliziranju europskih problema u različitim nacionalnim kontekstima. No Lees u empirijskoj analizi dvanaest zemalja⁷⁸ pokazuje kako ne postoji jasan utjecaj „struktura političkog oportuniteta“ u smislu očekivanog povoljnog utjecaja na stranački euroskepticizam u federacijama i/ili onim državama koje imaju proporcionalniji izborni sustav te u stranačkim sustavima s većim brojem relevantnih stranaka (ibid., 8.). U nemogućnosti stvaranja jasnog prognostičkog modela utjecaja institucionalnih ograničenja, smatra kako institucije jesu bitne (što bi trebalo proučavati slučaj po slučaj na razini država), no političke im se stranke prilagođavaju te u izgradnji euroskeptične agende zadržavaju odlučujući utjecaj.

Pitanje je koliko su stranke u svom djelovanju za ili protiv EU s jedne strane strateški motivirane, a koliko ih s druge strane ograničavaju načela i vrijednosti njihovih ideologija? U tom pogledu, značajnima se pokazuju učinci perifernosti stranke u stranačkom sustavu te sudjelovanja u vlasti (9.). Tako su stranke s periferije obično ideološki ekstremnije te češće izražavaju tvrdi euroskepticizam, za razliku od stranaka koje tendiraju ideološkom centru i koje češće izražavaju meki euroskepticizam ili pak pozitivan odnos prema EU. Također, stranke s periferije mogu si „priuštiti“ ekstremniji stav jer je manja vjerojatnost da će sudjelovati u vlasti pa je time manja i cijena zastupanja takvog stava. Osim toga, može se govoriti o dvostrukom učinku potencijalnog sudjelovanja u vlasti, gdje s jedne strane ublažavanje euroskeptičnog stava povećava vjerojatnost za sudjelovanje, a s druge strane samo iskustvo sudjelovanja u vlasti ublažava euroskeptične stavove (usp. 10.).

Szczerbiak i Taggart (13.) smatraju kako je u razmatranju ovog fenomena potrebno razlikovati dvije razine: širu, koja se odnosi na temeljna stajališta stranke o Europi, i užu, koja se tiče pitanja kako stranke upotrebljavaju problem odnosa s EU kao dio stranačkog nadmetanja. Temeljni stav smatraju amalgamom ideologije stranke i njezine percepcije interesa članstva i birača. Što će biti više zastupljeno od ova dva uzročna faktora ovisi o karakteru same stranke: je li više vrijednosno-ideološka tj. cilju usmjerena stranka, ili pak pragmatičnija, interesno zasnovana i k „foteljama“ usmjerena stranka. No, hoće li i koliko neka stranka problem odnosa s EU upotrebljavati u stranačkom nadmetanju, ovisi o njezinoj izornoj strategiji, taktikama formiranja koalicija i sudjelovanja u vlasti (ibid.).

Pitanja utjecaja različitih faktora na euroskepticizam također trebaju biti osjetljiva na povijesni kontekst država koje se priključuju ili su već članice EU. Karakter odnosa prema EU može biti različit posebice zbog bliske tranzicije društvenih, ekonomskih i političkih sustava zemalja Srednje i Istočne Europe,

78 U analizu su bile uključene Češka, Finska, Francuska, Njemačka, Mađarska, Irska, Italija, Norveška, Poljska, Slovačka, Švedska i Velika Britanija.

zbog čega se pretpostavlja da je riječ o „krhkijim“ strukturama nego među starim članicama, a po analogiji, da je i euroskepticizam nestabilnije političko stajalište. Osim toga, pokret „povratka u Europu“ i europsko integriranje imalo je na simboličkoj razini puno veću važnost za bivše socijalističke države, kako u postizanju boljeg ekonomskog standarda, tako i zbog uspostavljanja „normalnog“ političkog poretka (usp. Riishøj, 2005., 4.). Također, za postsocijalističke je države eurointegriranje bilo važnije unutarnje-političko pitanje nego među starim članicama, što je zajedno s anti-utopijskim sentimentom koji je izgrađen tijekom dugotrajne tranzicije (ibid.) i može se vrlo lako održavati usmjerenjem na demokratski deficit EU i može imati značajan zaseban utjecaj na izražaj euroskepticizma.

Također, istraživanja pokazuju kako ne postoji linearna povezanost između euroskepticizma u javnom mnijenju i biračke podrške euroskeptičnim strankama (Taggart i Szczerbiak, 2002., 22. – 25.). U tom smjeru neka istraživanja srednjoeuropskih postsocijalističkih država (npr. Hughes, Sasse, Gordon, 2002., str. 328.) upozoravaju na pojavu očitog jaza između nacionalnih elita koje nastavljaju podupirati pristupanje EU i vidljivog povećanja euroskepticizma među „običnim“ građanima⁷⁹.

Ovakav jaz jasno je izražen i u Hrvatskoj. Pri tome su sami „pregovori“ o članstvu sredstvo mobilizacije euroskepticizma jer se doživljavaju kao jednostrano nametanje zahtjeva od strane EU, gdje zemlje pristupnice imaju suženi manevarski prostor koji se često tumači samo kao odgoda neizbježnog prihvaćanja *acquisa communautaire*. Prema istraživanju agencije PULS (veljača/ožujak 2006.), 73% građana smatralo je kako će Hrvatska biti u podređenom položaju u pregovorima o ulasku u EU. Korelacija ovog mišljenja i euroskeptičnih očekivanja u pogledu ugroženosti egzistencije nacije ulaskom u EU iznosi $r=0,300$.

Osim toga, euroskepticizam građana Hrvatske može se također pripisati percepciji dugotrajnosti i frustrirajućeg otezanja pregovora. U toj percepciji, mnogobrojnim obećanjima domaćih političkih elita o skorom pridruženju suprotstavljaju se iskustva novih blokada i zahtjeva (u odnosu s Haaškim tribunalom, u odnosu na primjenu ZERP-a, u graničnom sporu sa Slovenijom), koji stvaraju negativan dojam i ogorčenost „u smislu da se uzalud trudimo jer imamo trajne neprijatelje u EU, koji će uvijek nešto novo izmisliti da nas pritisnu i ponize“.

Nadalje, pristupanje EU građani doživljavaju kao projekt za koji su prvenstveno odgovorne političke elite, a kad negativno ocjenjuju njihova postignuća zbog npr. opterećenosti korupcijskim aferama, dugotrajnom ekonomskom krizom itd., tada se ta procjena odražava i na podršku ulasku u EU. Dakle, nezadovoljstvo nacionalnim elitama projicira se i na projekt pristupanja EU.

Također, tu je neizbježan način doživljavanja suradnje s Haaškim sudom za ratne zločine na području bivše Jugoslavije, koja je od prvih optužnica za Hrvate politički i medijski uokvirena kao ugrožavanje nacionalnog ponosa, integriteta, pa u određenim razdobljima interpretirana i kao kriminalizacija temelja hrvatske države.

To je interpretacijski okvir koji potiče nacionalističke sentimente, na što upućuju rezultati različitih istraživanja javnog mnijenja. Prema spomenutom istraživanju agencije PULS iz 2006., 53% građana

79 O generalnim faktorima utjecaja odnosa javnosti prema EU vidi u poglavlju Andrije Henjaka u ovoj publikaciji.

smatralo je kako EU narušava dignitet Domovinskog rata, a 52% kako EU izjednačava Hrvatsku sa Srbijom u ratovima na području bivše SFRJ, posebice putem zahtjeva Haaškog suda. U istraživanju Fakulteta političkih znanosti iz 2007., 56% građana smatralo je kako je Haaški sud osnovan da bi se kaznili krivci za raspad SFRJ, izjednačili agresor i žrtve i prikrla prava uloga nekih velikih sila u ratu u bivšoj Jugoslaviji. Umjesto sprečavanja zločina, a kad su se dogodili njihova ozbiljnog pravosudnog procesuiranja Đ čime bi se očuvao moralni integritet i vjerodostojnost Đ javnost je usmjeravana prema stvaranju „kulture žrtve“, koja je zahvalno tlo posebno za eurofobične stavove.

Na temelju iznesenog, opravdano je pretpostaviti kako značajan broj građana RH izražava određeni oblik euroskepticizma, odnosno doživljava EU kao svojevrsnu prijatnju, dok za većinu stranačkih elita primanje Hrvatske u članstvo predstavlja veliki politički projekt sa snažnim simboličkim značenjem u smislu konačne potvrde „bijega s Balkana“ te daljnje afirmacije vlastite političke stranke tj. osvajanja vlasti⁸⁰.

U ovome radu pokušat ćemo provjeriti strukturu i izraženost euroskepticizma među građanima na temelju rezultata dvaju istraživanja iz 2006⁸¹. i 2007⁸². godine te ih usporediti s recentnim istovrsnim rezultatima istraživanja hrvatskih srednjoškolaca iz 2010. godine⁸³.

Pri tome nas zanima je li se i na koji način struktura euroskeptičnih očekivanja mijenjala u vremenu, koliko su analizirana očekivanja od ulaska Hrvatske u EU prediktivna za očekivano referendumsko ponašanje te do koje je mjere moguće predvidjeti euroskeptična očekivanja prije svega mladih na temelju njihova političkog znanja, aktiviteta i političkih stavova.

/ Struktura očekivanja od priključenja Hrvatske Europskoj uniji

U tri navedena istraživanja čije rezultate koristimo kao informacijsku osnovicu primijenjen je približno identičan skup indikatora putem kojih smo nastojali provjeriti postavljene ciljeve istraživanja. Time je osiguran temelj za usporedbu ovih rezultata, kako na strukturalnoj razini, tako i u vremenskoj dimenziji⁸⁴. Na sljedećoj tablici prikazujemo tvrdnje koje su obuhvaćale očekivanja od priključenja Hrvatske Europskoj uniji.

80 Neki regresijski modeli (npr. Hooghe, Marks, 2005., 426, 437) pokazuju kako je za negativan utjecaj ekskluzivističkog poimanja nacionalnog identiteta na mišljenje o europskom integriranju bitna razjedinjenost među nacionalnim elitama u pogledu pitanja ulaska u EU. Što su nacionalne elite podijeljenije oko integriranja, veća je vjerojatnost da će osjećaj ugroženosti nacije biti „upregnut“ protiv EU. Premda u Hrvatskoj većina elita danas javno podržava ovaj projekt, osjećaj ugroženosti nacionalnog identiteta potaknut je navedenim uvjetom suradnje s Haaškim sudom na čije je nepoštivanje izravno upućivala politička retorika već s početka 2000-tih koja je bila usmjerena na optuživanje tadašnje koalicijske vlasti za nacionalnu izdaju, čime je uspostavljen jedan značajan izvor tvrdog euroskepticizma u Hrvatskoj.

81 Riječ je o Pulsovom istraživanju za Delegaciju Europske komisije u Hrvatskoj iz veljače 2006. godine na reprezentativnom uzorku ispitanika petnaest i više godina (n=2000)

82 Riječ je o istraživanju Fakulteta političkih znanosti iz studenog 2007. na reprezentativnom uzorku građana osamnaest i više godina (n=1181).

83 Istraživanje je proveo GONG-a na reprezentativnom uzorku (n=999) učenika završnih razreda srednjih škola tijekom travnja i svibnja 2010.

84 Dodatnoj kvaliteti analize pridonijelo bi postojanje istovrsnih podataka na razini opće populacije barem u 2010. godini, no kako je riječ o strukturalnoj analizi za koju se pretpostavlja manja varijabilnost rezultata nego kod pojedinačnih mnijenja, tada i postojeća tri istraživanja svakako dopuštaju donošenje vjerodostojnih zaključaka.

Tablica 2. Usporedba tvrdnji za istraživanje očekivanja od priključenja Hrvatske EU u tri istraživanja (2006., 2007. i 2010.).

2006.	2007.	2010. Mladi
Hrvatska će izgubiti svoj nacionalni i kulturni identitet.	b) Hrvati će izgubiti svoj nacionalni i kulturni identitet.	Đ 2006.
...hrvatski jezik bit će sve više ugrožen u samoj Hrvatskoj		Đ 2006.
...Hrvatska će izgubiti svoju suverenost	a) Hrvatska će trajno izgubiti svoju suverenost i političku neovisnost.	Đ 2006.
...dat će Hrvatskoj veći utjecaj na međunarodne političke i ekonomske događaje.	g) Hrvatska će unaprijediti svoj međunarodni politički i ekonomski položaj i ugled.	Đ 2006.
...značajno će se smanjiti nezaposlenost.		Đ 2006.
Prijjev uvoznih dobara uništiti će hrvatsku proizvodnju.		Đ 2006.
Znatno će se povisiti cijene potrošačke robe.		Đ 2006.
Članstvo će dobrim hrvatskim tvrtkama pružiti veliko tržište.	h) Kvalitetne hrvatske tvrtke dobit će mogućnost da znatno prošire svoja tržišta.	Đ 2006.
Članstvo u EU uništiti će hrvatsku poljoprivredu.	c) ...uništiti će hrvatsku poljoprivredu i tradicionalne proizvode naših seljaka.	Đ 2006.
...primiti značajnu financijsku pomoć od EU kada postane zemlja članica.	i) Hrvatskoj će EU osigurati značajnu financijsku pomoć za razvoj.	Đ 2006.
Morat ćemo odustati od nekih naših običaja, kao što je priprema domaćih proizvoda.		Đ 2006.
...još će više porasti podjele na bogate i siromašne.	d) ...bogat biti još bogatiji a siromašni još siromašniji.	Đ 2006.
Rizik od terorizma u Hrvatskoj postat će veći.	f) S ulaskom u EU postat ćemo meta terorističkih napada.	Đ 2006.
...će konačno uspostaviti vladavinu prava u Hrvatskoj	j) ...napokon će se uspostaviti vladavina prava u Hrvatskoj.	Đ 2006.
...dovest će novu generaciju političara u Hrvatskoj.		Đ 2006.
Korupcija će se značajno smanjiti.		Đ 2006.
Državna uprava bit će učinkovitija.	k) Državna administracija bit će učinkovitija i poboljšati svoj odnos prema građanima.	Đ 2006.
Građani ostalih zemalja članica EU masovno će početi kupovati kuće i zemljišta u Hrvatskoj.	e) Nakon priključenja EU stranci će u Hrvatskoj kupiti velik broj nekretnina.	Đ
		...znatno će se unaprijediti hrvatsko školstvo.
		...državni službenici bit će manje korumpirani.
		Hrvatska će moći izvući više sredstava iz europskih fondova nego što će u njih uplaćivati.

LEGENDA: Đ 2006. – identična tvrdnja primijenjena je 2006. godine; Đ- tvrdnja je ispuštena.

Usporednost ovih rezultata jednim dijelom proizlazi iz standardiziranosti pitanja koje je za ove potrebe primjenjivala angažirana istraživačka agencija, čije smo zanimljive nalaze iz 2006. godine nastojali pratiti 2007. u istraživanju Fakulteta političkih znanosti. Naime, rezultati iz 2006. godine strukturirali su se u četiri grupe očekivanja, dva negativna i dva pozitivna (vidi sljedeću tablicu).

Tablica 3. Faktorska struktura očekivanih posljedica od ulaska Hrvatske u EU 2006.

Očekivanja s članstvom u EU...	Ugroženost samostalne egzistencije nacije	Kulturno-politička ugroženost nacije	Uspostava pravne države	Poboljšanje međunarodnog ekonomskog i političkog položaja
...hrvatski jezik bit će sve ugroženiji u Hrvatskoj.		,83		
...Hrvatska će izgubiti svoju suverenost.		,80		
...Hrvatska će izgubiti svoj nacionalni i kulturni identitet.		,82		
...priljev uvozne robe uništiti će hrvatsku proizvodnju.	,64	,34		
...uništiti će se hrvatska poljoprivreda.	,66			
...morat ćemo odustati od nekih naših običaja, kao što je priprema domaćih proizvoda.	,57			
...povećat će se razlika između bogatih i siromašnih u Hrvatskoj.	,73			
...znatno će se povisiti cijene potrošne robe.	,74			
...povećat će se rizik od terorizma u Hrvatskoj.	,62			
...građani ostalih zemalja članica EU masivno će početi kupovati kuće i zemljišta u Hrvatskoj.	,34			
...značajno će se smanjiti nezaposlenost.	-.44			,51
...Hrvatskoj će se poboljšati međunarodni politički i ekonomski položaj.				,72
...pružit će veliko tržište dobrim hrvatskim tvrtkama.				,61
...Hrvatska će dobiti značajnu financijsku pomoć.				,56
...konačno će se uspostaviti vladavina prava.			,79	
...korupcija će se značajno smanjiti.			,81	
...državna birokracija bit će učinkovitija.			,80	
...uspostaviti će novu generaciju političara u Hrv.			,46	
% objašnjene varijance	18	14	13	10

Izvor podataka: PULS, 2006. Faktorska analiza i imenovanje faktora izvršeni su samostalno. Riječ je o metodi glavnih komponenta s varimax rotacijom.

Dobivena četiri faktora slična su Sørensičinim prethodno navedenim četirima tipovima euroskepticizma. Tako bi faktor „ugroženosti samostalne egzistencije nacije“ odgovarao socijalnom euroskepticizmu, „kulturno-politička ugroženost“ suverenitetskom, očekivanja „uspostave pravne države“ pokrivala bi (u obrnutom smjeru) demokratski euroskepticizam, a očekivanje „poboljšanja međunarodnog ekonomskog i političkog položaja Hrvatske“ bilo bi fotografski negativ ekonomskom euroskepticizmu. U Hrvatskoj je u tom smislu najizraženiji socijalni tip euroskepticizma koji glavne probleme vidi u mogućem destruirajućem utjecaju neoliberalne ekonomije s priključivanjem. Tako npr. većina građana iskazuje strahovanja da će nakon priključenja EU:

- građani drugih zemalja EU masovno kupovati nekretnine u Hrvatskoj (79%),
- cijene potrošne robe značajno će porasti (71%),
- povećat će se razlika između bogatih i siromašnih u Hrvatskoj (63%),
- morat će se odustati od nekih običaja kao što su tzv. domaći proizvodi (56%)
- doći će do uništenja hrvatske poljoprivrede (54%),
- priljev uvozne robe uništiti će domaću industrijsku proizvodnju (53%),
- povećat će se rizik od terorizma u Hrvatskoj (58%).

Takvi rezultati strukturalno unificirani kao jedan faktor upućuju na postojanje specifičnog euroskeptičnog mišljenja koji smo na drugom mjestu (vidi Blanuša 2007., 333.) nazvali „diskurzom moralne većine“, odnosno imaginarijem u čijem se središtu nalazi nacija kao sublimni objekt ideologije (Žižek 1999., 2002.) koja se doživljava kao tijelo koje se prostire po svojem teritoriju, a koje je izvana ugroženo strancima, proizvodima i industrijama, kojima je osnovna poveznica inozemni kapital. Taj kapital unutar ovog imaginarija predstavlja sredstvo deteritorijalizacije i ugrožavanja integriteta putem kupnje nekretnina, potkopavanja nacionalnog identiteta uništenjem tradicionalnih običaja i domaće proizvodnje, odnosno razdiranja nacionalne zajednice stvaranjem velikih socijalnih razlika među njezinim pripadnicima. Dakle, financijski i organizacijski superiorni Drugi nastoji nas po ovoj logici lišiti nacionalnog blaga i time kolonizirati i eksploatirati. Slične rezultate dobivamo i u analizi mišljenja mladih iz 2007. (vidi Blanuša i Šiber, 2008., 129.).

2007. godine doći će do svojevrzne redukcije ovih očekivanja na samo dva faktora, pa će se u pozitivnom smislu EU percipirati kao politička i ekonomska prilika za napredak, a u negativnom smislu doživljavati kao sveopća ugroza. U tom smislu, prijašnja dva odjelita euroskeptična imaginarija, kulturno-politički i socijalno-egzistencijalni, stopit će se u jedinstveni amalgam tjeskobe. Čini se kako je na strukturalnoj razini, u funkciji procesa i problema oko priključenja Europskoj uniji, došlo do daljnjeg strukturalnog okrupnjivanja euroskeptičnog mišljenja tako da ono od tada doživljava Europsku uniju kao sveopći „asimilacijski stroj“ kojem bi Hrvatska priključenjem trebala biti izložena. Osim toga, ovdje ne bi trebalo zanemariti i mogući utjecaj pojednostavljenja prosudbenih okvira koji

se događa u vrijeme izbornih kampanja jer je anketa provedena mjesec dana prije izbora za Sabor 2007. Rezultate prikazujemo na sljedećoj tablici:

Tablica 4. Faktorska struktura očekivanih posljedica od ulaska Hrvatske u EU 2007.

	EU kao politička i ekonomska prilika za napredak	EU kao sveopća ugroza
a) Hrvatska će trajno izgubiti svoju suverenost i političku neovisnost.		,735
b) Hrvati će izgubiti svoj nacionalni i kulturni identitet.		,742
c) Europska unija uništiti će hrvatsku poljoprivredu i tradicionalne proizvode naših seljaka.		,782
d) U Hrvatskoj će bogati biti još bogatiji a siromašni još siromašniji.		,743
e) Nakon priključenja EU stranci će u Hrvatskoj kupiti velik broj nekretnina.		,683
f) S ulaskom u EU postat ćemo meta terorističkih napada.		,664
g) Hrvatska će unaprijediti svoj međunarodni politički i ekonomski položaj i ugled.	,732	
h) Kvalitetne hrvatske tvrtke dobit će mogućnost da znatno prošire svoja tržišta.	,667	
i) Hrvatskoj će EU osigurati značajnu financijsku pomoć za razvoj.	,722	
j) S ulaskom u EU napokon će se uspostaviti vladavina prava u Hrvatskoj.	,800	
k) Državna administracija bit će učinkovitija i poboljšati svoj odnos prema građanima.	,816	
l) S ulaskom u EU znatno će se smanjiti korupcija.	,753	
% objašnjene varijance	31	28

Izvor podataka: Anketa Fakulteta političkih znanosti Sv. u Zagrebu, 2007.

Kada usporedimo ove rezultate s istraživanjem na mladima u 2010. godini, u kojem se očekivanja strukturiraju u 3 faktora Đ dva pozitivna i jedan negativan Đ tada možemo uočiti kako i kod mladih na sličan način dolazi do stapanja negativnih očekivanja (vidi sljedeću tablicu). Dok oni, kao i opća populacija 2006. godine, pozitivna očekivanja osmišljavaju kao nadu u uspostavu pravne države te poboljšanje međunarodnog ekonomskog i socijalnog položaja Hrvatske, dotle negativna očekivanja prate trend amalgamiranja iz 2007. godine u generalnom doživljaju Europske unije kao prijetnje na-

cionalnoj opstojnosti. Ovdje bismo mogli pretpostaviti kako je riječ o formiranju specifičnog kriznog mišljenja o Europskoj uniji kao općoj prijetnji Hrvatskoj koja je proizvod kako neadekvatne komunikacijske strategije koja je veći dio populacije ostavila u svojevrsnom informacijskom vakuumu, opterećenosti hrvatske politike mnogobrojnim korupcijskim aferama i problemima koji se projiciraju i na odnos s EU te problema u odnosima Hrvatske s EU koji aktiviraju nacionalističke sentimente. Takvo amalgamiranje tj. svođenje različitih aspekata euroskepticizma na jednodimenzionalni fenomen ukazuje Đ u postojećem političkom kontekstu Đ na njegovo strukturalno približavanje eurofobiji.

Tablica 5. Faktorska struktura očekivanih posljedica od ulaska Hrvatske u EU 2010. među mladima.

OČEKIVANJA S članstvom u EU...	EU kao sveopća ugroza	Uspostava pravne države	Poboljšanje međun. ekon. i političkog položaja
...Hrvatska će izgubiti svoj nacionalni i kulturni identitet.	,667		
...hrvatski jezik bit će sve više ugrožen u Hrvatskoj.	,648		
...Hrvatska će izgubiti svoju suverenost.	,636		
...dat će Hrvatskoj veći utjecaj na međunarodne političke i ekonomske događaje.			,680
...značajno će se smanjiti nezaposlenost.			,547
...priljev uvoznih proizvoda uništiti će hrvatsku proizvodnju.	,630		
...znatno će se povisiti cijene potrošačke robe.	,502		
...osigurati će veliko tržište dobrim hrvatskim tvrtkama.			,462
...uništiti će hrvatsku poljoprivredu.	,654		
Hrvatska će primiti značajnu financijsku pomoć od EU kada postane država članica.			,430
...morat ćemo odustati od nekih naših običaja, kao što je priprema domaćih proizvoda.	,528		
...još će više porasti podjele na bogate i siromašne.	,643		
Rizik od terorizma u Hrvatskoj postati će veći nakon pristupanja EU.	,544		
...konačno će uspostaviti vladavinu prava u Hrvatskoj.		,501	,440
...dovest će novu generaciju političara u Hrvatskoj.		,450	
...korupcija će se značajno smanjiti.		,801	
...državna uprava bit će učinkovitija.		,778	
...znatno će se unaprijediti hrvatsko školstvo.		,476	
...državni službenici bit će manje korumpirani.		,693	
Hrvatska će moći izvući više sredstava iz europskih fondova nego što će u njih uplaćivati.			,490
% objašnjene varijance	17	15	11

Izvor podataka: Anketa GONG-a.

Kad usporedimo izraženost pojedinačnih negativnih očekivanja sudionika sva tri istraživanja, tada možemo uočiti razlike između mladih i opće populacije građana (vidi Sliku 1.).

Premda postoji sličan trend u većoj izraženosti tzv. socijalnog euroskepticizma u odnosu na suverenitetski, upravo je ovaj potonji izraženiji kod mlađe populacije, a prvi manje izražen, uspoređujući ih s općom populacijom. Takve rezultate možemo pripisati trima razlozima. Prvo, mladi inače na ekstremniji način izražavaju svoje stavove, posebice one koji su simbolički i emocionalno nabijeni, kao što je slučaj s očekivanjem gubitka identiteta i jezika. Nadalje, manja izraženost socijalne dimenzije euroskepticizma kod mladih proizlazi iz nedostatka informacija i manjka iskustva za procjenu egzistencijalne dimenzije prijetnje. Ovdje bi ih, jer su još uvijek materijalno ovisni o roditeljima, trebalo prije zvati omladinom (Šiber, 1998., 139.). Također, kako se nalaze na samom početku ulaska u svijet samostalne egzistencije, nemaju što izgubiti te izražavaju snažniji optimizam.

/ Euroskepticizam i referendumsko ponašanje

Koliko se putem različitih oblika očekivanja od priključenja Hrvatske u Europsku uniju može predvidjeti nečije referendumsko ponašanje, sažeto prikazujemo u sljedećoj tablici. Pritom, zapravo, prema već uspostavljenoj analogiji s tipologijom Christine Sørensen (2008.) sve postojeće indikatore možemo shvatiti kao izraze različitih oblika euroskepticizma⁸⁵.

Tablica 6. Linearna regresija očekivanja od EU na referendumskom ponašanju

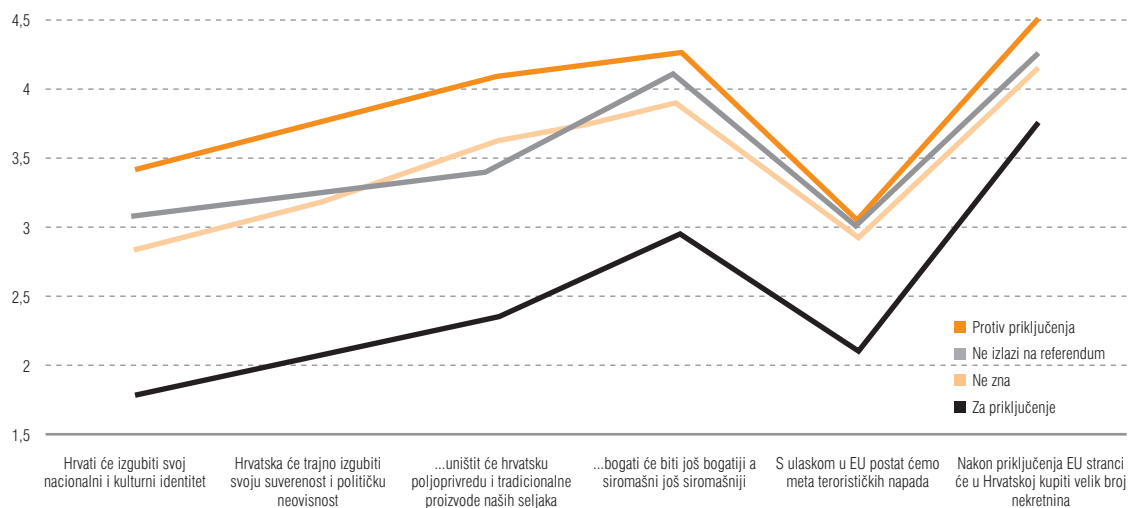
TIP eurosk.	2006.	b	2007.	b	2010.	b
Socijalni	Ugroženost samostalne egzistencije nacije	0,396	EU kao sveopća ugroza	0,493	EU kao sveopća ugroza	0,405
Suverenitetski	Kulturno-politička ugroženost nacije	0,344				
Demokratski	Uspostava pravne države	-0,264	EU kao ekonomska i politička prilika za napredak	-0,458	Uspostava pravne države	-0,202
Ekonomski	Poboljšanje međunar. ekon. i političkog položaja	-0,302			Poboljšanje međunar. ekon. i političkog položaja	-0,180
	R ²	0,445	R ²	0,452	R ²	0,234

⁸⁵ Pri tome pozitivna očekivanja samo treba interpretirati u suprotnom smjeru – što je manje izraženo, viši bi trebao biti dotičan tip euroskepticizma.

Ovi rezultati jasno pokazuju kako su za referendumsko ponašanje očekivanja o budućnosti Hrvatske unutar Europske unije izrazito značajni prediktori, pri čemu negativna očekivanja pokazuju nešto veći utjecaj. Gledano iz perspektive različitih oblika euroskepticizama, možemo uočiti kako svaki od njih ima značajan udio, no socijalni i suverenitetski ovdje igraju veću ulogu te se s približavanjem Hrvatske EU međusobno stapaju. Također, ova dva euroskepticizma, stopljeni u opći doživljaj ugroženosti nacije, imaju značajniji utjecaj posebice kod mladih. S druge strane, kod skupine mladih općenito postoji niža ukupna prediktivna vrijednost očekivanja na referendumsko ponašanje. Takvi rezultati sukladni su već spominjanim karakteristikama mladih, ali i tome da se oni još uvijek nalaze u procesu političke socijalizacije, tako da je kod njih prisutna slabija povezanost različitih stavovskih struktura. Kratko rečeno, kao subjekti „raspršeniji“ su od ostatka populacije.

Snaga utjecaja analiziranih prediktora također se jasno uočava u monolitnim razlikama u pojedinačnim očekivanjima skupina koje bi različito glasovale na referendumu. Prikazujemo ih odvojeno za sva tri istraživanja u sljedećim grafovima.

Slika 3. Profil očekivanja od članstva u EU i referendumska odluka 2007

/ Prediktori euroskepticizma

U razmatranju posljednjeg problema ovog rada pitamo se do koje je mjere moguće euroskepticizam mladih promatrati kao funkciju nekih njihovih socijalnih obilježja, zatim znanja, (političke sofisticiranosti), društveno-političkog aktiviteta (zainteresiranosti za relevantna društvena zbivanja i probleme i uključenosti u različite udruge), te zastupanih političkih stavova⁸⁶.

⁸⁶ Usporedba s prethodnim istraživanjima zbog nepostojanja identičnih ili paralelnih indikatora koje smo odabrali u ovoj analizi nije moguća.

Pretpostavka je da će mladi koji dolaze iz obrazovanijih obitelji i prestižnijih srednjoškolskih programa (npr. gimnazija) po logici dobitništva tj. veće mogućnosti ostvarenja vlastitih potencijala imati pozitivniji stav prema priključenju Hrvatske EU, a time biti i negativni prediktori euroskepticizma. Nadalje, znanje o političkom sustavu vlastite države i o načinu funkcioniranja Europske unije također bi trebalo smanjivati mistificiranje EU, a time i strahovanje od europske budućnosti po logici kognitivne kontrole tj. predvidljivosti. Društveno-politički aktivitet i sudjelovanje u različitim udrugama izraz su socijalnog kapitala što također povećava vjerojatnost ostvarenja vlastitih potencijala u EU, te stoga pozitivno utječe na percepciju priključenja Hrvatske. Posredni utjecaj ovih osobina mogao bi se ostvariti i preko njihova pozitivnog učinka na političko znanje. Politički stavovi kao trajnije habitualne odrednice političkog mišljenja i ponašanja te sastavnice afektivno/identitetskih osobina važnih za doživljaj Europske unije svakako mogu pridonijeti euroskeptičnim očekivanjima.

Rezultate regresijske analize prikazujemo u sljedećoj tablici.

Tablica 7. Linearna regresija prediktora euroskeptičnih očekivanja.

VARIJABLE	b	p
Socijalna obilježja		
Vrsta škole	,012	,779
Obrazovanje oca	,049	,250
Obrazovanje majke	-,051	,230
Znanje		
Znanje o političkom sustavu RH	-,122*	,010
Znanje o EU	-,012	,758
Prosjek školskih ocjena	,085	,037
Aktivitet		
Društveno-politički aktivizam	,040	,307
Interes za društveno-politička zbivanja	-,025	,562
Politički stavovi¹		
Autoritarnost	,091	,029
Etnički nacionalizam	,284*	,000
Prodemokratski aktivizam	,059	,135
Politički radikalizam	,097	,013
Tradicionalizam rodnih uloga i homofobija	,035	,375
Politički kinizam	,088	,024
R ²	,107	

* - prediktori koji su statistički značajni na $p < 0,01$.

Prije svega, ovim se karakteristikama može objasniti tek manji dio euroskeptičnih očekivanja mladih (tek 10% varijance). No bitno je da se kao značajni prediktor pojavljuje znanje o političkom sustavu Hrvatske, koje, što je veće, to se više smanjuje euroskepticizam mladih, što ukazuje na važnost političkog obrazovanja za demistifikaciju i orijentaciju u Europskoj uniji. Ovaj rezultat također ukazuje na značajnu ulogu srednjoškolskih profesora politike i gospodarstva kao agensa političke socijalizacije koje je valjalo uključiti u znatno većoj mjeri u realizaciju komunikacijske strategije Vlade o priključenju Hrvatske EU.

Također, od političkih stavova značajan utjecaj na iskazivanje euroskeptičnih očekivanja ima etnički nacionalizam. On je najvažniji pojedinačni prediktor euroskeptičnih očekivanja mladih. Uz nešto nižu razinu značajnosti bitnim za euroskepticizam pokazuje se politički kinizam koji označava nezadovoljstvo i kritiku „odozdo“ postojeće prakse demokracije i dominantne ideologije (usp. Sloterdijk 1992.) preko kojeg se izražava antiestablišmentski sentiment. Osim toga, ostali su značajni prediktori euroskepticizma politički radikalizam i autoritarnost, što su, zajedno s etničkim nacionalizmom stavovi suprotni vrijednostima demokratskog poretka i sudjelovanja u multikulturalnoj zajednici kao što je Europska unija. To svakako potvrđuje prethodnu pretpostavku o bliskosti euroskepticizma hrvatskog populusa s eurofobijom. Takva konstatacija zabrinjava ne samo u kontekstu približavanja Hrvatske Europskoj uniji, nego i zbog karaktera uspostavljene političke kulture koja se reproducirala na mlade, o čemu zorno govori podatak da ih više od 72% ne smatra deciderano da je NDH bila fašistička tvorevina. To što je činjenica o krvavoj prošlosti relativizirana i pretvorena u manjinski stav (među mladima), jedan je od „najslikovitijih“ pogubnih učinaka hrvatske politike u zadnjih dvadeset godina.

/ Zaključak

Na temelju provedenih analiza svakako možemo reći kako su mladi u svojim euroskeptičnim očekivanjima slični općoj populaciji građana u smislu da prate trend pojednostavljenja interpretacijskog okvira i mistifikacije opasnosti od priključenja Hrvatske Europskoj uniji, čime se približavaju eurofobičnom stavu. Na to ukazuju rezultati kako na strukturalnoj razini euroskeptičnih očekivanja, tako i prediktori tog istog mišljenja kod mladih.

Mladi se od opće populacije razlikuju tek u radikalnijem naglašavanju simbolički nabijenih stavova kojima se izražava doživljaj kulturno-političkih ugroza tj. u suverenitetskom euroskepticizmu.

Osim toga, stavovi mladih pokazuju se međusobno slabije povezanimi nego kod opće populacije, što je posljedica njihove veće subjektivne „raspršenosti“ koja je svojstvena skupinama koje se nalaze u procesu intenzivne političke socijalizacije. Ta činjenica omogućuje preoblikovanje onih njihovih stavova koji su suprotstavljeni demokratskom poretku i stvaranju ne-isključivog oblika, kako nacionalnog, tako i drugih politički važnih oblika identifikacije. U pogledu njihove političke pismenosti i činjenja ih spremnijim i opremljenijim za Europsku uniju, neposredno važnu ulogu imaju profesori politike i gospodarstva.

Zatečeno stanje političkog mišljenja i znanja mladih svakoga treba zabrinuti, a nad njihovom političkom kultiviranošću trebaju bdjeti svi kojima je stalo do njihove i, kako god to uzeli, hrvatske budućnosti. Inače nam ostaju „praznoruke sablasti“⁸⁷.

⁸⁷ Victo Hugo *Les Voix intérieures* (1837).

/ Literatura

- Blanuša, N. (2007.) Euroskepticizam: razine istraživanja i oblici iskazivanja, Anali Hrvatskog politološkog društva 2006, Zagreb, str. 325-346.
- Blanuša, N., Šiber I. (2008.) Mladi i Europa: strahovi i nade, Anali Hrvatskog politološkog društva 2007, Zagreb, str. 119 – 141.
- Conti, N. (2003). „Party Attitudes to European Integration: A Longitudinal Analysis of the Italian Case“, EPERN Working Paper No.13. Brighton, UK: Sussex European Institute.
- Easton, D., 1965. A Systems Analysis of Political Life, New York: John Wiley.
- Eichenberg, R., Dalton, R. 1993. Europeans and European Community: The Dynamics of Public Support for European Integration. International Organization. 47 (4) 507-34.
- Flood, C. , 2002. „Euroscepticism: A Problematic Concept“, Paper presented to the UACES 32nd Annual Conference and 7th Research Conference, Queen's University Belfast, 2-4 September 2002.
- Hooghe, L., Marks, G. 2005. Calculation, Community and Cues: Public Opinion on European Integration, European Union Politics, Volume 6(4): 419 – 443.
- Hughes, J., Sasse, G., Gordon, C., 2002. Saying „Maybe“ to the „Return To Europe“ Elites and the Political Space for Euroscepticism in Central and Eastern Europe. European Union Politics, Volume 3 (3): 327–355.
- Kopecky, P., Mudde, C., 2002. The Two Sides of Euroscepticism Party Positions on European Integration in East Central Europe, European Union Politics, Volume 3 (3): 297–326.
- Lubbers, Sheepers, 2005. Political versus Instrumental Euro-scepticism: Mapping Scepticism in European Countries and Regions, European Union Politics, Volume 6(2): 223 – 242.
- Millner, Susan, 2000. Introduction: A healthy scepticism? Journal of European Integration, Volume 22 Issue 1: 1-13.
- Riishøj, S. 2005. Europeanization and Euroscepticism - experiences from Poland and the Czech Republic. ICCEES, Berlin.
- Rovny, J. (2004). „Conceptualizing Party-Based Euroscepticism: Magnitude and Motivations“, Collegium, 29: 31–48.
- Sloterdijk, P. 1992. Kritika ciničkog uma. Globus. Zagreb.
- Sørensen, C., 2008. Love me, love me not... A typology of public euroscepticism SEI Working Paper No 101; EPERN Working Paper No 19. University of Sussex, Falmer, Brighton.
- Szczerbiak, A., Taggart, P. 2004. Theorising Party-Based Euroscepticism: Problems of Definition, Measurement and Causality, SEI Working Paper No 69, European Parties Elections and Referendums Network Working Paper, No 12.
- Szczerbiak, A., Taggart, P. (eds.) 2008a., Opposing Europe? The Comparative Party Politics of Euroscepticism. Volume 1. Case studies and Country Surveys. Oxford University Press.
- Szczerbiak, A., Taggart, P. (eds.) 2008b., Opposing Europe? The Comparative Party Politics of Euroscepticism. Volume 2. Comparative and Theoretical Perspectives. Oxford University Press.
- Šiber, I. 1998. Osnove političke psihologije. Politička kultura. Zagreb.
- Taggart, P., 1998. A touchstone of dissent: Euroscepticism in contemporary Western European party systems. European Journal of Political Research, 33: 363 – 388.
- Taggart, P, Szczerbiak, A. 2002. The Party Politics of Euroscepticism in EU Member and Candidate States', Sussex European Institute Working Paper No 51/Opposing Europe Research Network Working Paper No 6. Brighton, UK: Sussex European Institute.

- Taggart, P, Szczerbak, A. 2004. Contemporary Euroscepticism in the party systems of the European Union candidate states of Central and Eastern Europe, *European Journal of Political Research* 43: 1–27.
- Horvatić, M. 2006. Komunikacijska strategija za informiranje hrvatske javnosti o Europskoj uniji i pripremama za članstvo, *Ministarstvo vanjskih poslova i europskih integracija*, Zagreb.
- Žižek, S. 1999. *Enjoy Your Nation as Yourself. Theories of Race and Racism*, Routledge, London.
- Žižek, S. 2002. *Sublimni objekt ideologije*. Arkzin, Zagreb i Društvo za teorijsku psihoanalizu, Sarajevo.

/ Uvod

Prije nešto manje od deset godina tri četvrtine hrvatskih građana podržavalo je ulazak Hrvatske u Europsku uniju. Tako visoka razina podrške svrstavala je Hrvatsku među euro-entuzijastičnije zemlje zajedno s većinom zemalja srednje Europe. Međutim, u proteklih deset godina ova visoka podrška znatno se smanjila i pala na razinu koja Hrvatsku čini jednom od zemalja u kojima se ishod eventualnog referenduma o članstvu ne može smatrati unaprijed odlučenim. Danas je podrška ulasku u EU za otprilike trećinu manja nego što je bila prije deset godina i u ovom trenutku nešto više od polovine ukupnog broja birača podržava ulazak u EU, dok je broj onih koji se protive ulasku u EU porastao na otprilike dvije petine ukupnog broja birača. Podrška je nešto veća među onim biračima koji će izaći na referendum (Crobarometar, Ožujak 2011).

Razlozi koji stoje iza ovih rezultata nisu predmet ovog rada, međutim može se spekulirati da su građani svoje nezadovoljstvo domaćom politikom projicirali na EU te da su problemi vezani uz sud u Haagu, ZERP te granično pitanje sa Slovenijom doveli do toga da je dio domaće javnosti počeo doživljavati proces pristupanja EU, pa i samu EU, kao neprincipijelnu političku igru moći i time oživio percepciju međunarodne politike koja je postajala sve uvržeženija tijekom 1990-ih.

Odnos prema EU među mlađom populacijom pratio je kretanja u ukupnoj populaciji, s tim da se dodatno može očekivati da će kod mlađih generacija, pogotovo onih koji su svoju političku socijalizaciju prošli u drugoj polovici ovog desetljeća, negativni stavovi biti donekle izraženiji nego kod starijih generacija, ali istovremeno i manje utemeljeni na njihovu izravnom odnosu ili viđenju Europske unije. Može se očekivati da će kod mlađih generacija odnos prema EU biti utemeljen na projekciji njihova odnosa prema politici i političkim elitama, budući da je EU projekt koji su inicirali i uglavnom vode političke elite. Osim toga, može se očekivati da će odnos prema EU biti djelom utemeljen na projekciji hrvatskih iskustava u procesu pristupanja i odnosu EU i zemalja članica prema Hrvatskoj u tom procesu. Budući da hrvatski građani svoja mišljenja o Europskoj uniji formiraju u okruženju u kojem je dostupnost informacija relativno mala, a izravna iskustva s Unijom prilično ograničena, vrlo je vjerojatno da će kod većine građana stav o EU zapravo biti rezultat projekcije stavova o drugim pojavama s kojim građani imaju više izravnog dodira. Pri tom se prvenstveno misli na odnos prema domaćoj politici i domaćim političkim elitama, ali i samom procesu priključivanja EU.

Može se reći da su mlađe demografske kohorte hrvatskih građana prošle kroz svoju političku socijalizaciju u razdoblju kad je prevladavajuća javna slika politike u Hrvatskoj izrazito negativna. Politika se uglavnom počela percipirati i predstavljati kao klijentelistička, sebična i cinična aktivnost, a političari kao korumpirani, usmjereni samima sebi i nezainteresirani za opće dobro. Istovremeno, sam proces pristupanja Hrvatske Europskoj uniji praćen je čitavim nizom problema vezanih uz suradnju sa sudom u Haagu, problemom ZERP-a, granice sa Slovenijom i u zadnje vrijeme kontroverzne prilagodbe nekih dijelova hrvatskog gospodarstva pravilima EU. Stoga se može reći da su mlađe generacije primarno socijalizirane, a time su između ostalog formirale i svoj odnos prema EU, u okruženju u

kojem je javna percepcija Europske unije bila u velikoj mjeri stavljena u kontekst procesa ulaska u EU kao neke vrste igre moći u kojoj interesi dominiraju nad principima, u kojoj se Hrvatskoj pokušava nametnuti odustajanje od teritorija ili ekonomskih interesa kao cijena za pristupanje EU, u kojoj vanjski akteri vrše pritisak na Hrvatsku ne bi li je prisilili da izmijeni odnos i javnu sliku domovinskog rata i u kojoj ekonomski interesi članica EU uvjetuju politiku prema, primjerice, poljoprivredi, tržištu nekretnina i brodogradnji.

Može se očekivati da je razina informiranosti osoba koje tek započinju proces svoje političke socijalizacije u prosjeku nešto manja nego kod ostalih građana te da su njihovi stavovi nešto slabije strukturirani. Isto tako, vrlo je vjerojatno da osobe koje nemaju izravnih dodira s nekim pojavama projiciraju na te pojave stavove koje imaju o nekim drugim pojavama ili procesima koji su u bliskoj vezi s pojavom o kojoj trebaju formirati mišljenje. Stoga nije nerazumno očekivati da će odnos prema EU među mlađim generacijama biti uvelike utemeljen na upravo takvom tipu projekcije, te da je odnos prema Europskoj uniji uvelike uvjetovan stavom prema politici općenito te prema pozitivnoj ili negativnoj ocjeni procesa priključivanja EU.

Namjera ovog poglavlja je pružiti analizu determinanti stavova prema Europskoj uniji među učenicima završnih razreda srednjih škola u Hrvatskoj. Pritom poglavlje analizira determinante stavova odnosno indikatora ponašanja na dvije zavisne varijable. Prva varijabla odnosi se na percepciju učinaka, odnosno troškova i koristi koje bi Hrvatska mogla imati od ulaska u EU Hrvatska, dok se druga zavisna varijabla odnosi na izravnu podršku pristupanju Europskoj uniji, odnosno, biračko ponašanje na referendumu o pristupanju Hrvatske Europskoj uniji. Poglavlje je strukturirano na sljedeći način. Drugi dio poglavlja ukratko navodi determinante podrške Europskoj uniji kako ih vidi literatura o podršci EU. Treći dio poglavlja bavi se razinom podrške među hrvatskim srednjoškolicima te navodi neka potencijalna objašnjenja koja objašnjavaju uzroke njihova pozitivnog ili negativnog odnosa prema EU kao i faktore koji utječu na percepciju troškova i koristi ulaska u EU. Četvrti dio opisuje varijable i metode koje se koriste u analizi, dok peti dio predstavlja rezultate ove analize. Šesti dio poglavlja navodi zaključke istraživanja te ukratko objašnjava njihove implikacije.

/ Javnost i podrška Europskoj uniji

Prema rezultatima dosadašnjih istraživanja determinante odnosa javnosti prema Europskoj uniji mogu se analitički svrstati u četiri skupine faktora (Marks i Hooghe 2005). Budući da se radi o kompleksnom fenomenu, ovi faktori nisu međusobno isključivi i ponekad djeluju u prilično kompleksnim interakcijama koje su često ovisne o političkom i ekonomskom kontekstu. Četiri skupine faktora su:

- 1.** Instrumentalno utilitarni faktori koji prije svega uključuju obrazovanje i kapital koji pojedinci posjeduju, a koji determiniraju njihovu sposobnost da ostvare ekonomske koristi od integracije tržišta i mobilnosti unutar EU, razvojne pomoći koju EU pruža te utjecaja koji integracija ima na funkcioniranje nacionalnog gospodarstva i ostalih institucija. Konkretno, instrumentalno-utilitarne

determinante u prvom redu uključuju razinu obrazovanja, transferibilnost i tržišnu vrijednost vještina, razinu socijalnog kapitala, dohodak i posjedovanje fizičkog kapitala (Hooghe i Marks 2005; Gabel i Palmer 1995, Gabel 1998a i 1998b; Anderson i Reichert 1996). Očekivanja o učinku koje EU ima na funkcioniranje domaćih ekonomskih i političkih institucija također se može svrstati pod instrumentalno-utilitarne faktore (Christin 2005). Viša razina obrazovanja, posjedovanje fizičkog ili socijalnog kapitala, posjedovanje vještina i sposobnosti koji su transferibilni preko granica, kao i očekivanja da će EU imati pozitivan utjecaj na funkcioniranje nacionalnih institucija i gospodarstva, povezani su s višom razinom podrške Europskoj uniji.

- 2.** Kognitivne kratice predstavljaju skupinu faktora koji utječu na podršku Europskoj uniji na način da pojedinci preuzimaju stav koji o Europskoj uniji imaju njima bliske stranke ili skupine. Stav koji ispitanici imaju o nacionalnoj politici, institucijama, gospodarstvu ili zadovoljstvu demokracijom, također predstavljaju kognitivne kratice ako na temelju njih ispitanici oblikuju svoj stav o EU (Anderson 1998; Aispinwall 2002; Ray 2003a i 2003b; Rohrschneider i Whitefield 2006; Gabel and Scheve 2007; Steenbergen, Edwards i de Vries 2007; Garry i Tilley 2009). Viša razina podrške Europskoj uniji povezana je s podrškom i/ili identifikacijom sa strankama koje imaju pozitivan odnos prema europskim integracijama, s višom razinom zadovoljstva funkcioniranjem nacionalne politike, institucija, gospodarstva te višom razinom zadovoljstva demokracijom u zemlji. S druge strane, negativan odnos prema EU povezan je s bliskošću sa strankama koje se protive integraciji, negativnim odnosom prema političkim elitama te nezadovoljstvom demokracijom i funkcioniranjem institucija.
- 3.** Afektivni/identitetski faktori uključuju osjećaj nacionalnog identiteta i europskog identiteta, razinu isključivosti identiteta, posjedovanje višerazinskih identiteta te osjećaj ugroženosti nacionalnog identiteta, odnosno, očekivanja da će Europska unija ili pojedine njezine politike dovesti do ugroženosti nacionalnog identiteta (McLaren 2002 i 2007; Carey 2002; Luedtke 2005). Jači osjećaj nacionalnog identiteta, veća razina isključivog osjećaja nacionalnog identiteta, veći osjećaj ugroženosti nacionalnog identiteta od strane EU i njezinih politika povezan je s nižom razinom podrške Europskoj uniji. Novije studije pokazuju da negativna percepcija učinaka ekonomske integracije te negativna percepcija utjecaja članstva u Uniji na koheziju i sigurnost društva pojačavaju utjecaj nacionalnog identiteta i time smanjuju podršku članstvu u EU (De Vries i Kersbergen 2007; Garry i Tilley 2009).
- 4.** Kognitivna mobilizacija i politička sofisticiranost uključuje razinu aktivnosti građana u politici te njihovu sposobnost razumijevanja politike. U ovu skupinu faktora spadaju i percepcija razine vladavine na kojoj građani vjeruju da mogu utjecati na politiku i uspostaviti organizacije kolektivne akcije (Inglehart 1970). Viša razina aktivnosti i uključenosti u politiku povezana je s manjim strahom koji građani imaju od novih oblika političkog organiziranja i većom sposobnosti da se snalaze u novim institucionalnim okvirima, što posljedično dovodi do veće razine njihove podrške Europskoj uniji kao takvom novom obliku organiziranja politike. Viša razina političke informiranosti smanjuje neizvjesnost koja prati nove ili građanima ne-bliske institucije i oblike političkog organiziranja te može potencijalno biti povezana s višom razinom podrške EU.

Utjecaj medija također spada u ovu skupinu faktora. Korištenje medija koji imaju pozitivan odnos prema EU, ukoliko je medijski sadržaj konstantan i konsonantan, povezano je s većom razinom podrške EU, a suprotno tome, korištenje medija koji imaju konsonantnu negativnu poruku povezano je s nižom razinom podrške EU (Peter 2004; Bruter 2009; de Vreese 2007; de Vreese i Boomgarden 2006; Vliegenthart, Shuck, Boomgarden i de Vreese 2008).

Studije su potvrdile i znatne razlike u stupnju podrške među različitim zemljama, ovisno o stupnju razvijenosti, vidljivih u koristi koju EU donosi ekonomiji – u prvom redu u obliku transfera i otvorenosti tržišta, percepciji utjecaja koji EU ima na domaću socijalnu i ekonomsku politiku, utjecaju na domaće institucije i nekim kulturnim i povijesnim faktorima (Dalton i Eichenberg 2007; Christin 2005; Brinegar i Jolly 2005; Carruba 2001, Ciftici 2005). Na agregatnoj razini, zemlje koje imaju jasne ekonomske koristi od članstva u EU, odnosno visoku razinu transfera iz EU fondova ili visoku razinu trgovine unutar EU, imaju višu ukupnu razinu podrške nego zemlje koje trguju manje unutar EU i koje imaju manje izravne razvojne pomoći iz EU fondova (Eichenberg i Dalton 2007 i 1993; Carruba 2001). Isto tako, građani zemalja čije političke i ekonomske institucije funkcioniraju slabije od europskog prosjeka a socijalni su programi manje razvijeni, nešto su skloniji podržavati EU kao jedan od mehanizama koji će poboljšati funkcioniranje domaćih institucija (Ray 2004; Brinegar i Jolly 2005; Christin 2005). S druge strane, građani zemalja čije institucije i socijalni programi funkcioniraju bolje od relativnog prosjeka EU, na agregatnoj su razini manje skloni podržavati Europsku uniju.

Studije provedene u novim zemljama članicama iz srednje i istočne Europe pokazale su da isti ili slični faktori utječu na podršku članstvu u EU i pozitivan odnos prema EU u javnosti ovih zemalja, iako su njihova iskustva a EU znatno kraća i manje intenzivna, a stavovi javnosti slabije strukturirani (Chichowski 2000.; Tverdova i Anderson 2004; Tucker, Pacek i Berinsky 2002; Tanasiou i Colonescu 2008; Ehin 2001; Rorhschneider i Whitefield 2004 i 2006; Vetik, Nimmerfelft i Taru 2006; Christin 2005).

Može se zaključiti da identitet, interesi i kognitivne kratice djeluju zapravo na isti način koji se zapravo temelji na pozitivnoj percepciji utjecaja članstva u Uniji na osobnoj ili društvenoj razini, kompatibilnosti između nacionalnog i europskog identiteta i snazi pozitivnog signala prema Europskoj uniji, što u konačnici oblikuje pozitivan osjećaj o EU. O tome hoće li interesi, identitet ili kognitivne kratice imati prioritet ovisi o razini informiranosti javnosti, kristaliziranosti interesa unutar društva te jasnoći i isključivosti nacionalnog identiteta.

U društvima, ili među društvenim grupama, u kojima je razina informiranosti o EU relativno niska i gdje ne postoji znatno izravno iskustvo s Unijom, realno je očekivati da će identitet, odnosno očekivanja o utjecaju članstva u EU na identitet te kognitivne kratice, poput odnosa prema politici i zadovoljstva demokracijom i funkcioniranjem institucija, imati znatno veću ulogu nego u društvima u kojima su razina informiranosti i izravna iskustva s EU znatno veća. Tamo gdje ne postoji izravno iskustvo s Unijom možemo očekivati da će javnost projicirati svoj odnos prema domaćoj politici i njezinim akterima na EU. Međutim, kako razina informiranosti i izravno iskustvo s Unijom raste, možemo očekivati da će

projiciranje stavova o domaćoj politici biti manje važno te da će podrška integraciji postajati manje ovisna o dominantnom viđenju domaće politike, a možda čak krenuti i u suprotnom smjeru.

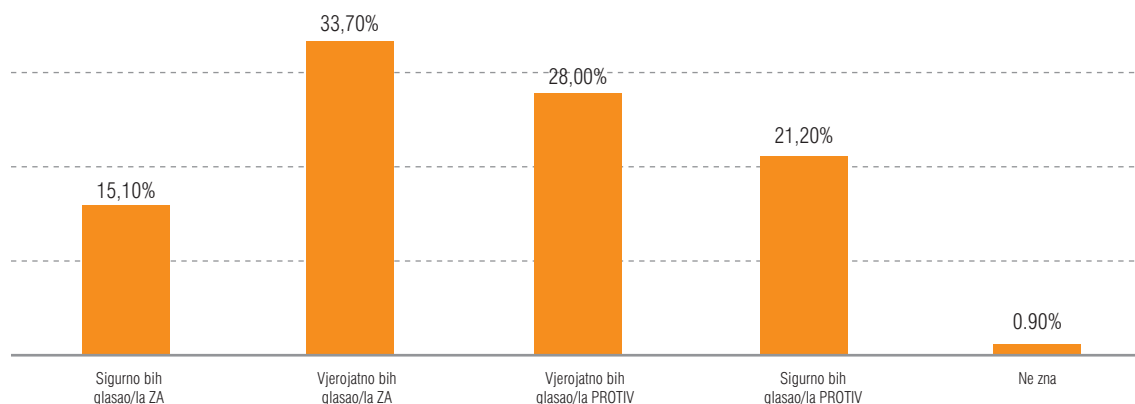
Budući da populacija zahvaćena ovom studijom nije prošla kroz potpunu političku socijalizaciju, budući da nema izravnih iskustava s Unijom i budući da je vrlo vjerojatno slabije informirana o EU nego starije generacije hrvatskih građana i građana zemalja članica Unije, vjerojatno je da će politička sofisticiranost i kognitivne kratice, uz nacionalni identitet, imati važnu ulogu u formiranju stavova srednjoškolaca o integraciji Hrvatske u EU.

/ Odnos mladih u Hrvatskoj prema EU

Prema istraživanju GONG-a, mišljenja mladih o Europskoj uniji koji su tek ispod ili tek iznad granice punoljetnosti prilično su podjednako podijeljena, kako kod izravne podrške članstvu na referendumu tako i kod očekivanja šteta i koristi koje bi Hrvatska mogla imati od integracije.

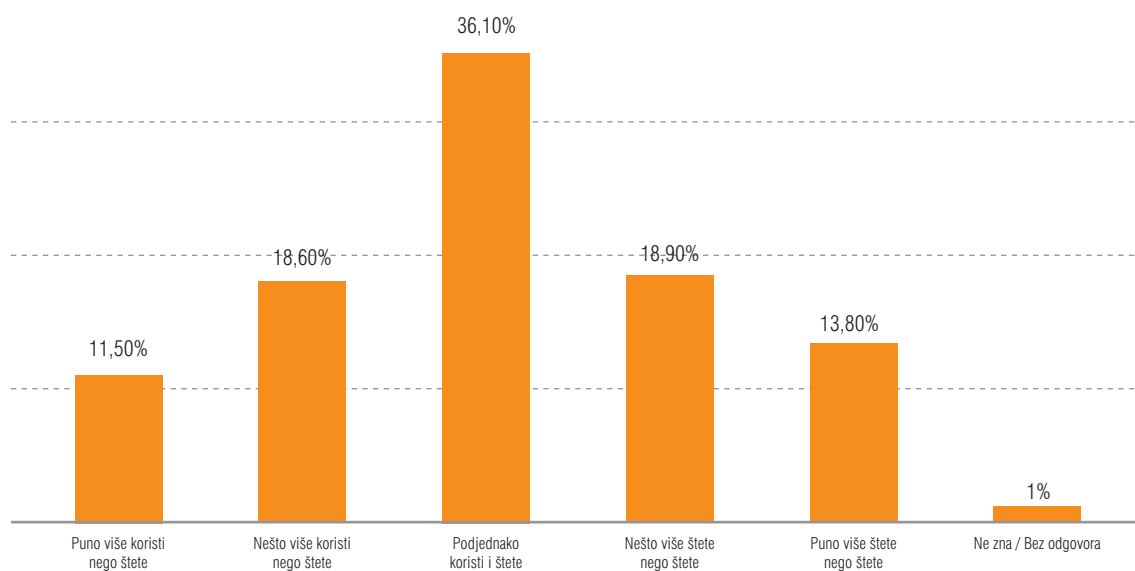
Pri pitanju kako bi glasali na referendumu, što će gotovo svi ispitanici moći učiniti, neznatno manje od polovine ispitanika izjasnilo se da bi glasalo za, vjerojatno ili sigurno, dok se nešto manje ispitanika izjasnilo da će sigurno ili vjerojatno glasati protiv, kao što pokazuje slika 1. Ovaj odnos nije daleko od vrijednosti koje su posljednja istraživanja zabilježila u ukupnoj populaciji u posljednje vrijeme, iako je kod ispitanika koji su se izjasnili da će glasati na referendumu podrška ulasku u EU za 10% do 15% veća nego protivljenje ulasku (Crobarometar, Ožujak 2011). Ono po čemu ova slika najviše odskakće od stanja u ukupnoj populaciji vrlo je mali broj ispitanika koji se nisu izjasnili, odnosno onih koji su odgovorili da ne znaju kako će glasati na referendumu o članstvu. Ovaj udio se kod većine istraživanja provedenih na ukupnoj punoljetnoj populaciji kreće negdje između desetine i šestine ispitanika. Ne postoji jasan razlog za ovaj rezultat, međutim navedeno može ukazivati da mlađe generacije imaju manje inhibicija prema iznošenju svog mišljenja, više sigurnosti u oblikovanju stavova, a u konačnici vrlo vjerojatno i lakše mijenjaju svoj stav.

Slika 1. Stavovi o glasanju na referendumu o ulasku u EU među učenicima završnih razreda srednjih škola u Hrvatskoj

Što se tiče percepcije učinka koji bi ulazak u EU imao na Hrvatsku, istraživanje pokazuje da oko 30% ispitanika misli da će ulazak u EU Hrvatskoj donijeti više koristi (slika 2). Tek nekoliko postotaka više misli da će ulazak u EU Hrvatskoj donijeti više štete, dok ih najviše misli da će ulazak u EU Hrvatskoj donijeti podjednako koristi i štete. Kao i u prijašnjem pitanju, vrlo mali broj ispitanika nema stav o tome hoće li ulazak u EU Hrvatskoj donijeti više štete ili koristi.

Slika 2. Očekivanje ispitanika o učincima (troškovi odnosno koristi) ulaska Hrvatske u Europsku uniju.

Bar na površini ispitanici pokazuju da imaju jasne stavove o ulasku Hrvatske u EU i učincima koje će integracija imati na zemlju. Međutim, zanimljivije je pitanje koji činitelji stoje iza ovakvih stavova i kako ih možemo objasniti.

Budući da je populacija obuhvaćena ovim istraživanjem donekle drugačija od ukupne populacije, pri formiranju pretpostavki o tome što oblikuje njihove stavove o EU moramo voditi računa o tome da se radi o ispitanicima koji vjerojatno nisu u potpunosti formirali svoj odnos prema politici, što podrazumijeva da je njihovo viđenje politike dominantno oblikovano trenutnim procesima i pojavama te da „političko sjećanje“ ima znatno manju ulogu u formiranju njihovih stavova o političkim pojavama i procesima. Također, može se očekivati da će razina političke sofisticiranosti ove populacije biti nešto niža, odnosno, da će imati nižu srednju vrijednost i manju standardnu devijaciju od ostatka populacije. Ovo su međutim vrlo slabo informirane pretpostavke budući da ne postoje studije koje bi nam pomogle usporediti razinu političke sofisticiranosti ukupne populacije i populacije koja ulazi ili je tek ušla u punoljetnost (detaljnija rasprava o ovom pitanju može se naći u poglavlju XXXX). Također, možemo očekivati da će zbog nedostatka izravnog iskustva s europskim integracijama stavovi naših ispitanika biti oblikovani na temelju stavova o pojavama koje povezuju s EU, točnije stavovima o domaćoj politici, političkim elitama i institucijama. Budući da pristupni proces te povezana ekonomska i politička pitanja predstavljaju jedine elemente procesa integracije u EU s kojom naši ispitanici imaju izravan kontakt, možemo očekivati da će njihovo viđenje pretpripravnog procesa uvelike utjecati na njihove stavove o EU. Nadalje, može se očekivati da će ovi faktori oblikovati očekivanja ispitanika o pozitivnom ili negativnom učinku članstva u Uniji na nacionalni identitet, gospodarstvo, funkcioniranje institucija, korupciju i ljudska prava, te da će preko stavova o navedenim pitanjima u konačnici oblikovati i odnos ispitanika prema EU.

Ako je točna pretpostavka da će spomenuta dva faktora bitno oblikovati stav starijih srednjoškolaca o EU, tada možemo očekivati da će projekcija stava o pristupnom procesu i domaćoj politici proizvesti negativan učinak na očekivanja o utjecaju članstva u EU na Hrvatsku kao i na podršku članstvu u Uniji, budući da je dominantna javna slika domaćih političkih aktera i institucija negativna, dok ga javna slika pretpripravnog procesa uvelike prikazuje kao neprincipijelnog i nepoštenog prema Hrvatskoj. Stoga, možemo očekivati da će negativan odnos prema domaćim političkim institucijama i elitama, odnosno politička alijenacija, proizvesti, preko mehanizma transfera, negativan odnos prema Europskoj uniji i negativna očekivanja od članstva u EU. S druge strane, sam interes za politiku i uključenost u političke aktivnosti vjerojatno neće imati izravan utjecaj na stav o članstvu i očekivanja o štetama ili koristima ulaska u EU.

Izražen nacionalni identitet i podržavanje tradicionalnih vrijednosti imat će negativan utjecaj na odnos prema EU budući da će ulazak u Uniju biti najvjerojatnije shvaćen kao potencijalna prijetnja nacionalnom identitetu i tradiciji. S druge strane, možemo očekivati da će pozitivan stav prema demokraciji, političkoj uključenosti i liberalnim vrijednostima imati pozitivan utjecaj na stav prema članstvu u EU i percepciji šteta i koristi od članstva budući da Unija podržava ove vrijednosti i da ih preko mehanizma

kondicionalnosti zapravo nameće budućim članicama u pretpristupnom procesu, ali i kasnije.

Nadalje, možemo očekivati da će razina informiranosti o EU imati blago pozitivan utjecaj na podršku članstvu i na očekivanja o troškovima i koristima od članstva budući da će ispitanici koji su bolje informirani o institucijama i politikama Unije imati manje potrebe projicirati svoje stavove o nacionalnoj politici na EU. Pozitivan učinak može se očekivati primarno zbog dominantno negativne slike domaće politike i nekih elemenata pretpristupnog procesa, i može se očekivati da će veća razina informiranosti pomaknuti fokus s domaće politike i pretpristupnog procesa na koristi i troškove samog članstva. S druge strane, razina informiranosti o domaćoj politici vjerojatno neće imati znatniji utjecaj na stavove o EU.

Izloženost medijima oblikovat će stav o EU ovisno o karakteristikama poruke koju ispitanici primaju. Budući da se ne može reći da u medijima prevladava jednoznačna poruka, iako vjerojatno dominiraju negativni tonovi, ne možemo očekivati da će praćenje medija imati neki bitniji utjecaj na stav o članstvu, za razliku od utjecaja koji je predominantno pozitivna poruka imala na stav o članstvu u nekim zemljama s Srednje Europe neposredno pred ulazak u EU (Szczzerbiak i Taggart 2004).

Bitan utjecaj možemo očekivati i od sposobnosti ispitanika da ostvare izravne ili neizravne osobne koristi od članstva u Uniji. Pri tome ključnu ulogu imaju obiteljski socijalni kapital, odnosno obrazovanje i dohodak roditelja, ali i vlastita uključenost u društvene mreže i socijalni kapital. Stoga možemo reći da će pojedinci koji imaju i obiteljski i osobni socijalni i intelektualni kapital biti u boljoj prilici iskoristiti mogućnosti koje članstvo u Uniji nudi te će biti skloniji podržavati članstvo ali i imati pozitivnija očekivanja o učincima članstva.

/ Varijable korištene u analizi

Analiza u ovom poglavlju koristi podatke GONG-ova istraživanja o interesima mladih za politiku i pristupanje EU. Detaljan opis istraživanja izložen je u uvodu ovog zbornika, a upitnik korišten u istraživanju prikazan je u prilogu. Zavisne varijable, odnosno varijable koje mjere ponašanje na budućem referendumu za ulazak u EU i stav o tome hoće li ulazak u EU biti koristan ili štetan za Hrvatsku, opisane su u prethodnom odjeljku, s jedinom razlikom da je radi jednostavnosti analize varijabla koja mjeri očekivanja troškova i koristi rekodirana te sadrži tri kategorije od kojih prva izražava stav da će članstvo donijeti više koristi, druga da će donijeti podjednako štete i koristi, i treća da će donijeti više štete.

Nezavisne varijable koje mjere koncepte opisane u prethodnom odjeljku, su stupanj očekivanja pozitivnih i negativnih učinaka članstva u Europskoj uniji, razinu informiranosti o EU i hrvatskoj politici, interes za politiku, praćenje medija, stupanj izloženosti informacijama o politici u neposrednoj okolini, obiteljski socijalni kapital te uključenost u civilno društvo, odnosno građanski aktivizam. Osim ovih varijabli, analiza uključuje i sedam varijabli koje mjere stavove, odnosno odnos ispitanika prema tra-

dicionalnim vrijednostima i nacionalizmu, stupanj autoritarnosti, stupanj političke alijenacije, odnos prema demokratskom aktivizmu, odnos prema homoseksualnosti, odnos prema ravnopravnosti spolova i na kraju stupanj političkog radikalizma. Ovih sedam skala korišteno je u analizi u ostalim poglavljima, a opis njihova sastava nalazi se u trećem poglavlju ovog zbornika.

Dvije varijable koje mjere stupanj očekivanja pozitivnih i negativnih učinaka članstva u EU sastavljene su od čestica koje od ispitanika traže da iskaže stupanj slaganja s nizom tvrdnji o posljedicama ulaska Hrvatske u EU u različitim područjima. Ove su čestice zatim podijeljene u one koje izražavaju pozitivna očekivanja te one koji izražavaju negativna očekivanja i od njih su uzimanjem srednje vrijednosti konstruirane dvije varijable koje mjere pozitivna i negativna očekivanja učinaka ulaska u EU.

Varijabla koja mjeri stupanj informiranosti o EU kreirana je koristeći niz čestica u kojima se od ispitanika traži da se izjasne je li svaka od 14 tvrdnji o Europskoj uniji točna ili netočna. Točni odgovori zatim su transformirani u standardne vrijednosti te zbrojeni u jednu varijablu, pri čemu je veći značaj dan onim odgovorima na koje je manji broj ispitanika dao točan odgovor, odnosno ponder svake čestice u ovoj varijabli obrnuto je proporcionalan vjerojatnosti da će ispitanici dati točan odgovor na toj čestici. Varijabla ima vrijednost koja se kreće u rasponu od 0 do 1. Varijable koje mjere stupanj političke informiranosti o hrvatskoj politici i politici općenito kreirane su koristeći 19 čestica u kojima se od ispitanika tražilo da izabere točan odgovor pitanja koja testiraju ispitanikovo poznavanje političkih koncepata i činjenica o hrvatskoj politici. Varijabla je kreirana kodirajući točne odgovore i potom primjenjujući isti postupak koji je korišten kod varijable koja mjeri razinu informiranost o EU. Varijabla ima vrijednosti koje se kreće u rasponu od 0 do 1.

Varijabla koja mjeri praćenje medija kreirana je uzimajući srednju vrijednost dvije varijable koje mjere koliko često ispitanici gledaju središnju informativnu emisiju na nekoj od televizija te koliko često posjećuju neki internetski portal u svrhu informiranja o Hrvatskoj i svijetu. Interes za politiku mjereno je varijablom koja od ispitanika traži da procijeni svoju zainteresiranost za način na koji se upravlja jedinicom lokalne samouprave u kojoj ispitanik živi i državom uopće. Sudjelovanje u mrežama političkih diskusija mjereno je dvjema varijablama koje od ispitanika traže da se izjasne koliko često razgovaraju o događajima u Hrvatskoj i svijetu sa svojim vršnjacima i roditeljima. Varijabla je kreirana tako da je uzeta njihova srednja vrijednost.

Obiteljski socijalni kapital je varijabla koja mjeri razinu obrazovanja roditelja, njihovo članstvo u političkim i organizacijama civilnog društva te ispitanikove buduće planove za obrazovanje. Varijabla je kreirana tako da je ovih pet varijabli kodirano binarno (1 i 0) i to na način da je vrijednost 1 pridodana u slučaju kad ispitanici imaju roditelja koji ima visoko obrazovanje, kad su roditelji članovi političkih organizacija ili organizacija civilnog društva te kad ispitanik planira upisati fakultet nakon završene srednje škole. Varijabla je zatim kreirana tako da je zbrojeno pet na taj način kreiranih varijabli te viša vrijednost izražava višu razinu obiteljskog socijalnog kapitala.

Aktivnost u civilnom društvu mjerena je varijablom koja uključuje varijablu koja mjeri je li ispitanik

član jedne ili više udruga civilnog društva te varijablu koja ispituje je li ispitanik član neke od političkih stranaka. Varijabla je zatim kreirana tako da je zbrojen broj organizacija kojih je ispitanik član.

/ Analiza i rezultati

Analiza u ovom poglavlju temelji se na dvije skupine multivarijantnih regresija na dvije zavisne varijable opisane u prethodnom poglavlju. Budući da su obje varijable ordinalne po skali mjerenja, najprimjenija je regresijska metoda u ovom slučaju ordinalna logistička regresija.

Sve regresije koriste iste varijable, s time da se u drugom setu regresija koji ima ponašanje na referendumu o članstvu kao zavisnu varijablu, dodatno koriste dvije varijable koje mjere očekivane pozitivne i negativne učinke članstva te varijabla koja mjeri očekivanja o štetama ili koristima od članstva, sada u ulozi nezavisne varijable. Budući da se može očekivati da su ove varijable zapravo izravno povezane sa stavom o štetama i koristima, te budući da nije jasno u kojem smjeru ide povezanost između ovih varijabli, odnosno je li ponašanje na referendumu te očekivanje šteta/koristi od članstva u EU uvjetovano pozitivnom odnosno negativnom percepcijom konkretnih učinaka ili je stav o učincima članstva na pojedinom području projekcija generalnog stava o EU, analiza determinanti glasanja na referendumu o članstvu u EU provedena je koristeći tri modela od kojih jedan isključuje varijable koje mjere pozitivna ili negativna očekivanja od članstva. Rezultati ova dva seta ordinalnih logističkih regresija prezentirani su u Tablicama 1 i 2 koje slijede u tekstu ispod. Objе zavisne varijable kodirane su na način da više vrijednosti označavaju pozitivan stav o glasanju za članstvo u EU na referendumu te očekivanje da će članstvo u EU Hrvatskoj donijeti više koristi nego štete, dok niže vrijednosti označavaju negativan stav o članstvu i očekivanje da će članstvo u EU donijeti više štete nego koristi.

Rezultati prve ordinalne logističke regresije prikazani u tablici 1, s očekivanim koristima i štetama koju će Hrvatska imati od članstva u EU, pokazuju da model korišten u analizi ima vrlo malu eksplanatornu snagu (mjerenu pseudo R^2). Od varijabli uključenih u analizu, statističku značajnost dostižu varijable koje mjere razinu informiranosti o EU, snagu nacionalističkih i tradicionalističkih stavova, politički radikalizam, razinu autoritarnosti te praćenje medija. Međutim, ukupna eksplanatorna snaga modela ukazuje da je njihov supstantivni utjecaj na očekivanja koristi i štete od ulaska u EU zapravo prilično slab.

Kao što se očekivalo, porast razine informiranosti povećava vjerojatnost stava ispitanika da će članstvo u EU Hrvatskoj donijeti više koristi nego štete. S druge strane, nacionalistička i tradicionalistička orijentacija povećava vjerojatnost da će ispitanik očekivati da će članstvo u EU Hrvatskoj donijeti više štete nego koristi, što je potpuno u skladu s očekivanjima budući da se EU lako može percipirati kao prijetnja identitetu i tradiciji, pogotovo ako su identitet i tradicija usko i isključivo definirani.

Tablica 1. Rezultati ordinalne logističke regresije s očekivanjima troškova i koristi od ulaska u EU kao zavisnom varijablom

	B	Standardna greška
EU očekivanja pozitivno		
EU očekivanja negativno		
Informiranost o EU	0.933***	(0.214)
Informiranost o HR politici	0.393	(0.240)
Aktivnost u civilnom društvu	0.022	(0.049)
Praćenje medija	-0.078*	(0.042)
Interes za politiku	0.089	(0.058)
Diskutiranje o politici	0.000	(0.041)
Obiteljski socijalni kapital	0.059	(0.054)
Odnos prema tradicionalizmu/nacionalizmu	-0.360***	(0.081)
Autoritarnost	0.187**	(0.093)
Politička alijenacija	-0.164	(0.106)
Demokratski aktivizam	0.082	(0.103)
Odnos prema ulozi spolova	0.080	(0.066)
Politički radikalizam	-0.253**	(0.072)
Odnos prema homoseksualcima	-0.016	(0.059)
/Konstanta 1	-2.871	(0.619)
/Konstanta 2	-1.601	(0.613)
/Konstanta 3	0.099	(0.612)
/Konstanta 4	1.464	(0.617)
Pseudo R ²	0.024	

***p<0.01, **P<0.05, *P<0.10

Iako veća razina informiranosti pojačava očekivanja da će ulazak u EU biti koristan, veća izloženost medijima smanjuje vjerojatnost da će ispitanik očekivati da će ulazak u EU donijeti više koristi nego štete, što može biti posljedica znatno jasnijih vijesti o potencijalnim negativnim posljedicama ulaska EU na konkretne ekonomske grane, granična pitanja i slično, te prevladavajući negativni ton izvještavanja o politici. Politički radikalizam, jedna od dvije varijable koje mjere negativan odnos prema politici i političkim elitama, također je povezan s negativnim očekivanjima troškova i koristi od članstva

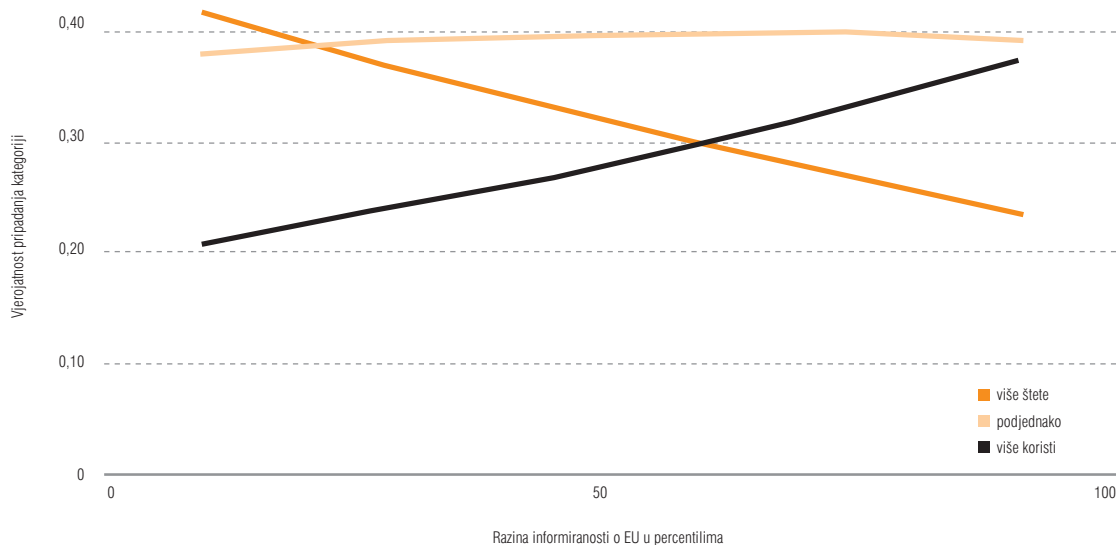
u EU, što je u potpunosti u skladu s očekivanjima. Ono što je možda iznenađujuće je da veća razina autoritarnosti pozitivno utječe na očekivanja troškova i koristi od članstva u EU. Jedno od mogućih objašnjenja je da se ovdje radi o sklonosti autoritarnih osoba da prihvaćaju stavove političkih elita s manje kritičnosti i da pokazuju manje skepticizma prema institucionalnim rješenjima. Ostale varijable nisu zabilježile statistički značajne učinke u ovoj analizi.

Budući da se iz rezultata koji su izneseni u tablici 1 ne može iščitati koliki je supstantivni utjecaj ovih varijabli, sve varijable koje su zabilježile statističku značajnost podvrgnute su statističkoj simulaciji kako bi se moglo izračunati koliko je velik njihov utjecaj na zavisnu varijablu izražen u stvarnim, mjerljivim i usporedivim veličinama, u ovom slučaju u vjerojatnosti da će ispitanik pripasti jednoj od 3 kategorije zavisne varijable (više štete, podjednako štete i koristi, i više štete).

Statistička simulacija koristi parametre generirane u ordinalnoj logističkoj regresiji te na temelju njih računa vrijednosti promjene koje se događaju na zavisnoj varijabli kada se nezavisna varijabla promijeni za određenu vrijednost. Simulacije su izvršene tako da je vrijednost svake varijable mijenjana od 5. percentila distribucije do 95. percentila distribucije, odnosno od minimalne do maksimalne vrijednosti, dok su druge varijable držane fiksiranima na njihovu srednju vrijednost.

Slika 3 pokazuje promjene u vjerojatnostima da će ispitanik očekivati više koristi, više štete ili podjednako koristi i štete od članstva u EU kako se razina informiranosti o EU mijenja od najniže do najviše razine.

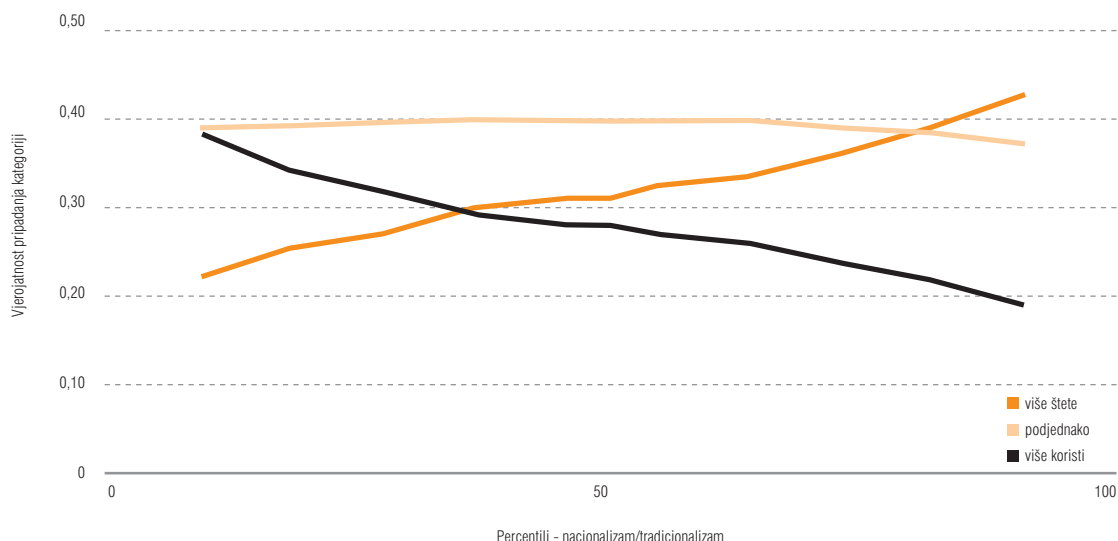
Slika 3. Utjecaj promjena u razini informiranosti o Europskoj uniji na procjenu koristi i štete od članstva u EU

Graf na slici 3 pokazuje da porast informiranosti o EU od najniže do najviše razine povećava vjerojatnost da će ispitanik očekivati više koristi nego štete od članstva u EU za nešto više od 15%, što predstavlja rast sa oko 20% na otprilike 37%. S druge strane, vjerojatnost da će ispitanik očekivati više štete od ulaska u EU pada za otprilike jednak iznos, i to s nešto više od 40% na nešto manje od 25%. Porast razine informiranosti nema neki izražen velik utjecaj na promjenu vjerojatnosti da će ispitanik očekivati podjednako koristi i troškova od ulaska u EU.

Slika 4 pokazuje utjecaj nacionalističke/tradicionalističke orijentacije na očekivanja troškova i koristi od ulaska u EU. Promjena od najniže vrijednosti na skali koja mjeri nacionalizam/tradicionalizam do najviše vrijednosti povećava vjerojatnost da će ispitanik očekivati više koristi za nešto više od 20%, i to s otprilike 22% na nešto niže od 45%. S druge strane, ista promjena ne donosi do smanjivanja vjerojatnosti da će ispitanik očekivati više koristi od ulaska u EU za nešto više od 20% i to s otprilike 40% na 20% vjerojatnosti da će ispitanik očekivati više koristi nego štete.

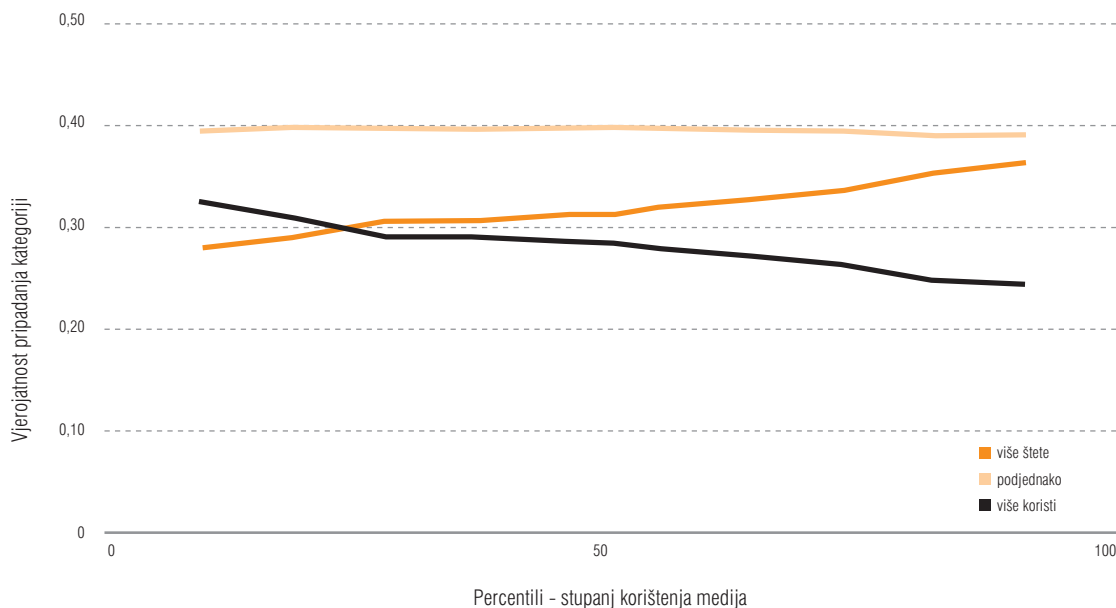
Slika 4. Utjecaj promjene u nacionalno-tradicionalnim vrijednostima na procjenu koristi i štete od članstva u EU

Graf na slici 5 pokazuje utjecaj promjene u korištenju medija na procjenu koristi i štete od ulaska u EU. Substantivni utjecaj medija na procjenu koristi i štete članstva u Uniji prilično je skroman. Pomak od najslabije izloženosti medijima, odnosno od situacije u kojoj ispitanik uopće ne prati medije, do potpune izloženosti medijima, odnosno situacije u kojoj ispitanik prati više medija, svakodnevno će povećati za 7% vjerojatnost da će ispitanik očekivati da članstvo u EU donese više štete, a za isti iznos smanjit će se i vjerojatnost da će ispitanik očekivati da će članstvo u EU donijeti više koristi Hrvatskoj. S obzirom da se radi o pomaku od minimalne do maksimalne vrijednosti, substantivni utjecaj može

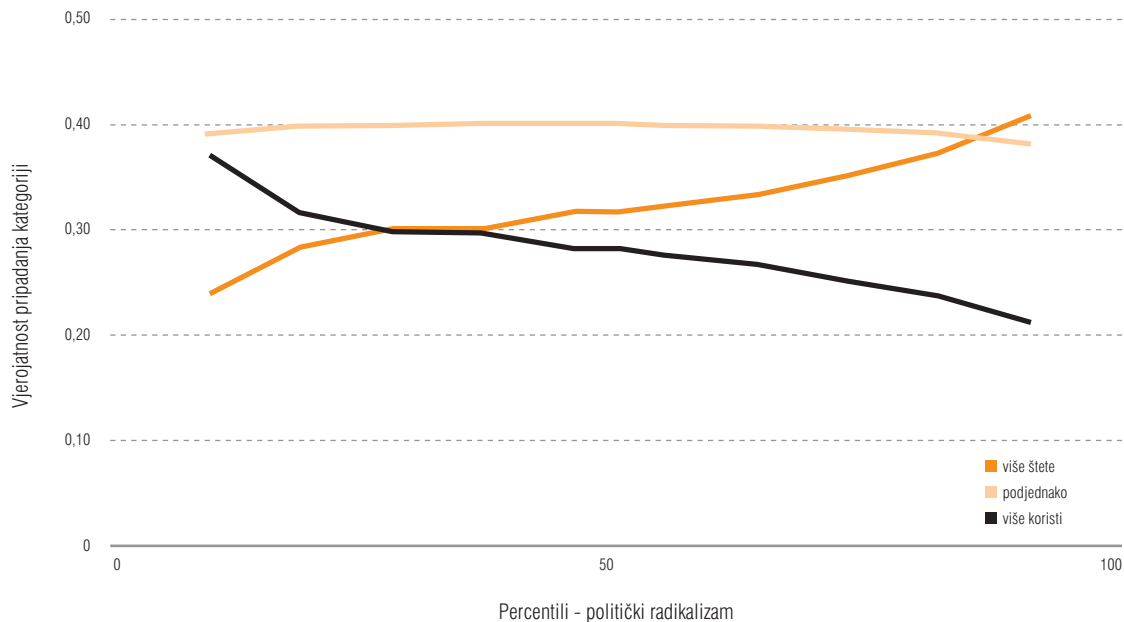
se opisati kao prilično skroman, iako se na maksimalnoj razini izloženosti medijima otvara razmak od nekih 10% u korist onih koji očekuju više štete nego koristi.

Slika 5. Utjecaj promjene u korištenju medija na procjenu koristi i štete članstva u EU

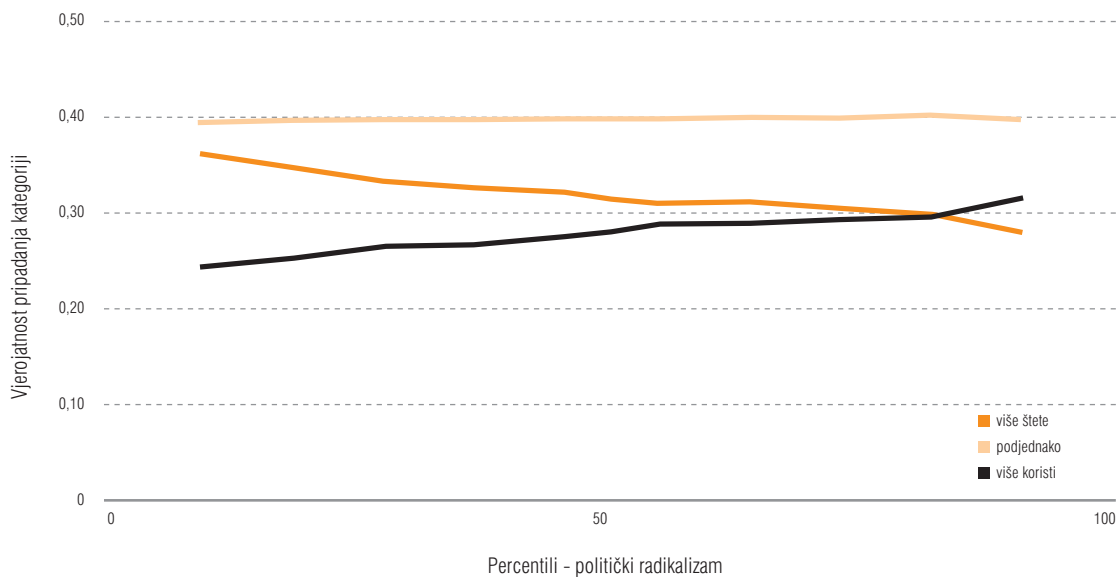

Slika 6 pokazuje utjecaj promjena u stupnju političkog radikalizma na procjenu o koristima i štetama koje će ulazak u EU donijeti Hrvatskoj. Varijabla koja mjeri politički radikalizam zapravo se sastoji od čestica koje mjere odnos prema etabliranim političkim akterima, kao što su političke stranke. Budući da je EU primarno projekt političkih elita, nije iznenađujuće da negativan odnos prema političkim elitama dovodi do percepcije da će članstvo u EU Hrvatskoj donijeti više štete nego koristi. Kao što se može vidjeti na grafu na slici 6, utjecaj ove varijable nije beznačajan, budući da kretanje od najniže razine političkog radikalizma do najviše razine povećava vjerojatnost da će ispitanik očekivati da će EU donijeti više štete nego koristi za 15%, i to od 25% vjerojatnosti na najnižoj vrijednosti političkog radikalizma do 40% na najvišoj vrijednosti. Istodobno, uz isti pomak od najniže do najviše razine radikalizma, vjerojatnost da će ispitanik očekivati da će članstvo u EU donijeti više koristi nego štete opada za 15% i to s razine od nešto više od 35% na otprilike 20%. Pomak u oba smjera nešto je izraženiji na donjem i gornjem djelu distribucije, što znači da u prostoru u kojem se nalazi najveći dio ispitanika, odnosno između 15. i 85. percentila, pomak u vjerojatnosti u oba smjera iznosi tek nešto više od 5%, što je u usporedbi s ostalim varijablama u istom intervalu relativno mali pomak.

Slika 6. Utjecaj promjene u političkom radikalizmu na procjenu koristi i štete od članstva u EU

Slika 7. Utjecaj promjene u autoritarizmu na procjenu koristi i štete članstva u EU

Slika 7 pokazuje utjecaj autoritarizma na očekivanja troškova i koristi od članstva u EU. Suprotno očekivanjima na višim razinama autoritarizma ispitanici su skloniji vjerovati da članstvo u EU nosi više koristi nego šteta, dok na nižim razinama autoritarizma ispitanici očekuju više šteta nego koristi. Međutim, promjena koju vidimo nije osobito velika i usporediva je s utjecajem kojeg ima izloženost medijima. Ako se krene od najniže do najviše vrijednosti autoritarizma, promjene u vjerojatnosti da će ispitanici očekivati više koristi ili više štete od članstva iznose oko 8%. Odnosno, vjerojatnost da će ispitanici očekivati da će članstvo u EU nositi više štete smanjuje se s 36% na 28%, dok vjerojatnost da će očekivati više koristi raste s 24% na 32%. Kao i kod svih ostalih varijabli, promjena u vrijednostima autoritarizma ne donosi promjenu u vjerojatnosti da će ispitanici očekivati podjednako šteta i koristi od članstva u EU.

Analiza druge nezavisne varijable koja se odnosi na determinante ponašanja na referendumu o ulasku u EU prikazana je u tablici 2. Tablica pokazuje rezultate tri ordinalne logističke regresije koje se prilično razlikuju po svojoj eksplanatornoj snazi, iako se specifikacije od modela do modela razlikuju u samo tri, odnosno dvije, varijable. Prvi model koji ne uključuje varijable koje mjere očekivanja o pozitivnim i negativnim očekivanjima ulaska u EU te mjeru percepcije štete i koristi, ima vrlo malu eksplanatornu snagu, dok drugi model koji uključuje mjere pozitivnih i negativnih očekivanja od članstva ima pet puta veću eksplanatornu snagu mjerenu pseudo R^2 . Najveću eksplanatornu snagu ima model koji uz ostale varijable uključuje i mjeru očekivanih koristi i šteta od članstva u EU.

Što se tiče pojedinih varijabli, percepcija troškova i koristi članstva u EU ima najveću povezanost s očekivanim ponašanjem na referendumu. Značajne statističke, ali i substantivne učinke imaju i varijable koje mjere pozitivna i negativna očekivanja od članstva u EU. Što se tiče ostalih varijabli, jedino snaga nacionalističkih i tradicionalističkih stavova te razina informiranosti o EU dostižu statističku značajnost, međutim, kao što je prikazano u tekstu koji slijedi njihov substantivni značaj, osjetno je niži od varijabli koje mjere pozitivna i negativna očekivanja te očekivanja troškova i koristi od članstva u EU. Ipak, ispitanici koji imaju izražene nacionalno/tradicionalističke stavove vidljivo su skloniji odbiti ulazak u EU na referendumu. S druge strane, ispitanici koji su bolje informirani o Europskoj uniji vidljivo su skloniji glasati za ulazak u EU na referendumu.

I ova analiza pokazuje da se na istraživanoj populaciji ne može precizno utvrditi što utječe na njihov odnos prema EU. Činjenica da su pozitivna i negativna očekivanja, percepcija troškova i koristi te odnos prema referendumu jasno povezani, dok je utjecaj drugih varijabli u najmanju ruku marginalan, sugerira da je teško utvrditi oblikuje li prethodno uspostavljeni odnos prema EU, koji ovdje vidimo u obliku indikatora očekivanog ponašanja na referendumu, očekivanja od članstva ili očekivanja od pozitivnih ili negativnih učinaka članstva oblikuju stav o ponašanju na referendumu. Međutim, ono što je jasno jest da varijable korištene u ovoj analizi mogu samo donekle objasniti očekivano ponašanje na referendumu i percepciju šteta i koristi.

Tablica 2. Rezultati ordinalne logističke regresije s glasanjem na referendumu o ulasku u EU kao zavisnom varijablom.

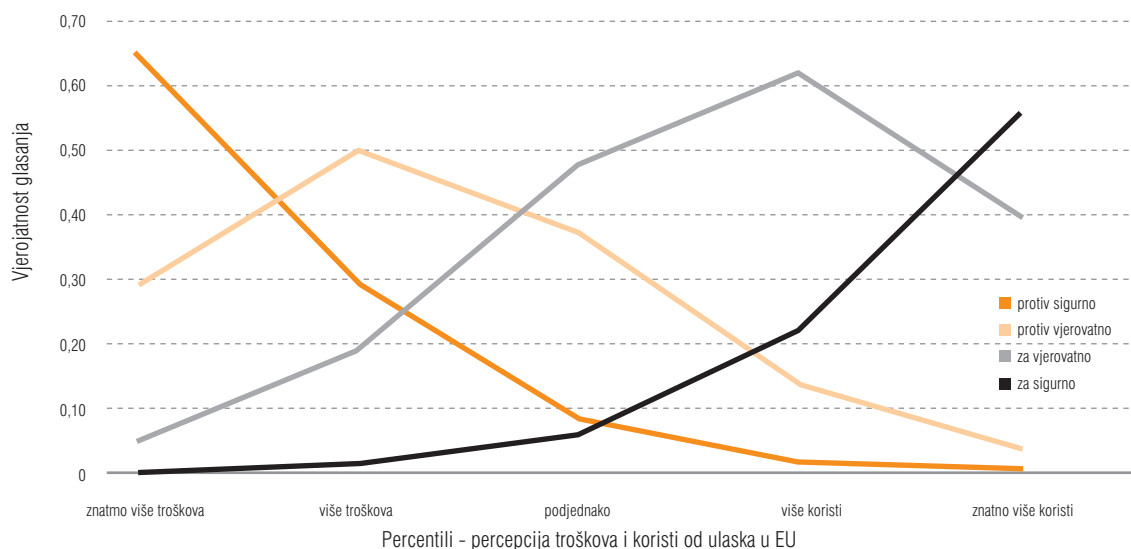
	B	Standardna greška	B	Standardna greška	B	Standardna greška
Percepcija koristi od ulaska u EU					1.507***	(0.084)
EU očekivanja negativno			-1.140***	(0.104)	0.414***	(0.127)
EU očekivanja pozitivno			0.910	(0.121)	-0.497***	(0.113)
Informiranost o EU	0.578**	(0.213)	0.377	(0.222)	-0.147	(0.234)
Informiranost o HR politici	0.017	(0.238)	-0.078	(0.245)	-0.321	(0.257)
Aktivnost u civilnom društvu	0.010	(0.050)	0.007	(0.051)	0.008	(0.054)
Praćenje medija	0.002	(0.043)	0.007	(0.044)	0.056	(0.047)
Interes za politiku	0.047	(0.058)	0.053	(0.060)	0.007	(0.064)
Diskutiranje o politici	-0.028	(0.042)	-0.055	(0.042)	-0.051	(0.045)
Obiteljski socijalni kapital	0.060	(0.055)	0.042	(0.056)	0.010	(0.059)
Odnos prema tradicionalizmu/nacionalizmu	-0.295**	(0.084)	-0.161*	(0.088)	-0.060	(0.092)
Autoritarnost	0.142	(0.094)	0.058	(0.098)	-0.014	(0.103)
Politička alijenacija	-0.063	(0.107)	0.104	(0.112)	0.162	(0.115)
Demokratski aktivizam	0.136	(0.103)	0.117	(0.107)	0.111	(0.111)
Odnos prema ulozi spolova	0.038	(0.067)	-0.015	(0.068)	-0.044	(0.073)
Politički radikalizam	-0.158	(0.074)	-0.064	(0.076)	0.028	(0.080)
Odnos prema homoseksualcima	-0.048	(0.059)	-0.075	(0.061)	-0.034	(0.064)
/Konstanta 1	-1.815	(0.605)	-2.497	(0.732)	2.214	(0.801)
/Konstanta 2	-0.420	(0.601)	-0.825	(0.726)	4.446	(0.810)
/Konstanta 3	1.413	(0.604)	1.382	(0.729)	7.374	(0.836)
Pseudo R ²	0.022		0.112		0.265	

***p<0.01, **P<0.05, *P<0.10

Budući da se iz rezultata koji su izneseni u tablici 2 također ne može iščitati koliki je supstantivni utjecaj varijabli koje su zabilježile statistički značajne učinke, i ove su varijable podvrgnute statističkoj simulaciji kako bi se vidjelo koliko je velik njihov stvarni učinak na vjerojatnost da će ispitanik biti za ili protiv referenduma.

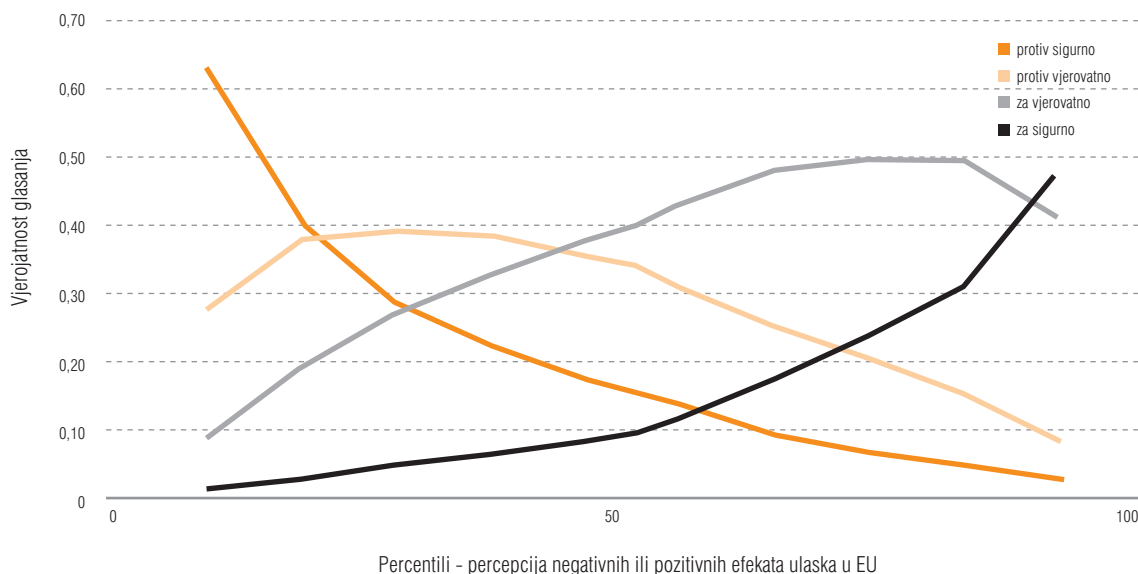
Slika 8 pokazuje utjecaj očekivanja troškova i koristi od članstva na vjerojatnost da će ispitanik glasati za ili protiv na referendumu o članstvu u EU. Vidljivo je da promjena percepcije troškova i koristi vrlo dramatično mijenja vjerojatnost glasanja za i protiv na referendumu. Vjerojatnost da će ispitanik sigurno glasati za ulazak u EU raste od gotovo 0 do 55% kad se očekivanja o koristima ulaska u EU mijenja od znatno više šteta do znatno više koristi. Istovremeno, vjerojatnost da će ispitanik sigurno glasati protiv opada sa 65% do gotovo 0%. Vjerojatnost da će ispitanici glasati vjerojatno za ili vjerojatno protiv pokazuje slične izrazite promjene s tim da se na krajnjim vrijednostima varijable koja mjeri očekivanja šteta i koristi od članstva u EU vjerojatnost pripadanja ovim kategorijama smanjuje.

Slika 8. Percepcija troškova i koristi od ulaska u EU i vjerojatnost glasanja za EU na referendumu

Slika 9 pokazuje promjene u vjerojatnosti da će ispitanik glasati za ili protiv ulaska u EU kako se mijenjaju očekivanja od negativnih prema pozitivnim. Tako primjerice vjerojatnost da će ispitanik sigurno glasati za ulazak u EU raste od nekoliko postotaka do otprilike 50% kako se očekivanja učinaka od ulaska u EU mijenjaju od potpuno negativnih do potpuno pozitivnih. Istovremeno, vjerojatnost da će ispitanik sigurno glasati protiv opada sa 60% do manje od 5% kako se očekivanja ispitanika mijenjaju od najnegativnijih do najpozitivnijih. Kombinirana vjerojatnost da će ispitanik glasati vjerojatno za i sigurno za raste od nešto više od 10% kod maksimalnih negativnih očekivanja do ukupno oko 85% kod maksimalnih pozitivnih očekivanja. Istovremeno, kombinirana vjerojatnost da će ispitanik glasati protiv opada s otprilike 90% kod maksimalnih negativnih očekivanja do nešto više od 10% kod maksimalnih pozitivnih očekivanja.

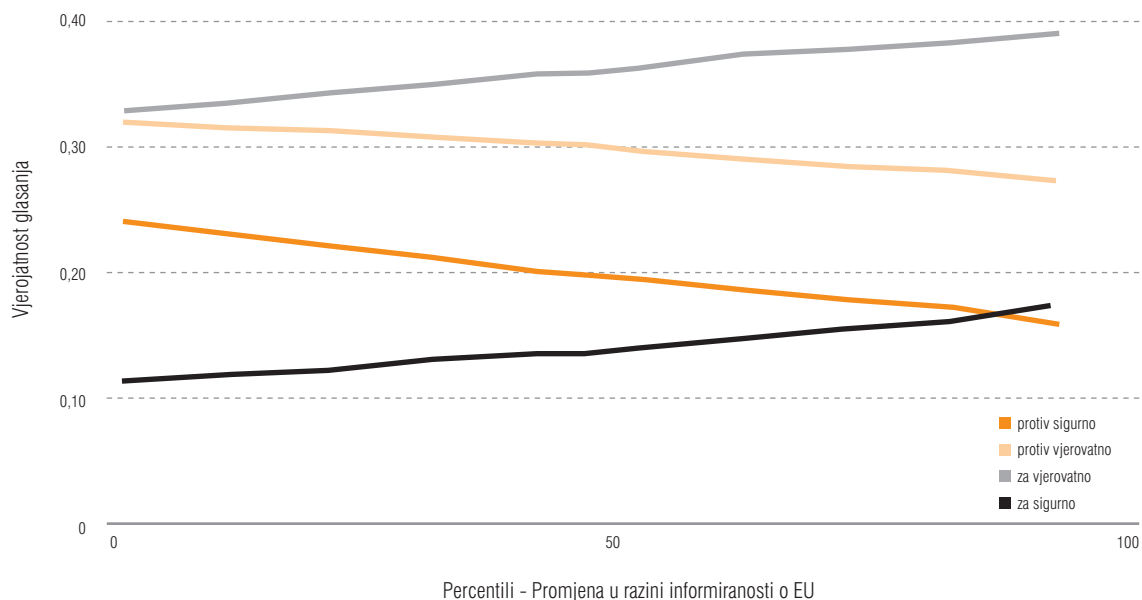
Slika 9. Percepcija učinaka (pozitivno/negativno) ulaska u EU i vjerojatnost glasanja za ulazak u EU na referendumu

Iako su učinci obje spomenute varijable znatni, mora se uzeti u obzir da je smjer utjecaja nejasan i da stav o EU koji je formiran na temelju drugih činitelja može oblikovati očekivanja pozitivnih i negativnih učinaka šteta i koristi ulaska u EU.

Slike 10 i 11 donose rezultate simulacije s jedine dvije varijable koje su zabilježile statistički značajne učinke, a koje nemaju problem s endogenošću odnosno nejasnim smjerom utjecaja. Slika 10 pokazuje utjecaj promjene u razini informiranosti o EU od najniže razine, odnosno od gotovo potpune neinformiranosti o EU do maksimalne razine informiranosti. Vidljivo je da vjerojatnost glasanja za, sigurno ili vjerovatno, raste otprilike za 7%, odnosno ukupno za nekih 14% kako se mijenja razina informiranosti o EU od minimalne do maksimalne. Istovremeno, vjerojatnost glasanja protiv, sigurno ili vjerovatno, opada otprilike za 10%, odnosno 5% kako se razina informiranosti mijenja od minimalne do maksimalne. Ukupno povećanje vjerojatnosti da će ispitanici glasati za ulazak u EU povećava se za otprilike 15% kako se njihova razina informiranosti mijenja od minimalne do maksimalne, što podiže ukupnu razine podrške od tek nešto iznad 40% na najnižoj razini informiranosti do preko 55% na najvišoj razini informiranosti.

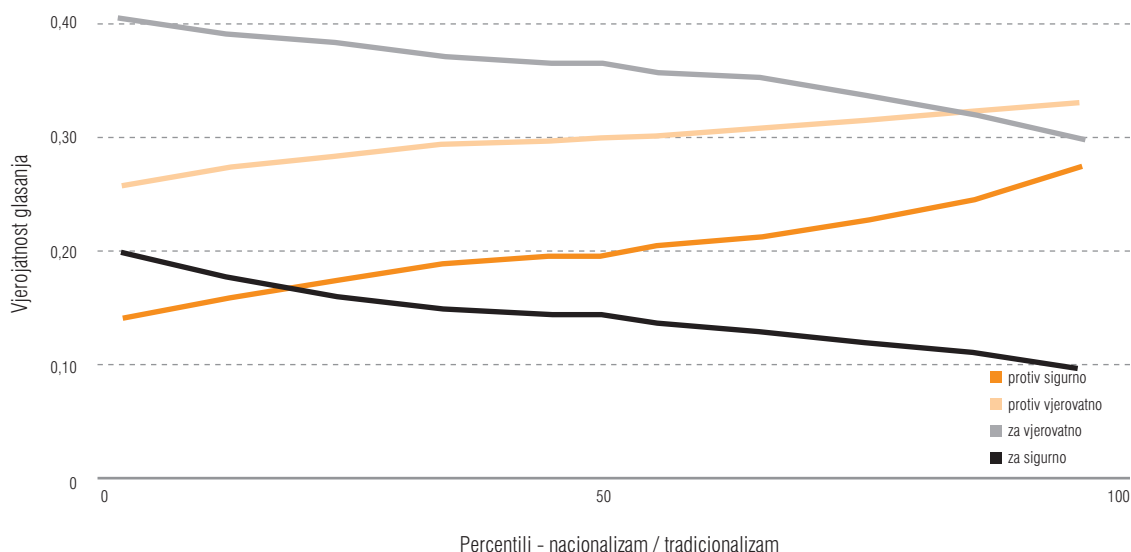
Tablica 10. Promjena u razini informiranosti o EU i vjerojatnost glasanja za ulazak u EU

Slika 11 donosi simulaciju utjecaja promjena u razini nacionalističkih i tradicionalističkih vrijednosti na vjerojatnost glasanja na referendumu. Graf na slici 11 pokazuje da promjena od minimalnih do maksimalnih nacionalističkih i tradicionalističkih vrijednosti donosi povećanje vjerojatnosti da će ispitanik glasati sigurno protiv ili vjerojatno protiv od oko 12% odnosno 8%. Što ukupno nosi promjenu od 20% te porast vjerojatnosti da će ispitanici glasati protiv na referendumu od nešto više od 40% do iznad 60%. Istovremeno se kombinirana vjerojatnost glasanja za, sigurno ili vjerojatno, smanjuje za 20%, odnosno pada s razine od oko 60% na razinu od oko 40%.

Treba imati na umu da se simulirane vrijednosti odnose na utjecaj promjena od minimalne do maksimalne vrijednosti varijabli koje su postigle statističku značajnost, što znači da u sredini distribucije (od 15 do 85 percentila), gdje se zapravo nalazi najveći broj ispitanika, promjene u većini nezavisni varijabli imaju bitno manje učinke na vjerojatnost glasanja na jedan ili drugi način na referendumu te na percepciju koristi i šteta od članstva.

Slika 11. Razina nacionalizma/tradicionalizma i vjerojatnost glasanja za ulazak u EU na referendumu

/ Zaključak

Analiza na obje zavisne varijable pokazuje da modeli koji su korišteni u analizi ne daju ni približno potpun odgovor na pitanje koji faktori oblikuju stav učenika završnih razreda srednjih škola o Europskoj uniji. Većina varijabli koje mjere stavove ispitanika, njihov politički interes, uključenost u civilno društvo te obiteljski socijalni kapital, ne dostiže statističku značajnost. One varijable koje dostižu statističku značajnost po rezultatima regresijskih analiza imaju relativno mali substantivni učinak. Vrijednosti pseudo R^2 mjera ukupne eksplanatorne snage u regresijama koje ne koriste varijable koje mjere očekivanja učinaka od članstva u EU također su prilično niske. Ovakav rezultat može se objasniti relativno slabom strukturiranošću stavova srednjoškolaca, ali isto tako može značiti i da bitni faktori koji utječu na njih nisu obuhvaćeni ovom analizom.

Jedine varijable koje imaju jake statističke i supstantivne učinke su varijable koje mjere očekivane pozitivne i negativne učinke članstva te očekivanja koristi i šteta članstva u EU. Međutim, s obzirom na to da istraživana populacija nema izravnih i dugotrajnijih iskustava s EU i njezinim politikama, ne može se sa sigurnošću utvrditi jesu li očekivanja od članstva refleksija nekog prethodnog stava o EU formiranog na temelju općeg viđenja politike ili pretpripravnog procesa, ili su rezultat informirane procjene o EU i njezinim politikama. Prijašnje analize potvrdile da su hrvatski birači skloni donositi stavove o političkim pitanjima s kojima nemaju osobitog iskustva prihvaćajući stavove njima bliskih stranaka. Stoga nije nerazumno očekivati da će na sličan način projicirati svoje stavove o politici i

političkim elitama na politički proces koji gotovo u potpunosti vode političke elite i koji uključuje elemente koji su teško razumljivi onima koji nisu neposredno uključeni u njega.

Ako se gleda utjecaj pojedinih varijabli, analiza je pokazala da veća razina informiranosti o EU dovodi do nešto pozitivnijeg odnosa prema EU, i to na obje zavisne varijable, što je u potpunosti u skladu s očekivanjima, budući da će veća razina informiranosti vjerojatno smanjiti potrebu za projekcijom ukupnog odnosa prema politici na EU jer će ispitanik imati više izravnih informacija koje će mu pomoći da donese odluku. Izrazitije nacionalističke i tradicionalističke vrijednosti imaju negativan utjecaj na odnos prema EU budući da će ovi ispitanici vjerojatno biti skloniji vidjeti EU kao potencijalnu prijetnju identitetu i tradiciji.

Negativan odnos prema političkim elitama povezan je s očekivanjima da će EU donijeti više štete nego koristi, što je opet u potpunosti u skladu s očekivanjima, budući da negativan odnos prema političarima podrazumijeva i negativan odnos prema onom što političari rade. Utjecaj izloženosti medijima prilično je slab, ali ipak dovodi do nešto većih očekivanja da će EU donijeti više štete, što opet može biti refleksija nešto veće jasnoće i konkretnosti vijesti koje imaju negativan ton prema pitanjima vezanim uz proces pristupanja EU (brodogradnja, granice, uvjetovanje suradnje s Haškim sudom i slično).

Promjene u razini informiranosti o EU i općoj percepciji politike mogle bi među ovom populacijom dovesti do nekih promjena u odnosu prema Europskoj uniji i mogle bi dovesti do povećanja podrške članstvu u Uniji. Ipak, stvarni je utjecaj ovih varijabli prilično malen, te dosta velike promjene u stavovima i informiranosti dovode do ipak prilično malenih promjena u odnosu prema EU na objema nezavisnim varijablama.

/ Literatura

- Anderson, Christopher (1998): When in Doubt, Use Proxies: Attitudes Toward Domestic Politics and Support for the European Integration, *Comparative Political Studies* 31: 569-601
- Anderson, Christopher i Shawn Reichert (1996): Economic Benefits and Support for Membership in the EU: A Cross-National Analysis, *Journal of Public Policy* 15: 231-249
- Aspinwall, Mark (2002): Preferring Europe: Ideology and National Preferences on European Integration, *European Union Politics* 3: 81-111
- Brinegar, Adam i Seth Jolly (2005): Location, Location, Location: National Contextual Factors and National Support for the European Integration, *European Union Politics* 6: 155-180
- Bruter, Michael (2009): Time Bomb? The Dynamic Effects of News and Symbols on the Political Identity of European Citizens, *Comparative Political Studies* 42: 1498-1536
- Carey, Sean (2002): Undivided Loyalties: Is National Identity and Obstacle to European Integration, *European Union Politics* 3: 387-413
- Carruba, Clifford (2001): The Electoral Connection in European Union Politics, *Journal of Politics* 63: 141-158
- Christin, Thomas (2005): Economic and Political Bias of Attitudes Towards the EU in Central and East European Countries in the 1990s, *European Union Politics* 6: 29-57
- Cichowski, Rachel (2000): Western Dreams, Eastern Realities: Support for the European Union in Central and Eastern Europe, *Comparative Political Studies* 33: 1243-1278
- Čiftić, Sabri (2005): Treaties, Collective Responses and the Determinants of Aggregate Support for European Integration, *European Union Politics* 6: 469-492
- De Vreese, Claes i Hajo Boomgaarden (2006): Media Effects on Public Opinion about the Enlargement of the European Union, *Journal of Common Market Studies* 44: 419-436
- De Vreese, Claes (2007): A Spiral of Euroscepticism: The Media's Fault?, *Acta Politica* 42: 271-286
- De Vries, Catherine i Kees van Kersbergen (2007): Interests, Identity and Political Allegiance in the European Union, *Acta Politica* 42: 37-59
- Ehin, Piret (2001): Determinants of Public Support for EU Membership: Data from the Baltic Countries, *European Journal of Political Research* 40: 31-56
- Eichenberg, Robert i Russel Dalton (1993): Europeans and the European Community: The Dynamics of Public Support for European Integration, *International Organization* 47: 507-534
- Eichenberg, Robert i Russel Dalton (2007): Post-Maastricht Blues: The Transformation of Citizen Support for European Integration, 1973-2004, *Acta Politica* 42: 128-152
- Gabel, Matthew (1998b): Public Support for European Integration: An Empirical Test of Five Theories, *Journal of Politics* 60: 333-354
- Gabel, Matthew (1998a): Economic Integration and Mass Politics: Market Liberalization and Public Attitudes in the European Union, *American Journal of Political Science* 42: 936-953
- Gabel, Matthew i Kenneth Scheve (2007): Mixed Messages: Party Dissent and Mass Opinion on European Integration, *European Union Politics* 8: 37-59
- Gabel, Matthew i Harvey Palmer (1995): Understanding Variation in Public Support for European Integration, *European Journal of Political Research* 27: 3-19
- Garry, John i James Tilley (2009): The Macroeconomic Factors Conditioning the Impact of Identity on Attitudes towards the EU, *European Union Politics* 10 : 361-379

- Hooghe, Liesbet, i Gary Marks (2005): Calculation, Community and Cues: Public Opinion on European Integration, *European Union Politics* 6: 419-443

- Inglehart, Ronald (1970): Cognitive Mobilization and European Identity, *Comparative Politics* 3: 45-70

- Luedtke, Adam (2005): European Integration, Public Opinion and Immigration Policy: Testing the Impact of National Identity, *European Union Politics* 6: 83-112

- McLaren, Lauren (2002): Public Support for the European Union: Cost/Benefit Analysis or Perceived Cultural Threat, *Journal of Politics* 64: 551-566

- McLaren, Lauren (2007): Explaining Opposition to Turkish Membership of the EU *European Union Politics* 8: 251-278

- Peter, Jochen (2004): Our Long 'Return to the Concept of Powerful Mass Media'- A Cross-National Comparative Investigation of the Effects of Consonant Media Coverage, *International Journal of Public Opinion Research* 16: 144-168.

- Ray, Leonard (2003a): When Parties Matter: The Conditional Influence of Party Positions on Voter Opinion about European Integration, *Journal of Politics* 65: 978-994

- Ray, Leonard (2003b): Reconsidering the Link between Incumbent Support and Pro-EU Opinion, *European Union Politics* 4: 259-279

- Ray, Leonard (2004): Don't Rock the Boat: Expectations, Fears and Opposition to EU-level Policy Making, u Gary Marks and Marco Steenbergen (ur), *European Integration and Political Conflict*, str 51-61, Cambridge: Cambridge University Press

- Rohrschneider, Robert i, Stephen Whitefield (2004): Support for Foreign Ownership and Integration in Eastern Europe: Economic Interests, Ideological Commitments and Democratic Context, *Comparative Political Studies* 37: 313-339

- Rohrschneider, Robert i Stephen Whitefield (2006): Political Parties, Public Opinion and European Integration in Post-Communist Countries: The State of the Art, *European Union Politics* 7: 141-160

- Steenbergen, Marco, Erica Edwards i Catherine De Vries (2007): Who's Cueing Who? Mass-Elite Linkages and the Future of European Integration, *European Union Politics* 8: 13-35

- Szczerbiak, Aleks i Paul Taggart (2004): *Choosing Union: The 2003 EU Accession Referendums*, London: Frank Cass Publishers

- Tanasoiu, Cosmina I Constantin Colonescu. 2008. Determinants of Support for European Integration. *European Union Politics* 9: 363-377.

- Tucker, Joshua, Alexander Pacek i Adam Berinsky (2002): Transitional Winners and Losers: Attitudes toward EU Membership in Post-Communist Countries, *American Journal of Political Science* 46: 557-571

- Tverdova, Yulia i Christopher Anderson (2004): Choosing the West? Referendum Choices on EU Membership in East-Central Europe, *Electoral Studies* 23: 185-208

- Vetik, Raivo, Gerli Nimmerfelft i Marti Taru (2006): Reactive Identity versus EU Integration, *Journal of Common Market Studies* 44: 1079-1102

- Vilegenthart, Rens, Andreas Schuck, Hajo Boomgaarden i Claes De Vreese (2008): News Coverage and Support for European Integration, 1990-2006, *International Journal of Public Opinion Research* 20: 415-439
